

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
KATOLICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA
Ústav dějin křesťanského umění

Bc. Martin Drápal

**Nazírání na islám v Českých zemích
raného novověku očima Bartoloměje
Paprockého a některých jeho
současníků**

Diplomová práce

Vedoucí práce: Mgr. Dušan Foltýn

Praha 2020

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval(a) samostatně a použil(a) jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

13. 7. 2020, Martin Drápal

Bibliografická citace

Nazírání na islám v Českých zemích raného novověku očima Bartoloměje Paprockého a některých jeho současníků [rukopis]: diplomová práce / Bc. Martin Drápal; vedoucí práce: Mgr. Dušan Foltýn. -- Praha, 2020. -- 120 s.

Anotace

Tato diplomová práce se zabývá, na základě studia vybraného díla Bartoloměje Paprockého z Hlohola a Paprocké Vůle, pohledem na islám (nikoli primárně z hlediska náboženského, nýbrž na základě konfrontace s muslimy, především Turky) v novověkých Českých zemích v 16. a 17. století, hledá v pisatelově přístupu k tématu dobově typické či naopak specifické rysy. Získané poznatky pak podrobuje reflexi, kterou umožňují časový odstup, současná úroveň poznání a v neposlední řadě přehled v událostech, které od té doby nastaly.

Klíčová slova

České země, raný novověk, Islám, Turci, Bartoloměj Paprocký z Hlohola a Paprocké Vůle

Abstract

Early Modern Perspectives on Islam in the Czech lands by Bartosz Paprocki and some of his Contemporaries

This thesis analyzes views on Islam in the 16 and 17th century Czech Lands. Its perspective is not religionist, but rather based on confrontation with muslims (mostly Turks) as represented in selected work of Bartosz Paprocki. Specifically, the thesis looks for specific features in the author's approach to the issue and reflects on them from the viewpoint of present-day historiography.

Keywords

Czech lands, Early modern period, Islam, Turks, Bartosz Paprocki.

Počet znaků (včetně mezer): 178 164

Poděkování

Děkuji panu Mgr. Dušanu Foltýnovi, jehož profesionální přístup mi napomáhal ke komfortnímu psaní, kromě toho mi byl inspirací k dalšímu studiu, rovněž se díky vstřícnosti pana vedoucího jednalo vždy o pěkně strávený čas.

Děkuji také panu doc. PhDr. Miloši Sládkovi, Ph.D., jehož připomínky pomohly výrazně vylepšit zejména obecné úvodní kapitoly.

Velké poděkování patří mým milým rodičům, kteří mi kromě jiného zajišťují velice příznivé podmínky pro studování. Děkuji rovněž svým blízkým, kteří se mnou psaní prožívali, ať již příměji či ve svých myšlenkách, i těm vzdálenějším, kteří chovají mé studium v úctě.

Obsah

Úvod.....	8
1. Metodika, prameny a literatura	11
2. Obecné rysy díla	19
2.1. O autorovi	19
2.2. Obecně o vybraném díle co do formy	20
2.3. Obecně o vybraném díle co do obsahu	23
2.3.1. Lest.....	26
2.3.2. Zrádci a přeběhlíci	28
2.3.3. Poddávání či nevydání pevností, měst a zámků.....	33
2.3.4. Tataři	40
2.3.5. Některé obtíže Turků	41
3. Popis vybraných bitev a jiných událostí	45
3.1. První obrana Vídně	45
3.2. Bránění Sigetu	47
3.3. Boje o Kypr	52
3.4. Bitva u Lepanta	57
4. Samotné Paprockého vidění islámu	60
4.1. První zmínka, zasazení do kontextu.....	60
4.2. Náboženství.....	61
4.2.1. Důkaz relevance náboženského vyznání.....	61
4.2.2. Bůh a křesťanství	61
4.2.3. Alláh a islám	68
4.3. Obrazy Turka	70
4.3.1. Turek jako Boží trest.....	70
4.3.2. Turek jako nepřítel, duchovní i světský	71
4.3.3. Turek jako pohan, muslim a Kristův rouhač.....	73
4.3.4. Turek jako ukrutný vylévač křesťanské krve a jak si na tom ve ctnostech a ukrutnosti stojí křesťané.....	75
4.3.5. Turek jako voják a bojovník naplňující své poslání a křesťan v totožné pozici.....	90
4.3.6. Turek jako křesťanský partner v diplomatických stycích, nebo snad i spojenec?.....	96
Závěr	98
Seznam literatury	101
Obrázková příloha.....	108

Úvod

Je-li v práci kladeno za cíl nalezení stopy islámu v díle středoevropského křesťanského autora činného v rozmezí 16. a 17. století, lze leccos očekávat již z pouhé znalosti historických okolností. Turecká expanze, Paprockého katolické vyznání, takřka bezvýhradná loajalita k Habsburkům a v neposlední řadě jeho propagandistické spisy samy vybízející k zastavení „pohanských“ útoků vyvolávají předem jisté představy o jeho názoru. To by jej však ani zdaleka nemělo zbavovat zajímavosti a relevance jeho prozkoumání. Naopak se stává čtenář s těmito znalostmi dostatečně vybaven pro pochopení autorova postoje a rozvaze o jeho adekvátnosti.

Podle předchozích a dalších premis se dá usuzovat mnohé – Turci¹ budou téměř se stoprocentní pravděpodobností vnímáni jako nepřátelé, co více, jinověrní nepřátelé, hlásající se k nekřesťanské, proto nesprávné víře, velmi pravděpodobně též jako obrovské nebezpečí, neštěstí, které Bůh pro hříchy našich dopustil, a v neposlední řadě jako krutí dobyvatelé. S těmito popisy se lze často setkat v ostatní soudobé literatuře, je proto nepravděpodobné, že by se právě Paprocký, s tím, co je o něm známo, v tomto ohledu vymykal. Budiž chováno v patrnosti, že výše uvedené turecké charakteristiky jsou samozřejmě stereotypy, ovšem jejich vznik má jistě své pádné důvody. Ve zkoumaném díle vyskytnuvší se stereotypy proto nebudou stát samy o sobě, nýbrž budou vždy podepřeny konkrétním činem či charakteristikou, které k vytvoření té či oné

¹ Lukáš Lhořan pro osmanské nájezdníky označení „Turci“ nepoužívá, říká, že tehdejší Osmanská říše nebyla etnickým státem Turků, ale multikulturní říší, jejímiž obyvateli byla i další muslimská etnika a dokonce i konvertité k islámu z dnešního Maďarska a Slovenska – Miltner, 7 (úvodní kapitoly psané Lukášem Lhořanem). Tento poznatek je vhodné chovat v paměti, přesto autor volí ono pojmenování „Turci“, které přes své zjednodušení pro účely práce stačí a nadto je ostatně v podobné literatuře zažitě (jak patrně například již z podnázvu Ratajovy knihy *Obraz Turka v raně novověké literatuře českých zemí*). Vlastně stačí konstatovat, že toto kolektivní označení se nevztahuje k etnicitě, nýbrž k vládoucí vrstvě, kterou tvoří Osmané (tj. Turci) – Miltner, 15 (úvodní kapitoly psané Lukášem Lhořanem).

zažité představy vedly. Kumulace více obdobných představ vytvoří vždy rámec jednoho konkrétního obrazu.

Poměrně legitimně může být očekáváno, že kromě islámu dílo vypoví v určité míře leccos i o další dobové problematice a hlavně pak o době samotné. Nejen tedy, že má potenciál být příspěvkem do diskurzu o islámsko-křesťanských vztazích v průběhu dějin, může se stát dalším, třebaže malým, nikoli však bezvýznamným střípkem v poznání českých a středoevropských raně novověkých dějin. A to ze samé podstaty věci – způsob, jakým smýšlíme o ostatních, a to, jak hodnotíme proběhlé události, prozrazují mnohé i o nás samotných, také o prostředí, v němž se pohybujeme, a o mravních principech, kterých se držíme.

Velmi nápadnou se jeví zjevná aktuálnost, kterou lze v souvislosti s tímto textem v posledních letech pozorovat, zejména v podobě evropské migrační krize vrcholící roku 2015. V tomto směru byla dotyčná látka vybrána zcela záměrně, rozvášněné reakce lidí totiž ukázaly, že nekomfortní pocit z pronikání islámu do Evropy v historickém povědomí obyvatel České republiky přetrvává zcela jednoznačně do dnešních dní. Nadto se zdá, že nejsilněji je v rámci Evropy pocíťován ještě v Polsku, Slovensku či Maďarsku, tedy v zemích, které mají zkušenost s tureckými výboji největší, čím dále na západ jako by nevole slábla.² Prozkoumání tohoto fenoménu v žádném případě není v kompetenci této práce, stejně tak ani přílišné pokusy o aktualizaci a vyhledávání paralel se současností. Hojné argumentace, kterých je mezi lidmi užíváno pro vyjádření postoje k dnešní situaci a které vycházejí z historie, je často třeba odmítnout jako ahistorické. Ne vždy jsou totiž při nich brány v úvahu klíčové odlišnosti mezi dobou tehdejší a nynější. Navíc je při jejich

² Veskrze negativní náhled na uprchlickou krizi je mezi evropskými zeměmi skutečně příznačný zejména pro země tzv. Visegrádské čtyřky. Jejimi postoji se přímo zabývá bakalářská práce Terezy Moučkové s názvem *Reakce zemí Visegrádské čtyřky na současnou migrační krizi v Evropě*.

vytváření mnohdy opomíjen fakt, že pojetí našich dějin není cyklické, nýbrž lineární, v tom smyslu, že nelze vidět v událostech minulých jasnou předzvěst věcí budoucích, vše se má teprve stát a to, jak se to stane, není z dlouhodobého hlediska žádnou měrou předpověditelné.

Navzdory řečenému lze nejméně jeden styčný bod mezi minulostí a současností vysledovat – konfrontaci islámu a křesťanství, respektive jeho reliktu, v Evropě, představovanou kontaktem Evropanů a lidí muslimského vyznání z rozličných zemí světa, třebaže povětšinou za zcela odlišných okolností. Zároveň platí, že je pro lepší orientaci v současné problematice vysoce užitečné poznat historii vývoje vztahu obou kultur. K tomu by rád přes svoji skrovnost napomohl tento text, který je směřován každému bez ohledu na jeho názor na tuto oblast s předsevzetím vynasnažit se dobrat co možná nejvíce ucelených a podnětných poznatků ve svých závěrech.

1. Metodika, prameny a literatura

Hned na začátek je třeba podotknout, že od sepsání spisu, který je středem této práce, dělí dnešního člověka již více než čtyři sta let. To je sám o sobě poměrně dlouhý čas, mnohem významnější okolností však je proměna myšlení a postojů, kterou společnost za onu dobu prodělala. Pochopitelně tak není možné ke zkoumanému textu přistoupit bez jakékoli znalosti doby, v níž vznikl. Byl napsán v době humanismu.³ Přesně vystihnout tuto kulturní epochu na takto malém prostoru je úkol značně ošemetný, přesto bude účelné se ji pár větami pokusit stručně – a za pomoci značného zjednodušení – charakterizovat: doplňuje renesanci; zatímco ta je spíše uměleckým stylem, pojem humanismus zastřešuje dobovou vědu a vzdělanost. Právě slovo vzdělanost je tu velmi signifikantní, neboť vzdělání je v té době kýžená hodnota, cennější nad talent. Humanistické společenské názory, které stavěly inteligenci a učenost na stejnou úroveň jako rodovou starobylost, se začaly promítat i do literatury a našly v Paprockém svého velikého zastánce.⁴ Základní vzdělání začínalo být samozřejmou a nezbytnou přípravou pro život ve větších i menších městech a pronikalo i na vesnici.⁵ V souvislosti s rozvojem vzdělání za humanismu je nemožné nezmínit průlomový vynález knihtisku, který neuvěřitelně zvýšil produktivitu práce při výrobě knih.⁶

³ Raná Paprockého díla jsou považována za humanistická, pozdější nabývají zřejmě již rázu barokního. Baroko se projevuje především v látce a autorově světonázoru, ovšem zasahuje i vnější formu. I zkušný badatel Krejčí ovšem dodává, že barokní prvky ve formě je třeba posuzovat velmi opatrně – Krejčí, 141.

⁴ Tamtéž, 100.

⁵ Porák, 12.

⁶ Zatímco písař pracoval na opisu rozsáhlejší knihy (např. Bible) až 2 roky, tiskař s pomocníky za stejnou či kratší dobu zhotovily nejprve stovky, později i tisíce exemplářů. Knihy tím pochopitelně zlevnily a staly se dostupnějšími. – Tamtéž, 13.

Zdá se být zcela nasnadě, že předmětem zájmu této práce je činnost literárněhistorická.⁷ V této době byla kronika přirozeně vnímána jako literární dílo, navíc hranice mezi vědou a literaturou neexistovala. Samotné chápání historie tedy bylo poněkud jiné než dnes – šlo o vědomosti z doby minulé, které měly význam a nějaký aktuální přesah pro současný život, nebo takový přinejmenším potenciálně skýtaly, nikoli tedy o zájem o poznání minulosti jako takové, alespoň primárně ne. Všechny popsané údaje rovněž nemusely nutně odpovídat přesné skutečnosti, jak se ji snaží vystihnout historikové dnes⁸, i tak by dokázaly plnit zamýšlenou úlohu. Znalost historie byla nedílnou součástí tehdejšího vzdělání, jakýmsi předpokladem a pomocnou naukou pro práci v oboru na univerzitě. Na začátku sedmnáctého století s ní studenty na pražské univerzitě seznamoval mimo jiné Jan Jesenský⁹, který tak dokázal podávat plně erudovaný výklad nejen o pitvách, ale i o bitvách. Dále je třeba doplnit, že zájem o minulost je stejně jako ve středověku i v době humanismu propojen se zájmem o poznání Boží vůle a praktického uplatnění Božích záměrů. Kronikářské vyprávění je tak jakousi světskou variantou biblického textu.

Z výše uvedeného vyplývá, že mezi historickým vyprávěním a zábavnou prózou v 16. století neexistuje vždy pevná hranice. Jakákoli příhoda, které byla přidělena datace, tímto získala nárok na historickou pravdu (postup často užívaný v *Kronice české* Václava Hájka z Libočan), byla-li naopak některá historická skutečnost zbavena své individualizace – přesného datování a lokalizace, nabyla obecného významu a mohla se stát záhy předmětem literárního díla (příkladem budiž *Historie o bratru Palečkovi*).¹⁰ Ačkoli přebírá historická próza povětšinou mnohé ze středověké analistiky, liší se od ní tím, že autory většinou nejsou duchovní a nepíší to, co by měli nebo museli, nýbrž

⁷ Karel Krejčí se kupříkladu ve své monografii zabývá Paprockého dílem výlučně z hlediska literárně vědního, jak oznamuje již na samém počátku. – Krejčí, 22.

⁸ Kolár, 346n.

⁹ Tamtéž, 347n.

¹⁰ Tamtéž, 350.

to, co sami chtějí, podávají nikoli názory od nich očekávané, ale názory vlastní. Také už nepíše primárně na zakázku, nýbrž lze už uvažovat o produkci na odbyt. Tento rys tehdejší tvorbu velmi přibližuje době moderní.¹¹ Přesto nesmí být opomenuto, že autory tří nejvýznamnějších českých kronik jsou osoby ve službách církve^{12,13} – Enea Silvio Bartolomeo Piccolomini,¹⁴ Václav Hájek z Libočan¹⁵ a Jan Dubravius.

Některého čtenáře možná napadne otázka, proč byl ke zkoumání vybrán právě spis Bartoloměje Paprockého z Hlohol a Paprocké Vůle, některého možná ještě konkrétnější otázka – proč právě toto dílo? Zpočátku šlo autorovi zkrátka o to napsat práci o reflexi islámu v Českých zemích raného novověku, ovšem časem téma samozřejmě muselo být zúženo na reflexi v literárním díle, a následně v literárním díle konkrétního autora, přesně v duchu predikce velkého teoretika (jistěže rovněž praktika) Umberta Eca.¹⁶ Nejprve mělo být zkoumaných autorů více – Paprockého měli doplnit Pavel Skála ze Zhoře a Václav Budovec z Budova, práce pak měla jejich přístupy komparovat. Už zkoumání jejich katolického protějšku ovšem přineslo tolik zajímavého materiálu, že se ukázalo jako rozumné zaměřit se přímo na něj.

V případě Paprockého je vcelku zajímavý už jeho sloh, charakterizovaný mimo jiné tím, že v něm úsilí o podání vyčerpávajících

¹¹ Kolár, 359.

¹² Což je důležitý poznatek mimo jiné proto, že se jejich duchovní činnost do psaní promítá, kupříkladu Hájkovy narace jsou se svou demonstrativností a sugescí podobné exemplům. Ostatně, byl to oblíbený kazatel. – Linka, 78 (příspěvek Jany České).

¹³ Další projevem kněžství v jejich díle je vyhýbání se vulgárním a erotickým tématům – Tamtéž, 117n (příspěvek Tomáše Havelky). Ty přitom i v humanistické literatuře mají své místo; v českém prostředí se lze s lehkými erotickými motivy setkat ve tvorbě Hynka z Poděbrad.

¹⁴ Pozdější papež Pius II.

¹⁵ Pro ilustraci významu Hájkovy Kroniky české – jedná se o nejčtenější a nejcitovanější raně novověké dílo napsané v českém jazyce. – Linka, 8 (úvod). Kromě toho mělo vliv i na řadu pozdějších kronikářů a historiků (o vlivu *Kroniky české* na Beckovského kroniku s názvem *Poselkyně starých příběhův českých* pojednává příspěvek Miloše Sládka *Několik poznámek ke vztahu Hájkovy Kroniky české a Beckovského Poselkyně* – Linka, 149–174).

¹⁶ Eco, 28.

informací a jejich propojení ustupuje před uzavřeností jednotlivých zpráv v zájmu souvislého vypravování.¹⁷ Přitom je Paprockého závislost na pramenech silná a Karel Krejčí, autor nejrozsáhlejší monografie o něm, hodnotí spisovatelův pracovní postup jako kompilační, ač mu neupírá ani vypravěčský talent, neboť i toho je konečně pro úspěšně zvládnutou kompozici zapotřebí.¹⁸ Je popsán jako autor nikoli geniální, který by snesl srovnání se svým velkým současníkem Janem Kochanovským, je to však „*autor zajímavý, se silně vyvinutým smyslem pro originalitu, formálně obratný a rozhodně vynikající nad soudobý literární průměr*“.¹⁹ Na rozdíl od současníků držících se středověkého pojetí historických dějů přináší Paprocký perspektivu historické prózy²⁰, někdy až předznamenává postup žurnalistky.²¹ Celkově představuje samotný *Diadochos*, tedy dílo, jehož výbor představuje zkoumaný materiál, text značně heterogenní – nachází se tu tehdy zcela běžné dedikace, vyprávění kronikářského rázu, analistické záznamy či genealogické úryvky; zcela jedinečná a těžko zařaditelná je *Historie o příbězích v Království uherském a jinde*.²² Paprockému se samozřejmě věnovali historici z různých aspektů.²³ Tato práce v souladu se svým názvem bere zřetel především na jeho líčení tureckých válek jakožto hlavního zdroje poznání islámu. Co se týče náhledu na něj, stanovisko v katolické víře pevného Poláka Bartoloměje Paprockého z Hlohov a Paprocké Vůle se zdá být přímočaré, ani tak však nejsou v jeho

¹⁷ Kolár, 354.

¹⁸ Paprocký, 10n (předmluva Eduarda Petrů).

¹⁹ Krejčí, 68.

²⁰ Kolár, 354.

²¹ Paprocký, 10 (předmluva Eduarda Petrů).

²² Tamtéž, 10n (předmluva Eduarda Petrů).

²³ Jen námtkou – v našem prostředí August Sedláček mj. jeho Zrcadlem, Pavel R. Pokorný a Pavel Palát jeho významem v české heraldice, Lucie Toman zkoumala jeho pohled na manželství, Marie Sobotková studovala jeho význam v kultuře 16. a 17. století, Adolf Provasník zejména jeho činnost na Moravě, Tomáš Sterneček jeho spojení s Brnem, Irena Hrabětová jeho genealogii. Zájmu se těší rovněž v Polsku – v 19. století se jím zabýval W. A. Maciejowski, M. Wiszniewski, v době nedávné Bogumiła Dumowska, Klaudia Koczur-Lejk a Beata Stuchlik-Surowiak.

líčení vyloučena překvapení. Pro vyváženější pohled byla v seznamu Paprockého děl rovnou opomenuta díla již podle názvu tendenční, jako třeba *Potěšitelné napomenutí proti pohanům* nebo *Kvalt na pohany*. Už Tomáš Rataj ostatně oba spisy zařadil ve své publikaci mezi propagandistické.²⁴

Toto omezení však hlavní pramen této práce, jenž představuje výbor z *Diadochu*, který pod názvem *O válce turecké a jiné příběhy* připravil Eduard Petruš, neskýtá, nanejvýš v jisté míře v osobě autora, ale tuto skutečnost lze pominout. Nakládání s tímto dílem bude naprosto zásadní a málokdy text překročí tento rámeček. Vyhodnocení autorových slov samozřejmě nepovede k vytvoření jednotné představy o tom, jak muslimy viděla celá tehdejší česká či středoevropská společnost (třebaže některé tendence pravděpodobně vyjdou najevo, neb texty v poměrech tehdejší společnosti vznikaly), o tom už ostatně daleko lepší práce pojednávají, v centru zájmu je opravdu především konkrétně Paprockého vidění.

Co se týče formy, jeden aspekt práce bude obzvláště patrný – velmi často bude odkazováno přímo na původní text a ke slovu tak připouštěn sám Paprocký. Zvolení této metody má několik důvodů. Předně je tím zaručena veliká autenticita – zvláště některé sugestivnější pasáže ani nemohou být lépe rozvinuty než autorem samým, jakýkoli pokus o jejich reprodukování by trpěl velkými zřejmě až cenzurními zásahy a podání by ztratilo na své působnosti. Za druhé, dílo je cenné nikoli pouze z hlediska historického, jedná se o velmi působivou památku literární, neměl by tak být středem zkoumání pouze obsah sdělení, ale též způsob, jakým bylo sdělení podáno. Paprockého humanistická čeština je kromě toho opravdu pěkná, přitom budiž ještě bráno v potaz, že není jeho mateřštinou, nýbrž si ji pro své psaní teprve musel adaptovat.²⁵ Právě v

²⁴ Rataj, 152.

²⁵ Neměl k tomu však zcela nepříznivé podmínky. Podobnost mezi češtinou a polštinou je zřejmá nejen v morfologii a fonologii, ale rovněž v lexiku. Dodnes mají tyto dva jazyky

této době začíná čeština daleko více pronikat do českého veřejného života – nabývá významnější úlohy ve školství, literatuře i mluveném slově směřovaném k širokým vrstvám. Navíc se prosazuje ve sférách, které byly předtím vyhrazeny cizím jazykům, zejména latině, zčásti němčině.²⁶ Kromě ocenění krásy jazyka by si měl čtenář povšimnout ještě jedné skutečnosti – tedy že navzdory stáří díla jeho češtině poměrně rozumí. Jistě, současný jazyk doznal všelijakých změn, zejména na úrovni syntaktické, lexikum coby snad nejdůležitější prostředek pro porozumění ovšem přílišný problém nečiní; z dnešního pohledu problematické výrazy jsou vysvětleny v poznámkách.

Vlastní výzkum je členěn na dva hlavní oddíly, které jsou ovšem též na dvě části rozděleny. V první části prvního oddílu budou kromě informací o autorovi podány obecné informace o formě a obsahu díla, stejně tak obecné jevy, které se vyskytují v celém vyprávění a přitom nemají přímou souvislost s islámem, bude proto užitečné uspořádat je pospolu. Druhá část se věnuje vybraným významným bitvám, o kterých Paprocký vypráví. Ve druhém oddílu následuje konečně samotné hodnocení islámu, tomu ovšem předchází posuzování významu křesťanství a role Boha v raně novověké společnosti, obdobně též významu islámu a Alláha, které nicméně stále vychází z Paprockého slov. Na samý konec je umístěn obraz Turka v různých podobách. Celý nápad na tuto klasifikaci a název většiny obrazů je samozřejmě převzat od Tomáše Rataje, jehož dílo vůbec posloužilo jako důležitý zdroj relevantních informací, k této smělé výpůjčce autora přivedlo právě přesvědčení o kvalitě publikace *České země ve stínu půlměsíce* a zejména pocit, že jí může a snad i musí být při každé podobné práci mladého badatele zabývajícího se raně novověkým česko-tureckým světem použito jako nepostradatelné příručky. Nejen, že poskytnutím obecného přehledu Rataj

společných zhruba 50% všech substantiv a 10% adjektiv, které se ustanovily ještě v době praslovanské – Klorek, 13.

²⁶ Porák, 11n.

umožní autorovi, a tím i následně čtenáři se v problematice reflexe Turků v novověkých Českých zemích dostatečně zorientovat, též přináší rozdělení žánrů tzv. turecké literatury, jež je účelné nejen toliko pro metodiku, zejména je třeba si tyto rozdíly uvědomit při vlastním bilancování děl. Je nasnadě, že k propagandistickému spisu je nutno přistupovat jinak než k naučné literatuře a k té zase jinak než například k prorocství. Pro správné pochopení pramene je bezesporu nezbytná určitá znalost novověkého vztahu Evropy a islámu jako taková, čemuž může mimo již zmíněnou napomoci publikace *Islám v srdci Evropy*²⁷. Ta ostatně z nikoli zcela odlišných pohnutek vznikla, jejím cílem bylo poučovat veřejnost o muslimské stopě v Evropě před očekávaným prudkým přírůstkem imigrantů tohoto náboženského vyznání. Charakter práce si neřádá příliš rozsáhlou sekundární literaturu, přesto budiž jmenován ještě pro podporu dostatečného povědomí o evropsko-islámském kontaktu v průběhu staletí užitečný nerozsáhlý, přesto faktografií přebujelý příspěvek Franca Cardiniho s lakonickým označením *Evropa a islám*²⁸. Je takřka nemožné věnovat se dílu katolického spisovatele a nevzít v potaz *Bibli*, i té tak patří v literatuře čestné místo.

Důvod pro sepsání této práce je snad okamžitě zřejmý, přinejmenším není zapotřebí jej dlouho vysvětlovat. Téma islámu je s ohledem na současnou situaci ve světě a konkrétně v Evropě opravdu živé, mnohdy vášnivě diskutované, přináší s sebou na jedné straně extrémistické nálady, na druhé nechápavost a lhostejnost. Odborné kruhy se k problematice příliš často nevyjadřují, o to více prostoru pak dostávají šířitelé polopravd a lží ať na té či oné straně. Překrucovanou se pak stává často i historie. Tato práce by proto měla být v nejlepším případě skrovným příspěvkem k odborné diskuzi o

²⁷ Mendel 2007.

²⁸ Cardini 2004.

pohledu na islám v našich dějinách, podaném v rámci možností autora kvalifikovaně, bez emocí a v touze poznat pravdu.

2. Obecné rysy díla

2.1. O autorovi

Bartoloměj Paprocký z Hlohol a Paprocké vůle se narodil roku 1543 v Mazovsku v nepříliš bohaté šlechtické rodině. Nabyt běžného univerzitního vzdělání polských šlechticů,²⁹ po smrti rodičů se vrátil do rodné vsi a začal spravovat skrovný rodinný majetek. Zřejmě nepříznivá finanční situace jej vedla k sňatku s vdovou Jadvigou Kosobudzkou,³⁰ tento však rozhodně nebyl šťastný, brzy po něm Paprocký manželku opustil³¹ a domů se navrátil až po její smrti roku 1572. První diplomatickou zkušenost získal coby člen poselstva Ondřeje Tarnowského do Turecka, po návratu projevil větší zájem o veřejný politický život. Od roku 1575 se k němu přidává další okruh zájmů, literární činnost. Nikdy nebyly tyto jeho dva zájmy tolik provázané jako do jeho vynuceného odchodu z Polska, politicky motivovaného (byl příznivcem Zborowských, avšak po jejich porážce nemohl být jimi nadále ochraňován, po smrti Štěpána Báthoryho nadto pozbyl i ochrany u královského dvora). Tehdy bylo také jeho dílo nejrozmanitější a čítalo i díla beletristická. Více než dvacet let pobýval pak Paprocký na Moravě a v Čechách. Zde začal pronikat do oblasti ovlivněné politicky i kulturně nastupující protireformací. Nejprve psal ještě polsky, později se ovšem s tuzemským prostředím natolik sžil, že si osvojil jeho jazyk i ve svých dílech. Velmi se zaměstnává heraldickými a

²⁹ Humanismus dorazil do Polska s dvorem italské princezny Bony Sforzy, nesl s sebou zájem o vyšší vzdělání a otevřel mladým a nadaným mladíkům univerzitní studia za hranicemi – Krejčí, 32.

³⁰ Byla dosti majetná, „majitelka půldruhé vesnice“ – Tamtéž, 35.

³¹ Část Paprockého díla je dnešními očima někdy viděna jako „antifeministická“, autor pak nazýván „nepřítelem žen“. Důvod této averze zastánci tohoto hodnocení spatřují právě v jeho nešťastném sňatku a vůbec jeho soukromí. Nové poznatky však ukazují, že zdroje většiny těchto námětů není třeba hledat v autorově životě, ale v dobové humoristické literatuře. Neměly tak sloužit k moralizování, nýbrž k pobavení – Stuchlik-Surowiac, 295nn, 331n.

genealogickými studii^{32,33} – plody této práce jsou zřejmé v dílech *Zrcadlo slavného Margkrabství moravského* (1593), *Diadochus či Štambuch slezský* (1609) –, esenciálním tématem je však pro něj obrana před tureckým nebezpečím v Evropě. Toto zpracovává například v publicistických dílech jako *Potěšitelné napomenutí proti pohanom* (1594) a *Kvalt na pohany* (1595), v básnických skladbách *Památka Čechům u Kheredes* (1596) a *Pisničky dvě* (1596), také ovšem v díle původně ryze historicky a heraldicky zaměřeném, již zmíněném *Diadochu* (1602), jenž bude stát v ohnisku této práce. Důležitým poznatkem je skutečnost, že se protitureckých bojů sám aktivně zúčastnil a snad poznal Turky přímo v jejich sídle v Cařihradu.³⁴ Po svém návratu do Polska pro uklidnění tamní situace (roku 1605 zemřel kancléř Zamojský, hlavní Paprockého oponent; i tak se k návratu odhodlal až po pěti letech) toho již Paprocký příliš nenapsal a brzy zemřel (v roce 1614)³⁵ ve Lvově.³⁶ Pochován je v kryptě kostela Svatého Kříže v prostorách františkánského kláštera.³⁷

2.2. Obecně o vybraném díle co do formy

Představit trochu blíže *Diadochos*, jehož výbor slouží jako hlavní pramen této práce, není tak docela jednoduché. Jednou z možností je přidržet se názvu díla a určit je jako genealogické, zkoumající „posloupnost knížat a králův českých, biskupův i arcibiskupův pražských a všech třech stavův

³² Paprocký, 7nn (předmluva Eduarda Petrů).

³³ Paprocký je považován za zakladatele polské i české heraldiky a zároveň genealogie – Krejčí, 5.

³⁴ Tamtéž, 130.

³⁵ Paprocký, 9 (předmluva Eduarda Petrů).

³⁶ Způsob, jakým Paprocký ve svých dílech město líčil, mělo za následek, že byl dobově vnímán jako opravdové město učenců. Tento obraz byl natolik zažitý, že jej převzal i Alexander Guagnini, významná postava italsko-polských dějin – Kurak, 75.

³⁷ Převzato z: <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/bartlomiej-bartosz-paprocki-h-jastrzebiec>, elektronická verze polského biografického slovníku *Polski Słownik Biograficzny*, citováno dne 30. 7. 2020.

slavného Království českého, to jest panského, rytířského a městského“. Již zmíněná autorův sklon ke genealogii by toto mínění podporoval.³⁸ Autor rozsáhlé monografie o Paprockém, Karel Krejčí, však objevil v Diadochu zcela nový žánr, novinářskou reportáž.³⁹ Je tedy zjevné, že jinak viděl dílo jeho autor a jinak literární vědec, který se jím zabýval. Tento zdánlivý rozpor by měl být později osvětlen.⁴⁰

Především je třeba předeslat, že text díla je poměrně nesourodý. Kromě obvyklých dedikací se tu nalézají pasáže, které jsou vlastně kronikářským vyprávěním, například o počátcích české historie, o počátcích křesťanství v našich zemích apod., pak pasáže v podobě pouhých analistických záznamů a pasáže genealogické; svébytným útvarem je *Historie o příbězích v Království uherském i jinde*.⁴¹

Při práci autor vycházel ze studia bohatého archivního materiálu, jenž mu byl zpřístupněn doporučením pražského arcibiskupa z roku 1595. O tři roky později mělo následovat i doporučení královského dvora, tehdy se ale už dílo chýlilo ke svému závěru, takže užití tohoto doporučení bylo v díle zřejmě velmi omezené. K základním pramenům patřila i soudobá kronikářská literatura, česká díla jsou zastoupena *Kosmovou kronikou*, *Kronikou tak řečeného Dalimila*, *Zbraslavskou kronikou*, *Dubraviovým vyličením českých dějin*, pražskými *Libri Erectionum* a zejména *Kronikou českou* Václava Hájka z Libočan.⁴² Krejčí chápe Paprockého pracovní postup jako kompilační a autorovy zásluhy jako především v oblasti sběratelské, to se ovšem nevylučuje s literárním talentem: „*Jednu zásluhu nelze však upřít ani Paprockému – spisovateli: že totiž dovedl svou kroniku i heraldiku složití neobyčejně zajímavě*

³⁸ Paprocký, 10 (předmluva Eduarda Petřů).

³⁹ Krejčí, 169.

⁴⁰ Paprocký, 10 (předmluva Eduarda Petřů).

⁴¹ Tamtéž, 10n (předmluva Eduarda Petřů).

⁴² Ta mu byla mimochodem ideově nejbližší. Styl českých kronik, zejména Hájkovy, na něj při psaní Diadochu velmi působil – Krejčí, 151.

*a sestaviti své prameny v celek, působící neobyčejnou svěžestí a zajímavostí. Tohoto výsledku při práci, z větší části se opírající o archivní dokumenty, nebylo by možno dosáhnout bez skutečného kompozičního talentu spisovatelského“.*⁴³ Výše bylo napsáno, že *Historie o příbězích v království uherském* je svébytným útvarem, aniž bylo vysvětleno proč. Nemá charakter ani kronikářský, ani heraldický nebo genealogický. Krejčí jí přisoudil úlohu naší první novinářské reportáže, jež podrobně informuje o válce s Turky, obsahuje však i svou rubriku „denních zpráv“ a směsi,⁴⁴ kde se zpravuje o zvláštních přírodních úkazech, hrozných zločinech a vůbec událostech, které mohly tehdejšího čtenáře zaujmout. To nepochybně souvisí s tehdejší „informační explozí“, která obnášela rozmach periodicky vydávaných tisků a (často mezinárodní) korespondence. *Historie o příbězích v Království uherském* přesto nemůže být v plné míře chápána jako novinářská reportáž. Důvod vysvětluje Eduard Petru takto: „*Chybí jí totiž to, co je pro reportáž podstatné, tj. osobní účast autora na událostech a bezprostřednost jeho zážitku. Naopak zachycení událostí v Historii má charakter zprostředkovaný, novinářské zprávy mají pro Paprockého funkci prostředníka, nejsou však výslednou podobou díla“.* Jmenovaný historik rovněž vyzoroval pro tuto práci užitečnou jistou stereotypnost zachycení bojů s Turky, které se zpravidla skládá ze tří částí. „*V první části uvádí Paprocký, kde se bitva udála a kdo ji vedl, v druhé části podává informace o výsledku bitvy a ve třetí části pak vypočítává dosažený zisk vítězné strany (kolik bylo pobito a zajato Turků, jaká byla získána kořist, zejména pokud jde o koně a dobytek). Stručností informace zde odpovídá i stylistická stránka textu, vyznačující se krátkými větami, spíše jen hesly. Zde máme před sebou skutečně jen strohé a stereotypní zprávy z bojiště, které čtenáři budou připomínat novinářské informace“.* V líčení

⁴³ Krejčí, 169.

⁴⁴ Krejčí je hodnotí jako málo významné pro historii, o to však zajímavější pro psychologii doby, dokonce v nich spatřuje znaky počínajícího baroka – Tamtéž, 173.

obléhání a klíčových bitvách je stereotypnost opouštěna a nastupuje i komentování faktů a hodnocení historie. Chronologické vyprávění umožňuje užití postupu neodmyslitelně spjatého s filmem – střihu. Ten rovněž přispívá k dynamice vypravování, a to ještě více než ono střídání stereotypních kratších a osobitějších delších pasáží.⁴⁵

Podle Eduarda Petrů Paprocký představuje jako jednu z epizod tureckých válek i dívčí válku v první části díla. „*Koncipuje (Paprocký) příběh o dívčí válce s postavami vyzvědačů, mluví o válečné lsti a jde tak daleko, že neváhá dát do rukou oběma bojujícím stranám v dívčí válce střelné zbraně,*“ píše. Tento poznatek však slouží v první řadě k ilustraci toho, že s dobou vzdálenější pracoval polský spisovatel poněkud volněji, čím blíže jeho současnosti, tím je historicky přesnější. I pak ovšem přejímá Paprocký zprávy ze svých pramenů povětšinou nekriticky.⁴⁶ Při dnešním posuzování je třeba mít na paměti, že dílo má význam především literárněhistorický, nemohou na něj být uplatňovány nároky současné historické vědy, pro historii je však zajímavé tím, že podhaluje tehdejší vnímání některých událostí a skutečností a zůstává samozřejmě ukázkou tehdejšího vývoje historiografie.

2.3. Obecně o vybraném díle co do obsahu

Již bylo leccos pověřeno o formě zkoumaného díla. Dají-li se vyzorovat některé společné rysy i v jeho obsahu, je pro ně prostor v této části. Výše se ukázalo, že potyčky mezi křesťany a Turky jsou často vyprávěny jakoby podle šablony, provádí je často neméně jeden společný znak, totiž snaha jedněch či oněch zničit všechno cenné, jen aby se to nedostalo do rukou nepřítele. Takto se čtenář dovídá, že „...*již zámek i městečko bylo popáleno, a to druhé noci po*

⁴⁵ Paprocký, 11–17 (předmluva Eduarda Petrů).

⁴⁶ Tamtéž, 17–20 (předmluva Eduarda Petrů).

poddání Rábu proto, aby Turkům kužitku nepřišlo...“⁴⁷, nebo „(Turci) ...založíce oheň v staních proto, aby kužitku a pohodlí křesťanskému nepřišly...“⁴⁸ Pálilo se i z toho důvodu, aby nepřítel nemohl využít stavby při útoku, proto bylo při obraně Vídně přikázáno, „jestliže by nepřítel přitáhl, aby hned předměstí spálili“⁴⁹ Vcelku závažná je úloha lstí, zrádců a přeběhlíků, jedná se ovšem o tolik důležité téma, že si zaslouží zvláštní oddíl. Krátce se snad hodí promluvit k získávání informací. Již bylo řečeno, že si Paprocký s kritikou pramenů nedělal přílišné starosti,⁵⁰ přesto lze u něj občas vyzorovat i o něco opatrnější postoj: „...umřel Jan vojvoda dne 14. měsíce března léta 1570, jsa (jak někteří píší) otráven z návodu císaře tureckého proto, že se spríznil s císařem křesťanským“⁵¹. Přídavek v závorce v podobě „jak někteří píší“, „jak někteří praví“ či „prý“ se pak ještě několikrát objevuje.⁵² Přímo nejistotu pravdivosti informace vyjadřuje autor na jednom místě vcelku pozoruhodně: „Mluveno jest od mnohých, že by někteří páni křesťanští, slyšíce o síle tureckého císaře, posílali k němu, prosíce, aby hněv svůj ukrotil a nestrojil se na záhubu křesťanův, ale on že oumyslu svého změnití nechtěl. Ovšem byl toho domnění s bašetem⁵³ jmenovaným (Sinanem), že s tím vojskem to všecko, co umínil, spraviti bude moci. Protož poslům s velikým hněvem odpovídal, že s císařem křesťanským pokoje žádného míti nechce, poroučejíc Sinan bašeti, aby jestliže by posla s penězi potkal, od něj tribut vzal a jej rytířstvu svému rozdal a poslu se nazpátek obrátiti rozkázal. Ty noviny zdali pravdivé jsou či nejsou, kdo může to zjistiti? Pejcha pohanská ty řeči

⁴⁷ Paprocký, 238.

⁴⁸ Tamtéž, 188.

⁴⁹ Tamtéž, 349.

⁵⁰ To ovšem k jeho době patří. Václav Hájek z Libočan byl ještě v 19. století vnímán dokonce jako fabulátor a nenadaný kompilátor, neobratný při práci s prameny, čerpající odkudkoli a bez rozmyslu. Až ve století následujícím je při hodnocení jeho díla zohledněna dobová praxe a jeho dílo ospravedlněno. – Linka, 69.

⁵¹ Paprocký, 143.

⁵² Tamtéž, 92.

⁵³ Paše, baša byl v Osmanské říši titul pro vysoké úředníky a vojenské hodnostáře.

nelživé bytí oznamuje.“⁵⁴ Zajímavější je, jak se dostávali křesťané i Turci ke zprávám o druhém táboře. Leckdy jim je takřka z první ruky mohli předat buďto zrádci a přeběhlíci, nebo uprchlí zajatci. O jednom je pojednáváno následovně: „Byl jeden vězeň křesťanský u pohanův, služebník někdy hraběte ze Serinu⁵⁵, nazvaný Tompa Istvan, jenž byl osm let ve vězení pohanském. A ten měl listy Ferdinanda Samarie a Hoffkircha, kteréž do Uher zanásti měl. A když přišel do Tybisky⁵⁶, upadl pohanům v podezření. Kteříž jeho hned dali zjímati. A skrz právo útrpné aneb vedle obyčeje pohanského jsa trápen, listy ty ukázal. Pročež byl na smrt odsouzen tak, aby tělo jeho na čtyři kusy bylo rozsekáno. Ale Pán Bůh všemohoucí zachovati jeho ráčil od takové hrozné smrti, takže pohanům šťastně nahý utekl“. Poté mohl předat o Osmanech všelijaké informace, „v čemž všem jiní vězňové dávali jemu dostatečné svědectví“.⁵⁷ Někdy byli za tímto účelem chytáni nepřátelští vojáci, jak je patrné z dopisu Tiffenbacha⁵⁸ arciknížeti Matyášovi: „...zjímáno jich (Turků) v utíkání osob jednom 26 proto, aby z nich poznati mohli, co pak myslí Turci strany tvé vojny“.⁵⁹ V ojedinělých případech mohly být informace záměrně podávány zkresleně i přímo nepravdivě za účelem škození, například tehdy, když se rozmohly zprávy o počtu příjíždějících Turků, které údaj navyšovaly pětkrát až desetkrát oproti skutečnosti. Paprocký to okomentoval takto: „Alevšak nepravdivé byly ty noviny a ti, kteříž takovou řečí lid strašili, jakž se porozuměti může, více k tureckému užitku nežli křesťanskému byli nakloněni“.⁶⁰

V neposlední řadě je třeba si uvědomit, že zkoumaná doba se kromě vysoké míry zbožnosti, o níž bude pojednáváno, vyznačuje i jistou pověřčivostí

⁵⁴ Paprocký, 200n.

⁵⁵ Mikuláš Šubič Zrinský (1508 – 1566), chorvatský a uherský vojevůdce.

⁵⁶ Řeka v dnešním Maďarsku.

⁵⁷ Paprocký, 324n.

⁵⁸ Kryštof z Tieffenbachu (zemřel 1598), císařský velitel v Horních Uhrách.

⁵⁹ Paprocký, 222.

⁶⁰ Tamtéž, 227n.

a s tím souvisejícím zájmem o všelijaká znamení. Po smrti sultána Sulejmana⁶¹ je tak zaznamenáno, že „*strhla se bouřka od větru veliká, kteráž císařské stany a baši sokolovské moci převracela a seno, slámu z vojska do povětří roznesla. Druhý div byl při téhož smrti, že Dunaj pod městem Tulnaym⁶² tak kalný byl sám od sebe, že se za tři dny neučistil, aniž k pohodlí nějakému byl, jakž sami pohané a měšťané tulnanští oznamovali*“.⁶³ Znamení mohou být i ryze pozitivní, jako třeba to při jízdě braniborského markraběte Jáchyma, který byl povolán proti Turku: „*A když s vojskem vyjížděl desátého dne měsíce srpna (jakž někteří pravi), že kohouti, kteříž ještě v škořípkách byli, celý ten den a noc hlasitě kokrhali. Lidé pak za šťastné znamení sobě to pokládali*“.⁶⁴ Horší jsou ta zlá, zvláště mají-li potenciál přímo neblaze působit: „*Pověst byla, že čarodějníci turečtí skrz umění své to působili tak, aby křesťany od vojny odvedli*“.⁶⁵ Nemenší důležitost mají znamení pro Turky, ti nejen, že jim mohou být znepokojeni, jsou jim dokonce ochotni podříditi své činy: „*Strach veliký připadl na Turky ..., pročez se věštcův tázali, jaké by jim neštěstí ta věc vyznamenávala. Kteříž odpověděli, řkouce: „Skrz takovou příhodu znamená se toto, že z těch dvou vystavených bašt křesťané Pešt i Budín dostanou, poněvadž veliké neštěstí pro roztržení děla dotčeného na Turky přijíti má.“ Z té příčiny a z společné všech rady zbořené jsou zase obě dvě bašty a s zemí srovnané, totiž aby nebyly vystavené k většímu užitku křesťanskému nežli pohanskému, zvláště když to věštkové předpovídali*“.⁶⁶

2.3.1. Lest

⁶¹ Sulejman I. Nádherný, v turecké literatuře též často Sulejman Zákonodárce (1494 – 1566), panovník Osmanské říše v letech 1520 – 1566.

⁶² Tolna, město v jižním Maďarsku.

⁶³ Paprocký, 141.

⁶⁴ Tamtéž, 91n.

⁶⁵ Tamtéž, 350.

⁶⁶ Tamtéž, 328n.

Z Paprockého vyprávění by se dalo usoudit, že lest byla zcela přirozeným nástrojem, nebo snad přímo zbraní v potýkání mezi Turky a křesťany. Svědčí o tom i to, že právě užití válečné lsti bylo jedním z atributů, pro které přisoudil Petru Paprockého dívčí válce ladění války turecké. Za ukázkou mohou posloužit dva úskoky, které si přichystali křesťané na Turky. Při jednom vojáci předstírali, že už nadále nemohou bránit pevnost a za dvacet tisíc dukátů jsou svolní k tomu se poddat. Důvěřivost přišla Turky draho: *„Baše hned jim peníze odeslal, kteréž oni přijmouce, brány otevřeli a pohané s radostí nahoru vstupovali, neobávajíce se žádné lsti. Kteréž oni vpouštěli do pevnosti za chvíli, a vidouce, že jich již v zámku dosti mnoho, spustili šraňky⁶⁷ visící i brány uzavírali. A tak nejprve ty, jenž v zámku byli, a potomně před zámkem ležící zbili a tím způsobem i peníze obdrželi i pevnost obránili a k tomu zmordovali dvanácte set pohanuov“.*⁶⁸

Za ještě sofistikovanější fintou stojí osoba sotva očekávatelná – představený kláštera, konkrétně sisacký⁶⁹ opat. Ten předstíral, že vydá do tureckých rukou svůj klášter. V rámci svého plánu se nerozpakoval utopit turecké posly, aby pak vyjadřoval pašovi údiv nad jejich pohřešováním a dušoval se, že *„na tom zůstáno bylo, aby klášter poddán byl, zvláště pak když uznává, že nemožná věc jest takové síle odolati“*. Žádal dále, aby si jej přijel převzít sám pašer a jeho nejpřednější pobočníci, *„nebo by mu se veliká hanba zdála býti, kdyby od ledakohos takový klášter přijat býti měl“*. Tato slova na pašu zapůsobila a vydal se do kláštera s ostatními vzácnými Turky, těšíc se předem z takovéto kořisti. Je jasné, že opat se tou dobou již pilně připravoval na jejich příjezd, shromáždil kolem sebe udatné rytíře. Co následovalo, by zřejmě každý dokázal odhadnout: *„Třetího dne přijelo Turků jízdných mnoho, pěkně a ozdobně přistrojených, kterýmž ochotně opat poručil brány otevřítí. I*

⁶⁷ Závory.

⁶⁸ Paprocký, 333.

⁶⁹ Podle města Sisak v Chorvatsku.

vjeli do zámku bezpečně s pěti sty lidu pěšího, a když jeli již právě do placu klášterského, zapálena jest střelba ze všech stran, kteráž turecké houfy rozmetala. A vtom vyskočice lid zbrojný, všecky, kteréž děla nezbily, pomordovali. Někteří pohané, stojící před zámkem, jak uslyšeli hřmot a křik, hned se rychle na utíkání oddali“.⁷⁰

2.3.2. Zrádci a přeběhlíci

Ještě daleko příznačnější je pro křesťansko-turecký konflikt úloha zrádců a přeběhlíků. Tyto dva typy vypadají na první pohled velmi podobně, leckomu by mohly dokonce splynout, nebo by přinejmenším mohla pro leckoho postrádat význam jejich diferenciací. Navzdory jisté příbuznosti se ovšem jistě dají podle významu, rovněž pak podle Paprockého líčení, rozlišit. Nejprve ovšem shodný rys: společné mají oba typy to, že ze své vůle velmi škodí svému táboru. Významný rozdíl je ovšem v tom, že zrádce se svému pánu, své družině, či jakékoli osobě či instituci, k níž je vázán loajalitou, zpronevěří, zpravidla se ovšem navrátí k objektu své předpokládané loajality a místu svého původního sebeurčení a velmi snaží, aby toto počínání nevešlo ve známost, alespoň do doby, dokud by pro něj prozrazení mohlo být nebezpečné. Jako ukázkový příklad poslouží nejznámější⁷¹ zrádce dějin, Jidáš Iškariotský. I on se po své zradě vrátil k Ježíši, aby mu dal od těch dob tolik pověstný polibek. Přitom samozřejmě přivedl i několik vojáků, po jejichž zatýkání už se nemusel cítit v nebezpečí, ač, jak je dobře známo, toužený klid mu to nepřineslo. Přeběhlík, naproti tomu, se ke svému pánu či svým druhům již vrátit nemíní, nevidí zpravidla jiné cesty, než že se přidá k táboru opačnému, k „těm druhým“. Odlišné bývají také často jejich osudy – zatímco přeběhlíci

⁷⁰ Paprocký, 196.

⁷¹ Ač podle řady dnešních maturantů bohužel ani tak dostatečně známý.

mívají v nové situaci osud většinou poměrně příznivý, zrádci dopadají v historických vyprávěních špatně, před Jidášem i po něm.

Pojednání o zrádcích má také vcelku jednoduchou strukturu – popis zrádce, jeho čin či pokus o něj a jeho, povětšinou nezáviděníhodný, osud: „*Téhož času jeden Francouz pochycen, jenž byl roku předešlého z křesťanského ležení k Turkům zrádně utekl. A ten již byl tehdež vešel do ležení křesťanského tajně pro tu příčinu (jakž vyznal na trápení⁷²), aby v něčem tajným mohl křesťany vyšpehovati a prozraditi. Pročež tělo jeho hned bez meškání od kata na čtyry kusy rozsekáno*“.⁷³ Nejiný osud potkal tři mladíky za vídeňského dobývání: „*Patnáctého dne přišli tři pacholci v noci k vartě⁷⁴, pravíce, že z vězení tureckého utekli. Strážní jim rukou podavše, do města je vtáhli jakožto křesťany, oni jsouce v městě, hodovali, hojně turecké aspry⁷⁵ vysejpajíce, a tudy v domnění zlé upadli. Protož do vězení dáni jsou a hned mučeni. I vyznali, že jest je Turek najal, aby město Vídeň na pěti místech zapálili a zvláště tu, kdež by nejlépe prachem a střelbou opatřené seznali. A kdy by již zapáleno bylo, aby z města vyšli a o všem jistou zprávu dali. Turci pak že na to pod Vídeňským vrchem očekávali. Ale Pán Bůh sám to přetrhnouti ráčil a ti zrádci na Novém trhu druhého dne, tj. 16. dne října, čtvrceni jsou*“.⁷⁶ Moldavský vojvoda Michal svou zradu stvrdil v dopise pašovi Hasanovi, „*kterýžto list šťastnou náhodou přišel v ruce křesťanské*“. Nepřekvapí jistě žádného čtenáře, že ve výčtu zemřelých při křesťanském dobývání Bukureště „*zahynul ... muldavský vejvoda Michal od křesťanův zamordovaný, poněvadž zradil nad křesťany*“.⁷⁷ Ne vždy byli zrádci vypátráni, nebo alespoň není o jejich dopadení referováno: „*...dva puškaři z Rábu k Turkům utekli a ukázali*

⁷² Mučení.

⁷³ Paprocký, 283.

⁷⁴ Hlídce, stráží.

⁷⁵ Peníz vyšší hodnoty užívaný v oblasti Malé Asie.

⁷⁶ Paprocký, 87.

⁷⁷ Tamtéž, 305n.

jim místo, kde křesťané prach chovali. Ale měšťané, obávající se zrady, na jiné místo prach přenesli“.⁷⁸ Velká zrada byla nachystána i na sedmihradského knížete Zikmunda Báthoryho, tehdy pouze vévodu: „Zikmund vejvoda, času toho jsouc pánem mladým, věřil Uhrům zrádným a vyjel z města. A v tom od některých k sobě náchylných vejstrahu vzal, aby dáleji nejel, že naň ne Poláci, ale Tataři očekávají, aby jeho mrtvého nebo živého Turku dodali“. Avšak to zrádce neodradilo, zvolili si jiného vévodu, Baltazara Báthoryho, Zikmundova bratra. Mezitím se Tataři na sedmihradském území dopustili mnohých ukrutenství, což vedlo v kombinaci se zradou Zikmunda k rozhodnému kroku – rozeslal dopisy okolním pánům, aby se u něj shromáždili ve věci pomoci proti domácím škoditelům, přičemž „...který by se nedostavil, aby zdraví, poctivost i statek propadl“. Když se dotčení shromáždili, učinil ještě jedno opatření: „Kázal také v vojsku volati, aby žádný pod ztracení hrdla o žádné zradě zmínku nečinil, a kdož by koli o to se opovážiti směl, tomu aby jazyk uřezán byl a hlava sřátá“. Brzy nato v listech nechal informovat o velikém vítězství nad Turky, na oslavu dal střílet z děl a pozval všechny své přátele na oběd, i ty „převlečené“, tedy zrádce. O dalším průběhu Paprocký informuje: „A právě když nejlépe obědvali, čtrnácte jich zjímati poručil a každého do jiného vězení, aby pospolu nebyli, vsaditi. Nazejtří ráno pět jich na ryňku⁷⁹ kázal stínati, Baltazara zadáviti, čtyřem krky zatočiti a jiné koňmi smejkati. A přes celý den těla jich nepochovaná ležeti nechal, aby na ně lidé patřiti mohli“. Toto vypořádání se se zrádci pojal Zikmund i coby jakousi výstrahu pro ostatní, kterou k nim směřoval spolu s dalšími pokyny: „Pokárajíc tím způsobem zrádce své Zikmund, všem rozkázal, aby se na vojnu proti Turku strojili na jeho náklad, a všecku kořist, kterou dostanou, jim daroval a vlastní všecko míti a užívati

⁷⁸ Paprocký, 234.

⁷⁹ Náměstí.

poručil“. A zjevně to zapůsobilo, neboť „*pro takové nařízení a lásku pána svého všichni se s ochotností na Turka strojili*“.⁸⁰

Dosavadní případy ukázaly, že někdy byla zrada odhalena včas a její možné následky tak zažehnány, což ovšem neumenšovalo vinu strůjců, a tvrdě za ni pykali. Jindy byly ale důsledky zrádného jednání dalekosáhlé. V nejslavnějším procesu v Paprockého vyprávění je ze zrady obviněn a následně pro ni k smrti odsouzen hrabě z Hardeku. Jeho příběh je však příběhem natolik specifickým a pozoruhodným, že mu bude vedle příběhu daleko prostší zrady Januše Jelesty, hejtmana z Lipovy⁸¹, věnována zvláštní pozornost v oddílu o kapitulacích pevností, respektive jejich odmítání.

S prvními Paprockého přeběhlíky se lze zřejmě setkat po slavném uhájení města rakouského: „*byli dva řezníci nedaleko Vídně, kteříž těm pohanům cestu do hor ukazovali a veliké ukrutenství s nimi nad křesťany provozovali. Jeden z nich v Kremži jat a na kůl vstrčen, druhý táhl s Turky skrz všecku krajinu křesťanskou do jejich země*“.⁸² Jak vidno, prvního z nich stihl osud typický pro většinu popsanych zrádců, druhý však, podle výše předložené teorie, našel nové útočiště a stal se členem druhé skupiny. Jestliže byli zrádci a přeběhlíci nenáviděni těmi, od nichž se odvrátili, jinak bývali, alespoň v případě přeběhlíků, bráni u jejich rivalů. Tak Paprocký oznamuje, že „*...jeden turecký puškař utekl z pevnosti k našim, znamenav, že nelze Ostřehomu než v ruce křesťanské přijíti. Ten všecko, co se ve městě děje, oznámil, což vše křesťanům se líbilo*“.⁸³ Ačkoli to není explicitně vyřčeno, ze sdělení vyplývá, že už se k Turkům vrátit nehodlá, protože seznal, že nemají v tomto konfliktu šanci. Jindy to úplně jasné není: „*Toho času přiběhl jeden k našim z tureckého vojska, dávajíc jim výstrahu, aby pilnou péči o sebe měli,*

⁸⁰ Paprocký, 244nn.

⁸¹ Město v dnešním západním Rumunsku.

⁸² Paprocký, 88.

⁸³ Tamtéž, 282.

poněvadž sultán umínil nenadále s vojskem na ně přitáhnouti. Pročež oni položili se v jistém místě, kteréž opatřili moudře strážnými vozy“.⁸⁴ Zdá se rovněž logické, že aspoň nějaké přízni se těšili spíše přeběhlíci, protože zrádci mohli v sobě nést potenciální nebezpečí, například kdyby hráli na obě strany. I to se ostatně stávalo, jak je psáno na tomto místě: „Nacházely se toho času tři děvečky v vojště křesťanském, kteréž v obojím ležení bývaly. Co se mezi křesťany dalo, Turkům oznamovaly a zase křesťanům zvěstovaly, co se mezi Turky působilo. V čemž jsouce postiženy⁸⁵, na šibenici vzaly konec života svého“.⁸⁶ Pokud nepocíťoval původní tábor k takovým ohromnou nenávisť, což byla určitě emoce nejčastější a nejpochoptelnější, cítil někdy též lítost nad jejich skutkem, jak se lze dočíst zde: „Mezitím Mitricius, bratr bašete vyslaného, muž znamenitý, s ženou i s dětmi svými dobrovolně od Turkův utíkaje, k křesťanům jel, jimžto některá tejná předsevzetí Turkův zjevil. Tak neradi byli tomu pohané, že on od nich odjel, že směli to mluvit, že by byli raději pevnost ne ledajakous ztratili nežli muže takového, a zvláště když zvěděli, že přislíbil, že věrně chce křesťanům dopomáhati ke všemu“.⁸⁷ Někdy mohly o sto osmdesát stupňů otočit i tisíce najednou, potom se samozřejmě jednalo o akci organizovanou: „Čtvrtého dne měsíce března roku téhož deset tisíc Rácův⁸⁸ odstúpilo od Turkuov“.⁸⁹ Samozřejmě i křesťané přecházeli do tureckých služeb, stranou přitom nechť jsou ponecháni janičáři jakožto specifická kapitola sama pro sebe. O jednom píše Paprocký v souvislosti s jeho úmrtím: „Přijel do vojska arcikníže Matyáš v tisíci koních a hned se obrátil k nejvyšší střelnici a z děl opět zhusta střileti poručil. Což když často a mírně

⁸⁴ Paprocký, 356.

⁸⁵ Přistiženy.

⁸⁶ Paprocký, 359.

⁸⁷ Tamtéž, 323.

⁸⁸ Dnešních Srbů.

⁸⁹ Paprocký, 326.

činili, nejpřednějšího puškaře, kterýž byl Němec podturčený, zabili“.⁹⁰ Ona smrt byla zřejmě vnímána prvořadně coby důsledek běžného rizika při boji, nikoli jako trest za konverzi.

Stojí za zmínku, že dodnes má čeština spojení „poturčenec horší Turka“. Jeho dnešní význam je zřejmý – označuje člověka, který změnil svůj postoj, a nový zastává ještě urputněji, než někdo, kdo jej zastával od začátku. Stejný význam má podobné spojení, „papeženec horší papeže“ nebo „papežštější než papež“.⁹¹ Že se dochovala v češtině v této podobě zrovna tato dvě rčení, při znalosti toho, že pro české nekatolíky byli – zejména vlivem Martina Luthera – ztělesněním Antikrista rovným dílem Turek i papež,⁹² nikterak nepřekvapí.

2.3.3. Poddávání či nevydání pevností, měst a zámků

Je-li řeč o tureckých válkách, je třeba opustit zřejmě očekávaný model v představách většiny lidí, tedy že dvě země (nebo více zemí) spolu bojují, nejlépe na území nepřítele, aby brzy jedna z nich kapitulovala a druhá na ní získala nějaké benefity, ať už finanční, územní nebo jakékoli jiné, přičemž hranice obou zemí se sice mohou změnit, ale nikterak zásadně. Osmanská říše vedla války výbojné, jejím cílem bylo podmanit si další a další území, pronikat Evropou čím dál více na západ. Proto má taková válka specifický charakter, jehož podstatným znakem je neustálý boj o území – pevnosti, města či zámky, a to v podobě jejich obrany křesťany, jejich dobytí Turky a případně jeho znovuzískání křesťany. Toto ozřejmí i nadcházející pojednání o vybraných bitvách a jiných zaznamenáníhodných událostech, nyní však bude umožněn bližší pohled na okolnosti kapitulace či v některých případech jeho odmítnutí.

⁹⁰ Paprocký, 214.

⁹¹ Králík, příspěvek Lucie Jílkové *Turci v češtině*, 217.

⁹² Rataj, 164n.

Typický příklad poddání města podává část o Ostřihomi a jisté přilehlé pevnosti, kterou křesťané „*pak snažili se, aby zase s Ostřehomem dobytá byla, tak jakž někdy s Ostřehomem byla ztracena*“. Jejich snažení bylo úspěšné, neboť se lze následně dočíst, že „*Turci pak vidouce, že jim nijaký odepřítí nemohou, aniž je odtud odehnati, a uznávajíce, že retuňku⁹³ jim dodati nebylo možné, 25. dne měsíce září ráno mezi čtvrtú a pátou hodinou dali křesťanům znamení, že chtějí s nimi rozmlouvati. Poddávali zámek i město s condiciemi⁹⁴ takovými totiž, aby odjítí mohli tak jako Ostřehomští s životy zdravými a s tím, což by odnésti mohli, ale křesťané k tou nesvolili, než, jestliže chtějí, aby bez zbraně vyšli, nic s sebou neberouce. Kteříž přijavše takové condici, pevnost křesťanům v ruce oddali.*“⁹⁵

Oblehatelé pevností a měst leckdy nabízeli jejich držitelům výhodnější podmínky a milostivější zacházení v případě, že se vzdají. Reakce se odvíjela nejčastěji podle reálných možností držitelů usedlosti nadále se bránit. Například hrabě Mansffeld vyslal jednou vyjednávat k Turkům pana Balffího, aby jim domluvil, „*aby se poddali a nevydávali se v větší nebezpečnosti, zvláště poněvadž již ti, kteříž jim na pomoc přišli, všickni zbiti jsou i všecko ležení jich vybráno, jiné pomoci že se nedočekají*“. Vlastně byla často podobná nabídka vydávána za jedinečnou příležitost, na které druhá strana ještě vydělá. V tomto případě byla Turky odmítnuta, vzkázali, že ještě posily čekají a dodali: „*a jestliže by nám ani ti (vojáci o počtu sta tisíc, kteří již měli být na cestě) pomoci nemohli dodati, ovšem nebudem se moci poddati, až právě nás vyvlekou za nohy.*“ Ačkoli podali takhle jasnou odpověď, stejně si vzali tři dny na zvážení křesťanské nabídky.⁹⁶ Ani další žádost nebyla vyslyšena, ale ukazuje se na ní ještě zřetelněji její sugestivnost, zněla takto: „*Pán můj, pan*

⁹³ Pomoci.

⁹⁴ Podmínkami.

⁹⁵ Paprocký, 300n.

⁹⁶ Tamtéž, 286.

Balffi, vinšujeť, vzáctný pane, zdraví dlouhého. A že tě zná býti rytířem udatným i moudrým, chtěl by tolikéž, aby tě uznával býti milostivým a lítostivým nad žoldnýři tvými. Neb milosrdenstvím jsouce pohnut, litujíc i tebe pro tvou velikou stálost a věrnost, velmi toho želi, že žoldnýři tvoji spolu i s tebou nic jiného neočekávají jednom rychlý konec životův svých. A protož tebe skrze nás napomíná z lásky sousedské, aby neslejchal rady jeho. Jestliže chceš sám sebe i rytířstvo své při životě zachovati, poddej pevnost se vším, což k ní přináleží“. V odmítavém stanovisku beka Aliho stojí za to si povšimnout, jakými pohnutkami je jeho nesouhlas motivován: „...již (jako říkáje) jednu nohu v hrobě mám, do kteréhož mé již šedivé vlasy s dobrou slávou a jménem chvalitebným vložití chci“, zjevně tedy vcelku ušlechtilými. I on očekává příjezd posil, nicméně ani jeho neuskutečnění pro něj není důvodem změny názoru, alespoň nikoli unáhlené: „*Pakli by mně i psali, že nemohou nám nijakž spomoci, ještě bych se chtěl rozmysliti, měl-li bych Ostřehom, na němž všechna má sláva záleží, tak znamenitú pevnost do rukou křesťanských oddati“.* Přitom uznává, že někdo jiný by v jeho situaci takové řešení volil, pro něj ovšem nepředstavuje východisko: „*Jiní ač zámky i města sobě svěřená poddali, já toho takovým způsobem nemohu učiniti“.*⁹⁷

Někteří další si ovšem z tíhy odpovědnosti, která na nich v podobě strážení vzácné usedlosti ležela, přílišné starosti nedělali. Někdy mohli i obránci projevit přání vyjednávat o podmínkách kapitulace, pak záleželo na odezvě, jak se lze například dočíst zde: „*Lekli se velmi Turci z takové škody, jakož i z jiných mnohých, kteréž jim činili puškaři z děl, a zoufajíce sobě, poněvadž již pevnost téměř v rukou křesťanských byla, poddávali ji, však s takovými condiciemi, jaké byly Ostřehomským dané, ale nedána jim na to žádná odpověď a zapovězeno přístně, aby žádný s nimi nic nerozmlouval“.*⁹⁸

⁹⁷ Paprocký, 287n.

⁹⁸ Tamtéž, 346n.

Pokud pevnost vydali hájitelé do nepřátelských rukou tížení svízelnou situací, lze to celkem jednoduše pochopit a ani člověk tehdejší doby proti tomu jistě nemohl příliš namítat. Byli však i tací, kteří doslova prodali svoji kůži, a to nikoli lacino, a mohli to být i muži výteční, jak nás zpravuje Paprocký ve vyprávění o Januše Jelesta z Lipovy: „*Hejtman té pevnosti byl Januš Jelesty, muž udatný a v správách vojenských šťastný i dobře vycvičený, ale žádostí zlata tak oslepený, že ačkoli hojně kořisti častokráte dostával, však předce ta lakomá a nezbedná žádost nemohla se dosti nasytiti. Vynalezl tehdy prostředek zrádný, kudy by mohl k nesčíslné sumě zlata přijíti, a s Turkem smlouvu a srozumění učinil, že by mu chtěl Lippu⁹⁹ se všemi obyvateli v ruce dáti*“. Jeho úmysly byly ovšem včas ozřejměny, což znamenalo tragický konec jeho života, ostatně jako v případě jiných zrádců, figurujících v Paprockého povídání: „*...divným působením božským ta zrada najevo vyšla, o kteréž maje vědomost Sedmihradský, zrádci toho v vězení ukovaného zanechav, vyjel proti Turkům na zradu očekávajícím a je rozprášil. Potomně poručil Januša Jelisty k čtyřem koňům přivázati a jej na čtyry kusy roztrhnouti a na místě jeho Barbeliusa, jenž byl všemu vojsku příjemný, za nejvyššího hejtmana vyhlásil*“.¹⁰⁰

Ač stejný osud, o poznání barvitější příběh je spojen s osobou hraběte z Hardeku. Jeho počínání je přitom zprvu popsáno docela prostě, jako by nebylo jiné volby: „*A tak zapomenouc na věčnou hanbu svou, 27. dne téhož měsíce září tak znamenité a mocné město poddal. Učiniv osvědčení pánům uherským, předkládal, že není možné ani podobné obrániti se takové moci nepřátelské a že z veliké ouzkosti o pokoj nedodává. A protož (prý) žádným způsobem odolati nepříteli nemůžeme, ani moc naše z toho místa je vyhnati moci bude. Sluší tehdy s dovolením všech s nepřítelem o poddání města traktovati*“¹⁰¹, to ale proto, že se opírá právě o pohled zúčastněného hraběte, a i

⁹⁹ Německý název pro Lipovou.

¹⁰⁰ Paprocký, 386n.

¹⁰¹ Jednati.

ten je podroben jisté kritice, vyjádřené alespoň výrazem „prý“ v závorce. Jak však vycházejí na povrch další a další skutečnosti, je hrabě z Hardeku obžalován, „že Ráb zrádně Turkuom poddal“. Byl proto i se svou družinou zatčen a podroben výslechu. Tou dobou kolovaly zvěsti o smlouvě o vydání Rábu, kterou měl s Turky uzavřít. Zdálo se totiž poněkud zvláštní, že „Turci velmi sobě ve všem bezpečně počínali, jakož se viděti mohlo, a obležení překážky jim žádné nečinili, když bašty sobě stavěli, když se podkopávali a sumou činili, co chtěli“. Hraběti bylo vyčítáno, že obležení bylo nejprve bráněno bezproblémově a na napravení všeho rozbitého byl dostatek času i materiálu. On se však nikdy nesnažil sjednat nápravu, jenom neustále opakoval, že není možné město uhájít a že se musí, třebaže s nevolí, přenechat nepřátelům. Navíc se ani neporadil s vojáky, co o poddání soudí, protože obrana města nespočívá pouze na hejtmanech, ale na všech žoldněřích a rytířích. Jeho rozmluvy s Turky bývaly poměrně časté, stejně nepřístojné byly dary, které od nich přicházely, při jejich přijímání se navíc vzdaloval od ostatních, k podivu všech mu byla vrácena i jeho ručnice, kterou mu předtím Turci slavně odňali. Největší výtka v tomto ohledu se ovšem týkala přímo sabotování boje: „K tomu přidáno i to, což z úst jeho slyšáno, že poroučel puškařům, aby nestříleli kulemi do ležení tureckého, ale bez kul, aby toliko jim strach činili, a když jeden puškař z děla Turkům veliké škody činil, na jiné místo jej postavití rozkázal, odkudž žádná škoda Turkuom se státi nemohla, a on rozhněvav se, žádal, aby propuštěn byl.“¹⁰²

Křesťanští vojáci museli také pevnost opustit beze zbroje.¹⁰³ Zodpovídat se Hardek musel i z toho, že nechtěl dopřát vojákům vína, sýru a másla, ačkoli ho měl dostatek, z čehož později mohli těžit Turci. Kdyby měla být důsledkem pouze jejich podvýchiva, nemělo by toto obvinění takovou

¹⁰² Paprocký, 237–240.

¹⁰³ Přitom bylo s Turky domluveno, že všichni vojáci budou moci odejít beze vší újmy.

relevanci, jak se lze však dočíst, „*žoldnérův pak pro nouzi a hlad mnoho zemřelo a ničeho se nedostávalo*“. Hrabě byl napomínán i proto, že neskryl či nepoškodil různé zdroje, které by mohly přijít nepříteli k užitku, jak se to tehdy běžně dělávalo, jeho reakce je přidána záhy: „*on jakou odpověď na to dal, že dobře ví a pomní*“. Další obžaloba se týkala toho, že rozdával svým lidem horší mouku a lepší uchoval pro přemožitele, příliš brzy nechal spálit předměstí, čímž znemožnil těm, kteří tu stáli, aby se bránili, jak měli v úmyslu, a zamezil dosavadním výpadům z města. Údajně mu též měly chodit dopisy s obsahem, aby se už konečně vzdal, když již vzal peníze. Zvláště mu ještě uškodila jeho reakce na obžalobu, když „*mu oznámeno bylo, jak soldáti jeho obloupeni jsou a jak jich více než 80 zabito, toliko že se smál*“, dále je psáno, že „*ze všech novin, které mu oznámené bývaly, své posmíšky míval*“.¹⁰⁴

Tímto byly ozřejměny některé body obžaloby, jež se na hraběte snesla, nebylo však řečeno, jaký byl první podnět, který k ní vedl, kdy upadl Hardek do podezření ze zrádného jednání. Podle Paprockého stál na počátku jeho objevení turecký komorník, původem ze Slezka, který se v mládí dostal do Turecka, posléze ovšem utekl. Mohl tak podle svých zkušeností arciknížeti Matyášovi oznámit, „*že v svém vojsku mnoho zrádcův má, kteříž více k pohanům nakloněni jsou nežli k křesťanům, a že on před několika dny z poručení Sinan bašete, pána svého, dvěma hrubými pytlíky červených zlatých nasypal, z kterýchž jeden měl šrám na tváři. A ten byl služebník hraběte z Hardeku*“. K tomu podal snad ještě zjevnější důkaz: „*K tomu i on pravil, že hrabě zvoniti poručil, když se pohané pod bašty podkopávali, aby slyšeti nemohli těch, kteří se podkopávali. A k tomu že hrabě velmi drahé šaty soboly podšité a drahým kamením ozdobené od bašete přijal*“.¹⁰⁵

¹⁰⁴ Paprocký, 240n.

¹⁰⁵ Tamtéž, 241

Slova hraběcí obhajoby vypadají zpočátku vcelku naivně: „*Hrabátko prve, než byl dán do vězení, skrze listy se vymlouval před arciknížetem, nebo dobře poznával, že u všech jest v podezření, a vymlouvání jeho bylo, že město široké a lidu k obraně bylo málo, a to takového lidu, kterýž od pluhův vzatý byl*“. Dále se hrabě dušoval, že to přeci říkal, že bez další pomoci město neubrání. On že dělal, co v dané situaci mohl, ubránil se více než třiceti útokům a rytířsky sobě počínaje zahubil mnoho Osmanů, avšak poté „*v svých lidech že velikou škodu vzal, takže nejpřednější lidé a hejtmáni zbiti aneb zranění byli, jiní pak ustavičnými pracemi a bitvami ztrápeni jsouce, k ničemuž se nehodili*“. Když tedy nezbyvala naděje, nemohl činiti jinak. Naopak si za daných okolností vymohl dosti příznivé podmínky a vůbec tedy nečekal, že by mu mohlo být něco vyčítáno. Ve snaze vyhnout se vině má dokonce jistou tendenci ji tak trochu svalit na někoho jiného, jak lze vytušit z této věty: „*A přitom žádal hrabě, poněvadž lidu ještě něco u sebe měl, aby mu arcikníže zámek nějaký dal, na kterémž by sobě drobet s lidem odpočinouti mohl, a peníze zasloužené aby odeslal, aby, nouzí a hladem ztrápeni jsouce, posilniti se mohli*“. Podpory ani důvěry se ovšem nedočkal.¹⁰⁶ Přesto jeho odsouzení nebylo zas tolik jednoduché, o několik stránek dál Paprocký referuje o procesu, který rozhodně neměl hladký průběh: „*Po dlouhém rozmlouvání hrabě (z Hardeku) vinu na arcikníže Matyáše a Balffího vzkládal a hejtmáni, kteříž s ním v Rábě byli, na něho a on zas na ně. Každý, jak mohl, sebe očišťoval a jiné vinil. Soudcové sedíc na tom několik hodin, od deváté až do čtvrté po poledni, nic nespravíce, to na jiný den odložili*“.¹⁰⁷ O popravě je psáno až dále společně s vykonáním dalších dvou hrdelních trestů.¹⁰⁸

¹⁰⁶ Paprocký, 241n.

¹⁰⁷ Tamtéž, 252n.

¹⁰⁸ Tamtéž, 271.

2.3.4. Tataři

Ani Tataři nebyli českým zemím neznámí, právě jejich pustošení Moravy vedlo Tomáše Pešinu z Čechorodu k sepsání díla *Mars Moravicus*.^{109,110,111} I v Paprockého vyprávění se s nimi lze setkat, nejčastěji jako tureckými spojenci. Ne vždy ovšem spojenci ideálními, jak vyplývá z těchto vět: „...*Tataři, vidouc velikou smělost křesťanskou, ulekli se a utíkati počali. Mnoho jich křesťané v tom utíkání zbili a jiní přes Dunaj utíkali. Turci potkavše se s nimi, nutiti je chtěli, aby se nazpátek obrátili a křesťanům odpírali, ale Tataři raději se Turkům zprotivili a s nimi se bili, nežli by se proti křesťanům obrátili. Veliká bitva mezi nimi se počala, takže z těch 5000 Tatarův nemnoho se jich nazpátek vrátilo*“.¹¹² Že nebyly idylické jejich vztahy vůbec, potvrzuje další úsek: „...*Turci málo dáleji plynouce, přitrefili na dvě stě Tatarův, kteříž když částku té kořisti žádali a Turci odpor činili, rozhněvajíce se jedni na druhé, svedli spolu ukrutnou bitvu, v kteréž mnoho zraněných se našlo. Patnácte Turkův zabito a Tatarův sedm, avšak Tataři předce vítězství obdržíce, se vši kořisti do Feldvariji odjeli*...“.¹¹³ Přesto mezi nimi spojení bylo¹¹⁴, jednou dokonce sultán Murad III. žádal Poláky, aby umožnili Tatarům volný průchod přes svoje území. Jaká byla reakce, není známo.¹¹⁵ Zdálo by se, že ani v krutosti, která bude dále popisována, si s Turky příliš nezadali, ač třeba

¹⁰⁹ Rataj, 162.

¹¹⁰ Respektive původní práci na moravské vlastivědě Pešina přerušil pod vlivem války s Tureckem, přitom psal svého Ucalegona. Seznámení s válečnými hrůzami jej vedlo k zamyšlení nad množstvím pohrom, které postihly i Moravu, a proto se rozhodl věnovat i jim. – Kučera, 166.

¹¹¹ Tataři na Moravě pustošili vesnice, z nichž některé již poté nebyly obnoveny, jejich cílem byly i pevnosti, města či kláštery. Při postupu se v podstatě drželi starých hlavních cest, neboť mimo ně bylo málo objektů, které lákaly k drancování – Adámek, 35n.

¹¹² Paprocký, 234.

¹¹³ Tamtéž, 364n.

¹¹⁴ A není to vůbec překvapivé, Turci byli nakonec považováni za potomky Skytů neboli Tatarů, mnohdy jsou s nimi dokonce zaměňováni, rozhodně tak k sobě mají blízko – Rataj, 244.

¹¹⁵ Paprocký, 220.

činy činěnými ze zoufalství, alespoň podle tohoto tvrzení: „*Tataři v zemi Uherské, do kteréž s takovou chutí vjížděli, tak velikou nouzí trpěli, že ženy jich vlastní své děti vařené a pečené jim k pokrmu podávaly, a to k výstraze, aby nikdá více do Uher na vojnu jeti se nepokoušeli, poněvadž z 85 000 ledva¹¹⁶ jich 8000 pozůstalo a ty (tolikéž i Turky) Valaši s Muldavany semotam honíce, mordovali.*“¹¹⁷ Jindy se obávali odhalení zrady, do níž byli zapleteni, což je vedlo k tomu, že „*zoufali jsou, aby měli země dostati, a hned hnuli se prostředkem země Sedmihradské a spálili pět set vsí. Vyberouce je, nejprve všechny mužského pohlaví i ty, kterým bylo dvanácte let, z mordovali, jiné pak s ženami do Turek zajali*“.¹¹⁸ Toto jsou ovšem toliko vybrané úryvky a nelze na nich vysledovat ucelenější obraz Tatarů,¹¹⁹ obecně ve zkoumaném díle figurují, na rozdíl Turků, vcelku málo. Přesto nemohla být o nich nečiněna zmínka, neboť i oni se daleko nejvíce hlásí k islámskému náboženství. Navíc, jak se zdá, v obecných představách lidových vrstev raného novověku figurují často coby hrozba Turci a Tataři pospolu.¹²⁰

2.3.5. Některé obtíže Turků

Křesťané se potýkali s mnohými vnitřními problémy, které jim byly v boji s Turky na překážku; bude o nich pojednáno. Potíže a vnitřní rozpory se

¹¹⁶ Sotva, stěží.

¹¹⁷ Paprocký, 261.

¹¹⁸ Tamtéž, 245.

¹¹⁹ Poznatky jsou to přitom zajímavé. Pro českého čtenáře se za účelem uvedení do problematiky nabízí jako vhodná práce Františka Adámka *Tataři na Moravě*. Lze se v ní kupříkladu dočíst o motivech vpádu Tatarů do Evropy – existuje řada pověstí, podle některých z nich se jedná o pomstu za vraždu tatarských dívek vypravivších se do křesťanských zemí, kterou jsou vinni zdejší obyvatelé. Avšak reálné historické důvody jsou daleko prozaičtější – mimo jiné to byl záměr nalézt vhodné území, v němž by Tataři našli dostatek obživy – Adámek, 10nn.

¹²⁰ Například v kramářské písni s incipitem „*S tou největší horlivostí pospěšte sem s ochotností*“ Panna Maria promlouvá k poutníkům tato slova: „*Bliže saských hranic stojím, žádného se nic nebojím, nechť jsou Turci, Tataři, mé jméno je porazí.*“ – *Píseň nová k Panně Marii Bezdězské. Všem věrným poutníkům k potěšení vytištěná*. Převzato z: http://www.spalicek.net/apps/index.php?recordId=SPAL_148, citováno 5. 7. 2020.

ovšem zjevně zcela nevyhýbaly ani Turkům. Paprocký například obeznamuje čtenáře o velikém sporu mezi dvěma paši: „...vzbuzena byla veliká rozepře a nepřízeň mezi bašemi Sinanem a Feratem. Sinan Feratovi připisoval všechno neštěstí, kteréž se dalo v Uhřích tak, že by on byl původ a příčina toho všeho, že tak mnoho vojska zbito a tak mnoho pevností odňato jest. A mimo to jiné rozličné příčiny vyhledával, pro kteréž by mohl sultána naň rozhněvati. Naproti tomu byl Ferat a vyčítal Sinanovi nevěru, nedbanlivost i bázeň, kterouž ukázal, když z pevnosti do pevnosti jako strašlivý holub z hnízda do hnízda před nepřítelem ledva se ukazujícím utíkal.“ Jeden z nich se snažil sultánovi zalíbit, aby si zajistil lepší pozici: „Aby se pak Ferat před sultánem z toho všeho lépeji vyvedl, z čehož byl obžalován před ním, jel k němu do Porty, kdež velikými dary při jiných bašatech etc. přízeň a lásku sobě vyjednával.“ Tomu se mu ovšem nepovedlo: „Kteríž měli jeho ještě sultánovi zoškliviti.“ Jeho osud byl takovýto: „A vtom jej zachvátilo přísné poručení sultána, kterýž ho hned bez meškání v tejném místě zaškrtili rozkázal. Což učinil nejvíce proto, že jest nalezen byl jeden list vlastní rukou Fereta, psaný k Tatarům, v kterémž on jim radil, aby nevjížděli do Uher. Potom vzato z pokladu jeho pětkrát sto tisíc, kterážto suma složena byla do císařské pokladnice.“ Nejinak měl skončit druhý paša, ve snaze zachránit svůj život se však zachoval daleko prozíravěji, a tak smrti unikl: „Sinan baše tolikéž již zajat byl a sultánovi oddán, ale že daroval pochlebníkům císařským sto tisíc zlatých, šťastněji než Ferat baše skrz ně zase přišel k milosti.“ Ba co více, dokonce se brzy dočkal společenského vzestupu: „A že pak brzo umřel Ališ baše, sultán učinil Sinana baši vezír bašetem, tj. nejvyšší radou svou, a dal na jeho místo Achmeta“.¹²¹ Jindy promluvil naprosto otevřeně o nepříznivých tureckých poměrech jeden janičář, „věkem již sešlý (ale rytíř znamenitý)“, a to přímo před sultánem Mehmedem III., což, jak vyplývá z dalších oddílů, byl čin dosti odvážný, nehledě na to, že

¹²¹ Paprocký, 316.

pronesl řeč značně smělou; zkrátka v ní ilustroval, že je něco shnilého ve státě osmanském. Začal ji takto: „*Nejneprěmoženější císaři (tj. sultáne¹²²), dlouho-liž tebe budou bašata a jiní hejtmani vojska tvého oklamávati, dlouho-liž se jim s tvým i poddaných tvých nebezpečenstvím dopouštíš hyndrovati?¹²³ Zdaliž nevíš, jak nenáležitě a zrádně skrz nadutost svou a pejchu s otcem tvým zacházeli i nyní s tebou zachází, jak zrušíce ustanovení pokoje proti bohu a proti křesťanskému císaři vojnu neslušnou začínají? Otevři oči tvých a pohleď, jaká jest zrada a jak nenáležitě moci tvé užívají!*“ Dále připojil kritiku nepoctivého získání Rábu, které bylo představeno výše: „*Sinan baše nad jiné chce býti chválen, že Rábu dostal. A on ho ne rytířským způsobem, tak jakž zvykli předkové tvoji činiti, opanoval, ale jej zrádně penězi koupil, sumou právě nesčíslnou, kteroužto škodu nenabytou rozvaž, jak budeš moci sobě nahraditi. Ó Rábe, Rábe, velkés ty radosti příčinou, jako by tím, že vzat jsi, všemu křesťanstvu záhuba nastálena!*“ Zašel však ve své kritice ještě mnohem dál a jeho promluva vyznívá každým slovem naléhavěji: „*Ale jistě v tom, císaři, omýlen budeš. Sedmihradská, Valaská, Muldavská i Bulgarská země, jenž byly tobě jako za špizérnu, odkudž městu tvému Konstantinopoli i všem krajinám tvým živnost dostatečně dávána, již nejsou pod správou tvou. Kterak tehdy sebe i krajiny tvé, ať mlčím o onom převelikým vojsku tvém, kteréž nyní v Uhřích jest, vychováváš? Chléb, víno, oves draho velmi prodávají a ty potřeby u sedlákův nyní těžko jest naleznouti. Hladem moře i dobytek tvůj i lid tvůj. Koně tvoji snadno do Uher vešli, ale ani ti, ani žoldněři nebudou se míti čím vychovati.*“ Nejadresnější byl však v samém závěru, v němž usvědčuje vládce z toho, že si tuto situaci dobře si uvědomuje, nicméně schválně ji přehlíží, nechce si připustit její závažnost a logicky tak nedbá na nápravu poměrů: „*Víš dobře o takové nouzi, jenom že nechceš očí tvých pozdvihnouti, aby vzhlédl na*

¹²² I pro něj je totiž někdy voleno označení „císař“ či „císař turecký“.

¹²³ Překážet.

služebníky své, jak oni na tvého, ani obecného dobrého, ale svého toliko užitku vyhledávají.“ Je nadbytečné dodávat, že se sultánu vůbec nelíbilo, co slyšel. Proto okamžitě rozkázal „jej pod stráž vzíti a pilně se vyptávati, od koho by navedený a pro které příčiny takové věci tak směle před císařem mluvil“. Jeho jediným štěstím bylo, že se jej zastali jeho kolegové z jednotky: „Ale jantčáři sešli se všichni nejináč, než jako by se na nepřitele obořiti chtěli, Vasnodu z vězení vzali a učinili mezi sebou přísahu, že ho chtějí, dokud' jim hrdel postačovati bude, brániti, jestliže by se kdo naproti tomu postavil“.¹²⁴ K největším pohromám tureckého obyvatelstva patřil jistě již zmíněný hladomor, zvláště pokud se ještě spojil s morem. Obě rány Konstantinopol čas od času postihovaly, jednou proto musel sultán přikázat „všem vyjeti z města, kteříž od dávných let v něm bydleli, aby totižto k bydlení jiné místa sobě vyhledávali“.¹²⁵ Jindy však turecký panovník odmítal připustit, aby se mu nějaké katastrofy vůbec pokoušely změnit plány: „...ač veliký mor byl i hlad v Konstantinopoli i ve všech krajinách sultána tureckého a k tomu nescíslný počet lidu v bitvách rozličných pomordováno, však ten tyran předce vojnu začatou s křesťanským císařem nepohnutedlně vykonávati umínil“.¹²⁶

¹²⁴ Paprocký, 268n.

¹²⁵ Tamtéž, 347n.

¹²⁶ Tamtéž, 315.

3. Popis vybraných bitev a jiných událostí

3.1. První obrana Vídně

Dost možná nejatraktivnější část bude pro běžného dnešního čtenáře představovat popis prvního osmanského dobývání Vídně – třebaže boje v jižní a východní Evropě hovoří v raném novověku o osmanských výpadech naléhavě samy o sobě, právě dvojímu vídeňskému obléhání v letech 1529 a 1683 náleží ve své době zcela právem zvláštní místo jakožto nejnápadněji viditelnému ohrožení tehdejší Evropy, přinejmenším na symbolické rovině. Podle Paprockého líčení se Turci k Vídni přiblížili 21. září, kdy „nejprvnější lermo¹²⁷ učinil (Turek) před polednem bubnováním a troubením, k strachu popouzejíc“. Několik vojáků jim jelo vstříc až za bránu, byli však překvapeni velkým křikem a silou přijíždějících nepřátel, takže se stáhli zpět do města, přitom jich bylo sedm zajato a dva zabiti. Poté, co ve špitále Turci „nelítostivě zamordovali“ několik lidí, rozhodli se zatím odpočívat. 24. září byli dva ze zajatých vojáků propuštěni, obdarováni penězi a vysláni, aby obleženým podali zprávu o síle a moci obléhatele. O dva dny později se Turci přiblížili třem městským branám, Štunbertoru, Kernertoru a Purктору, přitom byli dva zajati. Byli ovšem znovu propuštěni a vysláni, aby obdarováni třemi dukáty demonstrovali, že i Vídeň má dostatek finančních prostředků.¹²⁸

27. září Turci započali palbu a spálili přitom dva mosty, aby zamezili průchodu do města a zpět. Poté se pokoušeli o útok vždy u jiné z vídeňských bran, ne s velikým úspěchem a se ztrátou na obou stranách, poněvadž tyto pokusy provázela vždy mohutná střelba, při níž byl mimo jiné zasažen pán z Kunštátu, naštěstí pouze do brnění a nebyl tedy zraněn. Touto střelbou se

¹²⁷ Poplach.

¹²⁸ Paprocký, 82–85.

Osmanům dařilo hradby na několika místech probourávat, zmíněná střelba jim ale bránila vrhnout se na zteč. Při jedné akci se podařilo čtyřiceti vojákům vytrhnout Turkům pět velbloudů a několik tun prachu, při další je opět obrali o prach a několik jich zahubili, oni však stále pokračovali s ostřelováním hradeb. Když ani rychlými útoky ve městě nedosáhli úspěchu, stáhli se od Vídně za vrch Šperkensingl a „*páchali tam velkou ukrutnost nad ženami, jichž bylo okolo tisíce v jedné stodole u Svatého Marka. A naposledy, vehnavše tam všechny křesťany, kteréž měli, zapálili*“.¹²⁹

Později se u stráže města hlásili tři mladíci, že utekli z tureckého zajetí, byli tedy vpuštěni. Brzy však upadli do podezření, byli mučeni a vyslýcháni, přičemž přiznali, že byli navedeni, aby Vídeň na pěti místech zapálili, poté utekli a podali o zdařené akci zprávu číhajícím Turkům. Jak již bylo konstatováno výše, nebyla to ani zdaleka jediná role zrádců v tomto konfliktu na obou stranách, většinou aktéry neminula poprava, jakož ani tyto tři muže. Po této příhodě začalo přát křesťanským vojskům štěstí, nejprve se povedl jeden nájezd Janu Kocianovi, a i druhý přinesl mnoho pobitých nepřátel a vysvobozených zajatců, sice též nemálo zraněných vojáků, ale povětšinou nikoli vážně. To se samozřejmě setkalo se špatnou odezvou u dobyvatelů, kteří začali tím více projevovat svoji krutost.¹³⁰

Řady přeběhlíků v tomto tažení rozšířili dva řezníci, kteří „*pohanům cestu do hor ukazovali a veliké ukrutenství s nimi nad křesťany provozovali*“. Jeden z nich popravě neunikl, druhý ano, protože se připojil k tureckému šiku a putoval až do jejich domoviny. Den předtím, než Turkové odtáhli, stačili ještě do Vídně vzkázat, „*aby se mu (Turkovi) ponížili a dvakrát sto tisíc dukátův dali, že je chce vysvoboditi a od města vojsko odvésti*.“ Dostalo se jim však odpovědi, že platit se Vídeňané nechystají, naopak sami zvažují vymáhání

¹²⁹ Paprocký, 85nn.

¹³⁰ Tamtéž, 87.

náhrady za vzniklé škody: „Oni vzkázali jemu, že jim potřeba žádná není, aby mu za ty škody, kteréž učinil, náhradu dávali, ale že o tom přemejšlejší, kterak by on chtěl neb nechtěl odstoupiti a škody zdělané hrdlem a penězi přeplatiti musel“. Poté tedy Osmané od Vídně odtáhli, ovšem zřejmě nikoli tak docela s prázdnou, údajně s sebou vezli k Budínu osmnáct tisíc mladých křesťanů.^{131,132,133}

Velkolepé ubránění Vídně mělo nepříjemnou dohru v podobě halasných hádek o výši žoldu.¹³⁴ Budiž Paprockému ke cti, že neváhal do svého líčení přidat i tuto skutečnost, která přeci jen představu hrdinského křesťanského boje poněkud narušuje, o to více však může vyniknout zbožnost jiných vojáků, kteří se se mzdou spokojili s radostí, že jim Bůh dopřál zvítězit.

3.2. Bránění Sigetu¹³⁵

¹³¹ Paprocký, 88.

¹³² Na obchodu s křesťanskými otroky spolupracovali Turci s Tatary. Jejich výpadům nezůstalo ušetřeno ani území dnešní České republiky – roku 1663 unesli více než 12 000 Moravanů – Převzato z: Lánové rejstříky a urbáře. První soupisy poddaných v Dubňanech (1656 – 1711).

https://web.archive.org/web/20120312041124/http://ilcik.cz/dubnany/dejiny/od_1656.html, citováno 2. 7. 2020.

¹³³ Představu o krutosti tohoto počínání podává dílo evangelického faráře Štefana Pilárika, který byl svědkem těchto událostí, s názvem *Turcico-Tartarica crudelitas* (Turecko-tatárská ukrutnosť, 1684): „Čoskoro sa začalo ohavné neslýchané prznenie a znásilňovanie žien a panien. Bolo počuť žalostný nárek a krik: „Ó beda! Ó beda nám! Ó veľké nešťastie! Ó veľká bieda! Ó, keby sme sa nikdy neboli narodili! Ach beda! Ach beda! Mať moja, prečo si ma počala vo svojom tele? Prečo si ma nosila pod svojím srdcom? Prečo si ma porodila?“ Druhé preklínali deň a hodinu, v ktorej sa narodili. Iné: „Prečo som sa nezadusila v tele matky? Prečo som nezomrela hneď po pôrode? Ó beda! Ó beda! Prečo som len prišla na svet? Prečo som sa neutopila v prvom kúpeli? Prečo som si dávno nezlomila krk, neobesila sa alebo neprebodla? Teraz by som odpočívala a nebola by som sa dostala do takej biedy, hanby, žiaľu a nešťastia a pohania by ma neprznili takto výsmešné a hanebne!“ A čo ešte len predchádzalo týmto žalostným slovám, ktoré bolo možné počuť, takže vlasy až dupkom vstávali! Ale krik a nárek im nemohol nič pomôcť. Násilníci sa im len vysmievali.“ – Převzato z https://zlatyfond.sme.sk/dielo/912/Pilarik_Turcico-Tartarica-crudelitas-Turecko-tatarska-ukrutnost/2, citováno 2. 7. 2020.

¹³⁴ Paprocký, 88.

¹³⁵ Szigetvár (chorvatsky Siget), město v Maďarsku.

Situace v Uhrách byla v souvislosti s tureckou expanzí vždy vcelku zajímavá. Kupříkladu roku 1538 vévoda sedmihradský¹³⁶ byl hotov přiznat Ferdinandovi královský titul, takticky si však dával záležet na tom, aby se o tom nedozvěděli Osmané. Nevraživost mezi Uhry byla v té době na ústupu a byla cítěna potřeba, „*aby pohan, kterýž se byl v Království uherském rozmohl, odehnán byl*“. K tomu bylo, podle panujícího mínění, třeba mimo jiné utišit i nepokoje v Německu a proti nepříteli se tak sjednotit.¹³⁷ Dva roky nato vévoda Jan skonal, Ferdinand proto pospíšil do Uher, aby si nárokoval tamní království. Uhři ovšem svěřili malého Jana, potomka Jana a polské princezny Izabelly, Turkům, kteří se úkolu ochotně ujali, což doprovází Paprocký konstatováním: „*A tak hloupost a nezbednost uherská Turka v Uherské zemi osadila*“. To Ferdinand nehodlal připustit, a proto roku následujícího vytáhl na Budín, urputná síla nepřítelů mu však zabránila v postupu. Sultán si skrz malého Jana získal jeho matku na svoji stranu a obsadil tak pohodlně Budín i Pešť, pak teprve, jist si svým úspěchem, propustil legáta Jeronýma Laského, jehož poslal císař Ferdinand již na počátku konfliktu vyjednávat o příměří a jenž byl do té doby vězněn.¹³⁸ Příhoda, o níž bude nyní pojednáno, se však odehrává řadu let po těchto událostech.

Pojednání o ubránění Vídně, třebaže svým významem asi největší, překonává svou epičností nejen v Paprockého podání příběh o bitvě u Sigtu. V padesátých letech šestnáctého století bylo Sedmihradsko zcela oddáno Turkům. Jejich vynucená přítomnost však začala být brzy místním nepříjemná a posun početného osmanského vojska k Sigtu pak přímo naplnil Uhry strachem a přiměl je k žádání pomoci u okolních národů.¹³⁹ V létě roku 1566 se nový císař Svaté říše římské Maxmilián II. radil s říšskými knížaty, dozvěděl

¹³⁶ Jan Zápoľský.

¹³⁷ Paprocký, 95.

¹³⁸ Tamtéž, 95nn.

¹³⁹ Tamtéž, 123.

se, že turecký sultán chystá vojensky obsadit Uherské království a okolní země, „*jakým by způsobem tomu ouhlavnímu křesťanského jména nepříteli odpíráno býti mohlo*“, za tím účelem se jal shromáždit početné jízdní i pěší vojsko. Tou dobou už Soliman postupoval se svými vojáky Uhrami a blížil se k Sigetu. Mikuláš hrabě ze Serinu, ve spisovatelově podání a v celé křesťanské tradici jednoznačný hrdina této události, se začal v polovině června po zvědění o tomto tureckém postupu připravovat k obraně a vypravil několik hejtmanů s tisíci pěšáky a pěti sty jezci, „*poroučejíc, aby štěstí pokusili a na pohany srdnatě s boží pomocí udeřili*“.¹⁴⁰

Měření sil začalo pro křesťany velmi slibně, když se utkali s Turky v městě Siklós, po vítězství odváželi do Sigetu bohatou kořist. Tento počáteční úspěch však neznamenal příliš mnoho při vědomí neodvratného tureckého postupu na Siget, k němuž přispěl vydatně velitel tureckého oddílu Hasan beg, jemuž se podařilo zřídit most¹⁴¹ i přes neklidnou řeku Drávu.¹⁴² Poté mohl sultána přímo ze zámku zpozorovat Mikuláš hrabě ze Serinu již pouhým okem, nemeškal proto a začal přítomné vybízet ke svornosti a věrnosti, vyslovuje před nimi tento závazek: „*Já, Mikuláš hrabě ze Serinu, slibuji předně Pánu Bohu všemohúcímu víru a stálost neporušitelnou a Jeho Milosti císařské, jakožto své vrchnosti, i této mé vlasti věrnost a hájení, pokavadž co života mého zůstávati bude, tolikéž i vám, hrdinským vojákům, nyní vespolek shromážděným, že vás nijakž neopouštěje, s vámi živ jsa i mrtev, zlé i dobré trpěti chci podle štěstí i neštěstí na mne i na vás připadlého. Toho mi dopomáhej Bůh otec, syn i Duch svatý, Bůh v trojici jediný. Amen*“. Ostatní byli následně vyzváni k obdobnému prohlášení, naopak kdo by se rozkázání

¹⁴⁰ Paprocký, 130.

¹⁴¹ Turci byli nejen zdatní v boji, ale i znamenití technici a inženýři. Jako jeden příklad za všechny budiž jmenován Mimar Sinan, proslulý turecký stavitel mešit, vzděláním pevnostní specialista a inženýr-stavitel mostů – Čechura, 200.

¹⁴² Byl na tom osobně velice zainteresován, sultán mu v případě nezdaru hrozil oběšením, a nebyla to zřejmě hrozba planá, pašu Orolsana budínského nechal na samém počátku srpna po odjezdu od Moháče „pro nějaké provinění“ skutečně popravít – Paprocký, 132.

protivil a jej nedbal, měl být potrestán, stejně jako ten, kdo by se dopustil zrad. Trest neměl minout ani toho, kdo by ukradl třeba jen halíř, zjevně podle slov Písma: „*Kdo je věrný v nejmenší věci, je věrný také ve velké; kdo je v nejmenší věci nepoctivý, je nepoctivý i ve velké*“¹⁴³. Aby vidina možného trestu nabyla konkrétnějších podob, byla na vrchu postavena šibenice.¹⁴⁴

Šestého srpna zahustilo vojsko sigetský val a u bašt propukl lítý boj až do noci, aby po západu slunce sultán poručil střílet ze všech zbraní, a to i janičářům, kteří jinak měli v popisu práce ochranu sultánova života. Nadcházející den střelbu opakovali, ale protože neméně zběsilá na ně šla ze Sigtetu, ničeho nedosáhli. Nepomohla jim ani podpora janičářů, kterých naopak mnoho padlo, zatímco na křesťanské straně byla ztráta jediná. Propříště si janičáři přikrývali hlavu drnem, aby nebyli příliš snadným terčem. Protože se Turkům povedlo nedaleko nového města postavit baštu a střelbou z ní způsobit smrt mnoha obránců, přikázal hrabě ze Serinu nové město spálit a soustředit všechno hájení na město staré. Turci proto poté přesunuli veškerou střelbu na staré město, přitom přitáhli k spálenému městu svá děla, aby mohli lépe sestřelovat zdi města hájeného. Do jejich bezprostřední blízkosti se jim povedlo umístit vyrobený most, po němž postupovali krytí podivně zhotovenými, leč zřejmě účel plnicími pavézami, takže měli při střelbě navrch a obránci nemohli při zdech dlouho zůstat.¹⁴⁵

Za tohoto stavu nemohlo být jinak, než že bude brzy dobyt i staré město, což se také 19. srpna stalo. Hrabě se pak se zármutkem nad mnoha zahynulými společníky musel stáhnout s těmi přeživšími na zámek. Turci se velmi záhy pokoušeli o útok i na poslední křesťanské útočiště, nejprve však bez úspěchu a se ztrátou mnoha mužů. Nedlouho poté se jim podařilo v blízkosti zámku založit požár, který vnikl až dovnitř, přitom neustávali střílet,

¹⁴³ Lukáš (16, 10)

¹⁴⁴ Paprocký, 130–134.

¹⁴⁵ Tamtéž, 134nn.

přesto byl jejich úprk dvakrát hrabětem zastaven. Přesto Osmané vtrhli zanedlouho za přírůstkem mnoha mrtvých na obou stranách i do zámku a hrabě, věda, že již mnoho naděje nezbyvá, stáhl se s posledními do jeho dolejší části. Ani ta ale neměla zůstat dlouho bezpečnou, kromě toho trápil všechny z důvodu shoření značného množství zásob velký hlad a žízeň, pro které umíraly zejména ženy s dětmi. Dolejší zámek hořel ze všech stran, a „*poněvadž křesťané v malém počtu jsou, nevěděli, čeho se prve ujíti, zdaliž oheň hasiti, čili nepřítel ode zdi odháněti*“.¹⁴⁶

V této situaci hrabě dospěl k závěru, že v zámku nelze setrvat, a vyměnil těžkou zbroj za aksamitovou sukni a hedvábné roucho, seznav, že potřebuje zejména volnost, při níž by „*bez překážky a tíže rytířsky brániti se mohl*“. Sukni roztrhal a uložil do ní sto dukátů, „*mezi kterýmiž žádný nebyl rázu tureckého*“, se slovy: „*Aby snad pohané neřekli, svláčejíce mne, že žádné kořisti při mně nenalezli*“. Poté ozbrojen vyšel na nádvoří zámku, kde našel jízdu i pěšáky a pronesl k nim motivační řeč v tom znění, že se budou do poslední chvíle bránit, protože v prostorách zámku nelze pro neuhasitelný oheň již vydržet, stejně nezbyvá než vyrazit do přímého boje s nepřítelem. Než vyrazil za brány se zbraní v ruce, zavolal třikrát „*Jesus*“ a vyrazil ke konečné bitvě, jež proběhla na blízkém mostě. Po dlouhém boji spadl z koně, postřelen třemi janičářskými zásahy. Jeho skon Turky rozjasnil a přivedl k opakovanému křiku „*Halaj*“. O jejich dalším počínání píše Paprocký následující: „*...všecky mečem zbili krom těch zajatých, jenž klobouky turecké s pintami na hlavách postavené měli. Janičáři, o kterého se vězně, buďto muže, aneb ženu, srovnati nemohli, hned ho na drobné kusy šavlemi rozsekali. V placu zámku ležely křesťanův velké hromady, že vcházejíce do zámku po*

¹⁴⁶ Paprocký, 136nn.

*zabitých šlapati museli. Mezi valy zámku dolejšího krve se mohlo nabrati jako vody.*¹⁴⁷

Na Turky, kteří se usídlili v obou částech zámku, čekalo nepříjemné překvapení – k zásobám střelného prachu pronikl oheň a nevyhnutelná exploze si vyžádala tři tisíce životů. Celkem padlo pod Sigetem osmnáct tisíc Turků, sedm tisíc janičářů a *„jiných mnoho mužův udatných a nejpřednějších“*. Janičářský hejtman sřal hlavu hraběte ze Serinu a chtěl ji jako triumf ukázat svému pánu, nevěděl ale, že již je po smrti. Baša Mehmet totiž jeho smrt tajil, a to velmi rafinovaně: *„což aby v skrytější tejnosti bylo (Solimanovo úmrtí), dotčený Mehmet doktora císařského zamordoval a nicméně, jako by císař živ byl, rozkázal každého dne bubnovati, troubiti a na jiná Instrumenta hráti, nýbrž i jídlo přistrojené na jeho stůl nositi“*. Hlava hraběte Mikuláše byla s jinými hlavami sigetských vojáků naražena na kůl v blízkosti sultánova stanu. Za každou hlavu sigetského vojáka inkasovali Turci deset dukátů od beka Mechmeta, Solimanova náměstka. Ten posléze zařídil, aby se ostatky Mikuláše ze Serinu dostali do druhého tábora a hrabě tak mohl být pohřben náležitě podle své víry.¹⁴⁸

3.3. Boje o Kypr

Roku 1570 se tureckému sultánovi Selimovi zachtělo Kypru, který patřil Benátčanům. Od války jej odrazil jeho švagr, nejvyšší baše, *„chtivost Cyprského království“* však byla silnější. Proto raději než manželovi své sestry¹⁴⁹ naslouchal bašům Mustafovi a Pialovi, kteří jej k takové válce ponoukali. Než se Benátčané rozkoukali, již jim byly zajaty dvě lodě a

¹⁴⁷ Paprocký, 138nn.

¹⁴⁸ Tamtéž, 140n.

¹⁴⁹ Auto práce se domnívá, že na tomto místě Paprocký zaměňuje Selima za Solimana, díky připomenutí přízně s bašetem Mehmetem, jeho švagrem, lze však omyl rychle identifikovat.

odříznuta důležitá cesta ke kupcům. Pak teprve se začali rychle starat o to, aby se o jejich trápení dozvěděla Kréta, papež Pius V., španělský král Filip a „jiná knížata a králové křesťanští“. Selimův posel předložil Benátkám nabídku hovořící poměrně jednoznačnou řečí: „*Učiňte, chcete-li, nechcete-li, musíte*“. Ani taková ovšem město nepřesvědčila a posla propustilo s odmítnutím. Na turecké straně nad tím zavládl údiv. Když se to dozvěděl sultán, „*posla benátského hned poručil se vsí jeho čeládkou zavřít*“. Turci pak drancovali jeden z benátských ostrovů v Egejském moři, ovšem „*s nemalou škodou svou*“. Benátčané pak obdrželi velkou finanční pomoc od všelijakých křesťanských pánů „*a tak způsobili za peníze s chutí lidu rytířského do padesáti osmi tisíc*“.¹⁵⁰

Baše Piali se s více než dvěma sty galérami přeplavil do kyperského města Limassolu. Protože jim nebyl po vylodění kladen žádný odpor, zajmuli mnoho křesťanů a postupovali k Salině. Od Saliny pak k Nikósii. Tam byl jejich do té doby hladký postup zastaven, k branám se nemohli bez velkých ztrát přiblížit. Jejich snaha se stala úspěšnější, až když se k bráně začali prokopávat podpořeni jízdými žoldnéry. Proto z města přispěchal hejtman Piovanus Unicentino s pěti tisíci vojáky, jemuž se podařilo obléhatelům nahnat strach a část jich zahnat. Ne ovšem na dlouho, podpořeni jezdcí nabyli Turci brzy opět sebevědomí a obrátili situaci znovu ve svůj prospěch, zajali přitom více než sto Italů, mezi nimi i hejtmana Piovana. Obyvatelé poslali poté pro pomoc do Famagusty, listu se žádostí se však zmocnil nepřítel. Ten jej pak ještě ukazoval domácím, pokoušeje se je přimět, aby se vzdali, ani s tímto ale nepochodil. Do Kréty tou dobou dorazilo papežské vojsko, jež se sem chystalo už dříve spolu s vojskem španělského krále. Dorazilo sem 8. září a bylo nadšeně přijato benátským hejtmanem. Nastala porada, jak na Turky. Ač ti dobývali Nikósii s velkou vervou, i oni začali pociťovat ztráty, proto rovněž

¹⁵⁰ Paprocký, 144n.

žádali o pomoc okolních pašů, které se jim dostalo, celkem dvaadvacet tisíc pěšáků. Nějakou dobu se křesťanům ještě dařilo odporovat, potom se ale Turkům podařil průnik do města a „škodu velikou lidem činili, biskupa nikozejského zamordovali“.¹⁵¹

Po příchodu bašete Mustafy bylo jeho osobou zakázáno „*tyranství nad křesťany Turkům provozovati, připovídající pokoj všem, kteříž by se poddali*“. Mnozí se skutečně poddali, mnozí ale „*se dáti raději zbiti volili, nežli by v nevoli pohanskou upadli*“. Naživu zůstalo sotva třicet rytířů, ti byli s některými měšťany uvězněni. „*Tak Nikozia, město znamenité, přišlo do rukou pohanských*.“ Tím však neměl být učiněn dobývání konec, Mustafa se již chystal na Famagustu. Té byla poslána pomoc, nicméně papežské a benátské lodě utrpěly na moři od vlnobití, několik se jich dokonce zbortilo a potopilo tak veškerý náklad, děla i lidi. Turci pak mínili poslat kromě nákladu do Konstantinopole i zajatce, jeden z nich však do těchto plánů významně zasáhl: „*jedna žena vzácná volila sobě poctivě umřítí, nežli v pohanské nevoli nešlechtně živa býti. Ten prach (který měl být z galér vynesena) zapálila a tak ty všechny zajaté potratila a sama s nimi zahynula. Z těch třech návi¹⁵² hrubých nic pohanům k užítku nepřišlo, toliko sám gubernátor se třemi zajatými živ zůstal*“. Po odplutí se turecká vojska střetla na moři se správcem maltézkých rytířů, Petrem Iustinianem, který se svými pěti galérami neměl proti osmnácti šanci, a jen se štěstím se mu podařilo se dvěma loděmi odplout do bezpečí. Na začátku listopadu přemohli Turci další oslabenou posádku a poté se již vrátili do domovské země.¹⁵³

V roce 1571 propukly boje o Kypr znovu, tentokrát se benátskému vojsku pod vedením Antonia Quiriniho dařilo odolávat, podpořit Famagustu a přivodit dobytčím oddílům nejednu nepříjemnost. Když se o tom dozvěděl

¹⁵¹ Paprocký, 146n.

¹⁵² Druh lodí.

¹⁵³ Paprocký, 147nn.

sultán, „*velice se rozhněval a několik nejvyšších utratiti poručil a některým ouřady odníti proto, že toho pilně nebránili a neostříhali*“. Mustafovi poskytli pomoc baše Hali, turecká strana totiž nebrala benátské vojsko na lehkou váhu, „*když jeho lidu vždy přibývalo*“. Dobyvatelé začali stavět násypy a vyhlídky, hlavně v noci, aby nebyli tolik ohrožováni bránícími se měšťany. Měšťané se rovněž snažili být co nejvíce krytí, prováděli z města občasné výpady s cílem co nejvíce útočnickům uškodit, potom se jich však pro jejich velký počet rozhodli zanechat. Omezili tedy obranu na střelbu z hradeb, a to tak, že „*v desíti dnech do třidceti tisíc lidu pobili*“. Zanedlouho museli ovšem ve střelbě polevit, protože jim nevystačoval střelný prach. Následně vrhnutím pochodně založili oheň v nepřátelských příkopech, přičemž zemřel tisíc Turků a sto měšťanů. To samé zopakovali u druhého příkopu, přitom zahynuly čtyři stovky Turků. Ani ti ovšem nezůstali pozadu a docílili velkého požáru ve městě, jenž nešel uhasit; trval čtyři dny. Měšťané museli ustoupit a brzy pocíťovali nedostatek zásob – „*koně i mezky k potravě sobě obrátili, ocet s vodou míchali a pili*“.^{154,155} Ani tyto k požívání velmi nevhodné prostředky jim dlouho nevystačovaly, předáci se proto obrátili k veliteli Bragadniovi, aby město vydal, když již nebylo možné jej ubránit. Velitel jim však podle možností poskytoval útěchu, poslal do Kréty pro pomoc a vzdát se nemínil. Nakonec ovšem musel.¹⁵⁶

Zpočátku nic nenasvědčovalo k tomu, že by benátská porážka měla nějakou krutou dohru: „*Nejprve aby Benátčané zdraví puštění byli, braně i všelijaký statky jejich svobodno bylo s sebou pobrati, pět děl a tři koně s sebou aby vynesli a až do Kréty aby volně projíti mohli a Řekové aby v domích svých*

¹⁵⁴ Paprocký, 149n.

¹⁵⁵ Velmi podobně popisuje tehdejší poměry benátský inženýr Martinengo: „*Vino už není, ani čerstvé či solené maso, ani sýr nelze najít, leda za cenu nad veškeré možnosti. Jíme koně, muly, kočky, jinak není k snědku nic než chléb a fazole, nic k pití, jen voda s octem...*“ – Kovařík, 365n.

¹⁵⁶ Paprocký, 150n.

zůstali v své víře křesťanské. To všechno Mustafa zjistiti předpověděl s podpisem ruky své. Počali do návy vsedati žoldnéři a již odtáhnouti chtěli a v tom Bragadinus poslal k Mustafovi, že k němu přijeti chce s klíči, a prosil, aby žádný nebyl ztěžován.“ Takový přístup Mustafa chválil a pozval ho do svého stanu, kde jej nejprve s padesáti vojáky a „s mnohými muži vzáctnými“ laskavě uvítal, vyzval je k posazení a mile s nimi rozprávěl. Náhle však benátského velitele obvinil, ovšem křivě, že i po příměří nechal některé zajaté Turky usmrtit. Rozhněval se a poručil svým vojákům, aby všechny svázali a za stanem rozsekali na kusy. I Bragadiovi rozkázal položit hlavu na špalek, nechal mu však uřezat pouze uši. Paprocký k této náhlé změně Mustafaova postoje dodává: „A mluvil proti Spasiteli našemu rouhavě: „Kdež jest nyní tvůj Kristus, aby tě retoval?“ Však mlčel Brogadinus. Bylo v ležení jiných křesťanův více než do tří set. Všecky hned utratiti ten tyran kázal. A ti, kteříž již v galéry byli vešli, ze všeho obloupeni. A takové tyranství stalo se dne sedmého měsíce srpna.“¹⁵⁷

Mustafa nechal oběsit i Trepola, Bragadinova nástupce na zámku ve Famagustě. Martinenský hrabě Nesto unikl stejnému osudu proto, že se několik dní skrýval na řece a poté se nechal zajmout jiným Turkem, u kterého byl vězněn, dokud se nevyplatil pěti sty dukáty. O okolnostech Bragadiova skonu, jakkoli pomalu přicházejícího, tak neodvratného, nejlépe vypoví autor sám: „Měsíce srpna dne 17. v pátek, kterýž oni za svátek veliký jako křesťané neděli anebo židé sobotu mají, přivedli Bargadina před Mustafu a na všechny strany Famagusty těžce mu pracovati kázali, nositi zemi nahoru i dolův. A když Mustafa pomíjel, zemi políbiti musil. Potom ho k moři přivedli, nahoru ho vznésti kázali, aby ode všech křesťanův spatřen byl. Potom ho na ryňk vyvedli a živého odřítí kázali. On vzpomenuv v takových mukách na nevěrnost tyranovu,

¹⁵⁷ Paprocký, 151n.

*Pánu Bohu se poručil. Kati nosili kůži jeho, nasypavši plev a slámy setřené, na kyjech po březích mořských v Sýrii, na posměch ji ukazující lidem“.*¹⁵⁸

3.4. Bitva u Lepanta

O to, aby i další střet s Turky neskončil pro Evropany katastrofou, se velkou mírou zasloužila osobnost Juana de Austria. Ten se začal na sklonku léta 1571 sjednocovat s „*vojsky všech křesťanských pánův*“ ve snaze učinit co nejvíce pro zastavení rozpínavosti Osmanské říše ve Středomoří. Aby ještě zdůraznil potřebu této věci, uvádí mimo jiné Paprocký o působení Turků v černohorské Budvě následující: „...*svým obyčejem vymyslili sobě na měšťany, že by některé Turky podáviti měli. A tak v tom místo ukrutnosti dali a vsecky měšťany zajali a do vězení dali. Do Valoní když přišli, tu k nim připravil se Oluzalius a Karakosa*¹⁵⁹ *s velikými kořistmi a mnohými vězni.*“ Na Korfu na ně byli zřejmě lépe připraveni, takže tam kromě velikých škod mnoho nesvedli. Když však táhli do řecké Pargy, přišel jim od sultána příkaz, že když už dobyli Famagustu, musí rovněž dobýt vítězství i na všech okolních ostrovech a křesťanské vojsko musí být přemoženo a rozehnáno. V Paprockého podání viděl již v té chvíli sultán celý svět ve svých rukou, stejně jako jeho nejpřednější.¹⁶⁰

Tentokrát se podařilo křesťanským vojskům nalézt jednotu, Svatá liga čítala mnoho lidí i mužů. Její přední mužové se shodli, že nejlépe bude se Turkům přímo postavit. Za tím účelem Juan de Austria rozdělil vojsko do několika oddílů, všechny nabádal ke zbožnosti a odvaze při blížící se bitvě. K té brzy „*směle a rytířsky*“ Turky vyzvali, ani oni ovšem neváhali a přizvali posily z Korintu. Někteří bašu Aliho od bitvy s křesťany odrazovali, on však

¹⁵⁸ Paprocký, 152

¹⁵⁹ Velitel části turecké flotily u Lepanta a špion při tažení tamtéž.

¹⁶⁰ Paprocký, 152n.

chtěl plnit vůli svého pána, ostatně to byla i touha jeho samotného. Vůbec si nepřipouštěli neúspěch, naopak „*veliké sobě kratochvíle a veselí činili*“.¹⁶¹ Měli za to, že se před jejich loďstvem¹⁶² křesťané rozprchnou. Posilnění předchozími vítězstvími, pozdávala se jim rovněž jejich flotila daleko menší, nežli byla. Podivili se proto, když se k nim loďstvo Svaté ligy přiblížilo bez jakéhokoli ostychu k boji. Naštěstí se také utišil vítr, který do té chvíle nahrával Turkům, dokonce začal být brzy prospěšný druhé straně. Osmané se na ni s křikem hrnuli, brzy však po vydatné střelbě přišli o několik lodí a tím i mužů, což podstatně snížilo jejich sebedůvěru. Ani tak zcela neztráceli svoji smělost, ústup jim byl totiž proti mysli a kromě toho by byl překérně složitý. Zničujícím způsobem se však na nich neprojevovaly jen samotné následky střelby, nýbrž i s ní související dým, „*nebo ten veliký dým prachový smradlavý všelikou jejich násilnost a vtip odnímal*“.¹⁶³

Vojsko Ligy dominovalo na levé i na pravé straně, Turkům přitěžoval i fakt, že měli vyšší galéry, což jim znesnadňovalo střelbu. Stále se však nevzdávali, mnohé souboje se odehrávaly i přímo na palubách lodí, kam si vojáci navzájem vskákali. Nakonec ovšem Osmané seznali, že narážejí na odpor, jež jim není možno překonat, a vrhali se často do moře. Tam se někteří zastavili, když viděli, že k nim jejich protivník bude milosrdný. Paprocký vystupuje coby znalec tureckého temperamentu, který představuje na pozadí konce bitvy: „*Jest u pohanův ten obyčej, že se oni směle zastavují v boji a s ukrutným okřikem se potýkají, avšak když jim kdo směle odporuje, snadno je přemůže, ač oni množstvím lidu silní bývají křesťanům a k tomu, když na zemi bojují, vždycky mají lid naposkoku a tím svým posilnění dávají, kteří je honí. Ale již jim takový fortel na moři nepostačil. Silou od křesťanův přemožení*

¹⁶¹ Paprocký, 153n.

¹⁶² Které mimochodem byly leckdy poháněny křesťanskými otroky. Ti měli pro větší motivaci v případě vítězství příslibenu svobodu – Puchner, 210.

¹⁶³ Paprocký, 155.

*utíkati museli. Proti těm křesťané vězně byli počeli se rozvazovat a braně Turkům odnímati a jich hubiti neobmeškali“.*¹⁶⁴

Juan de Austria tedy mohl slavit vítězství. Baše Ali zahynul, mnoho Turků a janičářů bylo zajato, lépe se vedlo těm, jimž se podařilo včas na malých loďkách prchnout, například pašům Portonovi a Oluzaliovi. Křesťané pak děkovali Bohu za vítězství a mohli počítat své zisky. Minimálně v prvním případě činil tak i papež, který se předtím o příznivý výsledek bitvy vytrvale modlil a za tím účelem se postil. Dal pak sloužit slavnostní mši, i v takovéto euforii si ovšem zachoval chladnou hlavu, a když se počalo střílet ze všech městských děl, „*poručil hned takových daremních a nákladních outrat zanechati, ale raději odtud almužny chudým dávatí, a to za duše na vojně zbitých“.*¹⁶⁵ Pro víru, že se za vítězství přimluvila Růžencová Madona, vyhlásil papež na jeho památku 7. říjen svátek Madony vítězné a od dob Řehoře XIII. je v tento den slavena Růžencová slavnost.¹⁶⁶

¹⁶⁴ Paprocký, 155n.

¹⁶⁵ Paprocký, 157.

¹⁶⁶ Cardini, 196.

4. Samotné Paprockého vidění islámu

4.1. První zmínka, zasazení do kontextu

První zmínku o islámu lze ve zkoumaném výběru z Paprockého díla zaznamenat snad již v předmluvě *Diadochu*. Ta je celá věnována Rudolfovi II., a právě poslední slova císaři mají následující znění: „*Potřítí do konce ráčíte toho již oslabeného draka, kteréhož se moci a síly mnozí národové obávají i s kteréhož předky mnozí císařové srovnati se nemohli. Ten před silou Vaší císařské Milosti upadá a oslabuje, a aby do konce potřen a potlačen byl, Deum pulsare pia cordis excitatione non desinam.*“¹⁶⁷ Lze snadno odhadnout, že oním „oslabeným drakem“ je s největší pravděpodobností míněna Osmanská říše¹⁶⁸, nabízí se ovšem otázka, nepojímá-li Paprocký muslimskou hrozbu poněkud obecněji, tedy nikoli pouze coby v jeho době aktuální střet s Osmanskými Turky, nýbrž veškerou islámskou konfrontaci s Evropou již od 7. století. O tomto vyznění by svědčila i formulace „*s kteréhož předky*“, která implikuje, že autor ve svém výčtu počítá mimo jiné i s Araby a seldžuckými Turky a že společným rysem, který jej vede k vysledování jisté následnosti, je právě shodná víra všech těchto národů. K vzpomínaným císařům, kteří se s těmito „*předky nemohli srovnati*“, by pak nepatřil pouze Paprockého době nikoli příliš vzdálený Zikmund Lucemburský, ale třeba už Karel Veliký. Skutečnost, že by autor vysledoval tuto kontinuitu, by nebyla nikterak překvapivá, vždyť kontakt obou kultur v jeho časech čítal už více než sedm staletí.

¹⁶⁷ Paprocký, 28.

¹⁶⁸ Z jiných Paprockého děl je to již zcela jasné, stvrzuje to i Tomáš Rataj, Mendel, 311.

4.2. Náboženství

4.2.1. Důkaz relevance náboženského vyznání

Třebaže je snad až příliš odvážné přisuzovat turecko-evropským válkám ryze náboženský ráz a někteří historici stojí přísně proti tomuto pojetí, v Paprockého podání má úloha Boha i Alláha velikou důležitost, tím též křesťanské či muslimské vyznání na té či oné straně. Ostatně, jak píše Tomáš Rataj, v běžném novověkém křesťanském povědomí sloužil „Turek“ vlastně coby synonymní označení k dnešnímu „muslimovi“, přičemž samotné názvy „muslim“ či „islám“ nebyly obecně známy. Islám tak byl nazýván jako „turecké náboženství“, korán pak „zákon turecký“, přímé doložení slova „Turek“ ve významu „muslim“ lze nalézt mj. v italských inkvizičních protokolech.¹⁶⁹ O tom, že se Evropané v této době identifikovali jako křesťané, ať už katolického či jiného vyznání, pak nemůže být sporu. A protože vnímání takřka každé věci bylo ovlivněno křesťanskou naukou, je naprosto očekávatelné, že vnímání Turků, a tím muslimů, nebylo výjimkou. Než však bude ozřejmeno samo vidění Turka ve zkoumaném výboru z Paprockého díla, jeví se užitečným vyjavit význam Boha a křesťanské víry, respektive Alláha a muslimské víry, tak jak se o něm pojednává na týchž řádcích.

4.2.2. Bůh a křesťanství

Je všeobecně známo, že středověké bitvy rozhoduje Boží vůle.¹⁷⁰ Proto přičítá Paprocký příhodné podmínky jako nutný předpoklad úspěšné bitvy u

¹⁶⁹ Rataj, 234. Podobná situace, jak trefně vystihuje Rataj, panuje dnes, když je zase mnohdy pojem „muslim“ zaměňován, nebo spíše ztotožňován s „Arabem“.

¹⁷⁰ Velmi novátorsky se tomuto pojetí v době baroka vzpírá Bohuslav Balbín, který ve své dějepisné práci důsledně odděluje politiku od náboženství a politické skutky od Boží vůle.

Lepanta zcela automaticky právě Nejvyššímu: „*A vtom Pán Bůh křesťanům ukázati ráčil velikou lásku svou, nebo se vítr, kterýž našim byl škodlivý a Turkům k mysli, tak se divným způsobem uspokojil a utišil, moře se mírné ukázalo, slunce nepřátelům paprsky škodilo a je zaslepilo, týž vítr, od západu slunce provívajíc, ten dým, kterýž od naší střelby vycházel, na ně se obrátil.*“ Bůh také nedopustí, aby křesťanům uškodili zrádci („*Pán Bůh sám to přetrhnutí ráčil*“), jsou polapeni a popraveni.¹⁷¹ A největšího úspěchu křesťanská vojska dosáhnou, když je jim dopřána Boží láska („*Křesťané těšili se z takové lásky božské, že pomáhati ráčil svým křesťanům, aby přemohli takovou sílu tureckú*“)¹⁷² a pomoc („*(křesťané) bojovali hrdinsky proti tureckým houfům, dokavadž šťastně a s pomocí boží nad nimi nezvítězili*“)¹⁷³.

Už z těchto příkladů je zřejmé, že nejvíce Bůh figuruje v souvislosti s boji s Turky. Jan z Pernštejna předně skrz Paprockého promlouvá tato slova, kterým povzbuzoval Moravany k obraně Vídně roku 1529: „*Myť jsme již pro svatou víru křesťanskou a pro dobré jméno hrdel svých se opovážili, v ruce Pánu Bohu všemohúcího to poručili, aby ráčil náš strážce býti. ... A vždy tu naději ku Pánu Bohu všemohoucímú máme, že pomocníkem našim proti takovému tyranu býti ráčí.*“¹⁷⁴ Na jiném místě křesťanští vojáci staví výše pohnutky z víry než motivaci kvůli honoráři, který jim navíc nebyl vyplacen v plné výši: „*...žold s ochotností vzali, pravíce, že více pro víru křesťanskou těch šturmu*“¹⁷⁵ hájili nežli pro peníze a za velikou věc sobě počítali, že jim Pán Bůh vítězství dáti ráčil a nepřítele pomohl odehnati.“¹⁷⁶ Mikuláš ze Serinu pak své vojsko „*napomínal ... k svornosti a k věrnosti, aby tak pohanským houfům*

Válečné činy tak podle svého výsledku podle něj nejsou přímým projevem Boží přízně či Božího trestu. – Chroust, 23 (příspěvek Martina Svatoše).

¹⁷¹ Paprocký, 87.

¹⁷² Tamtéž, 217.

¹⁷³ Tamtéž, 301.

¹⁷⁴ Tamtéž, 83.

¹⁷⁵ Útoků.

¹⁷⁶ Paprocký, 88.

udatně odpírati byli hotoví, jak by koli dlouhý čas Pán Bůh ráčil je zavřené a obklíčené míti, a nejvíce svornost schvalujíc, srdce všem přidával udatného, kterouž jmenuje býti *quovis muro firmissimum munimentum Antistenes*.¹⁷⁷ V souvislosti s úmrtím Karla Mansfelda je pak psáno, že „nechtěl Pán Bůh déle tak slavného hejtmana císaři a všemu křesťanstvu k obraně a k pomoci proti ouhlavnímu nepříteli jména svého milého zanechat, snad nejvíce proto, aby člověk neoufal v lidskou pomoc, ale aby k svaté jeho moci všecku naději a ochranu směřoval. Ont' pomůže těm, kteříž se k němu s zkroušeným srdcem utekou. Ont' na každé vojně sám bojuje proti nepříteli svých věrných, ont' na každé vojně sám bojuje proti nepříteli svých věrných, ont' spomáhá svým ont' dodá moudrosti, dodá zmužilosti a smělosti, neboť má všecko v své moci.“¹⁷⁸

Je-li důležitý Bůh, je důležitá pochopitelně i víra a identifikace s křesťanstvem. V Paprockého pojetí se s ním identifikuje každý správný obyvatel tehdejší Evropy¹⁷⁹ – císař, voják, rolník, sedlák i děvečka, výjimku představují pouze zrádci a přeběhlíci. Tím je dáno, že stejného cítění musí být nutně i sám autor, což on jakožto přesvědčený katolík skutečně je. Všechny jím popisované „škody křesťanům činěné“ nebo „krev křesťanů prolitá“ se tak týkají přímo jej osobně. A to neskýtá prostor pro zcela nezaujaté stanovisko, zvláště v situaci, kdy jím vyprávěné události jsou reálné, ve své době aktuální a byť se neodehrávají v jeho bezprostřední blízkosti, nejsou od něj ani na hony vzdálené. Není tedy divu, že o křesťanském vojsku hovoří jako o „našich“: „Nemnoho (Turků) se jich pod vinicemi skrylo, kteříž se byli od svých odloučili. Ti od našich zbiti jsou.“¹⁸⁰ A na jiném místě: „...(Turci) střelbu k zdem ustavičně pouštěli, takže našim na nich nebylo možné setrvati.“¹⁸¹ Budiž ještě vzpomenu, že pod označením „my“ má někdy na mysli západokřesťanskou

¹⁷⁷ Paprocký, 132.

¹⁷⁸ Tamtéž, 290n.

¹⁷⁹ Sám Paprocký ovšem výraz „Evropa“ neužívá.

¹⁸⁰ Paprocký, 236.

¹⁸¹ Tamtéž, 136.

identitu, jindy však, zejména v dalších dílech, míní „my“ v užším významu, kdy se za ním skrývají národy slovanské, zejména Češi a Poláci.^{182,183}

Zdar obrany před Osmany není jen v rukou samotných vojáků, přispět může každý podle svých možností, přinejmenším modlitbou. Jako první coby vzor se tohoto úkolu zhošťuje Svätý otec, který prožíval bitvu u Lepanta sice v pohodlí svého Říma¹⁸⁴, přesto nepochybně zúčastněně: „*Přes ten čas, když se ta vojna strojila, Pius papež s velikou pokorou a snížením Pánu Bohu postem, almužnami mnohými a modlitbami se zaneprazdňoval. A když již křesťané na moře vsedli a k pohanům se plavili, vešel do jednoho obzvláštního pokoje. Tu se pánu Bohu ve dne i v noci modlil, maličko toliko těla jídlem posilňujíc, i také snem maličko zdrímal, Pánu Bohu sám sebe i všecek lid křesťanský poroučejíc, žádného času nevopouštěl, vždycky při službě boží trval tak dlouho, pokudž mu noviny nepřišly o poražení Turkův, v tom zvláštním pokoji trval. A když mu dobrá novina přinešena byla, položil se na zem, a Pánu Bohu děkoval. Nazejtří šel s kardinály do kostela svatého Petra a tu Solemnis Gratiarium Actio ode všech spravována byla.*“¹⁸⁵

Křesťanství je jasně stmelujícím prvkem obyvatel českých zemí a jeden z významných atributů, jež činí České království silným, Paprocký o jeho vojsku doslova píše (přeci jen to poněkud přeháněje, avšak v dedikaci svého díla Rudolfovi II. si mohl takový patos dovolit): „*Když se jich slušné vojsko*

¹⁸² „*Pod obecnou západokřesťanskou identitou je užší „my“ slovanské („národ slavenský“), které tvoří osa Češi-Poláci*“, Mendel, 311.

¹⁸³ Paprocký píše: „*Kdybychom všechny historie všech národů přehlídlí, nikde tak veliké, blízké podobnosti jazyka, původu, zvyků, mravů, zákonů neshledáme, jako mezi slavnou ratolestí polskou a českou, z jednoho kmene vyrostlou. Království Polské a České bylo dvěma bratřími založeno za lepších auspicií nežli říše římská někdy Romulem a Remem*“. A jistě to nebylo vidění ojedinělé, Vilém z Rožmberka byl toho mínění, že „*skutečně slovanské národy, tak početné a široká území zaujímající, mají se spojití, a že dva nejvzdělanější kmene slovanské, Češi a Poláci, jsou povoláni k tomu, aby to provedli*“ – Krejčí, 52n.

¹⁸⁴ Úlohu osobností církve, zejména papežů, nelze v křesťansko-islámských střetnutích podceňovat. Pius II. se ve věci uspořádání válečného tažení proti Turkům angažoval až do své smrti. Ta jej v Ankoně zastihla uprostřed příprav – Humanismus v rozmanitosti pohledů, 167 (příspěvek Stanislava Petra).

¹⁸⁵ Paprocký, 156n.

sběhlo jedné víry, jedné řeči, jedné ctnosti a stálosti, musel síle jich ustupovati nepřítel každý“.¹⁸⁶ Juan de Austria s odkazem na svého otce císaře Karla „*všechněm pobožnosti a bázni boží následovati poručil, a když k bitvě přijde, aby každý místa svého pilen byl s dobrým oumyslem, nic se nepřítel nebojíc a nelekajíc*“.¹⁸⁷

Mikuláš hrabě ze Serinu je odhodlán bojovat až do konce, jiná možnost u něj nepřichází v úvahu, protože se zavázal Bohu.¹⁸⁸ Však také není na jeho náhrobku krom všech zásluh a ctností opomenuto vzpomnutí, že byl „*dobrodincem všeho křesťanstva*“. Dnešní člověk nemá šanci tuto dějinnou epochu pochopit, pokud nevezme v potaz tehdejší religiozitu a víru tak hlubokou, že za ni lidé byli ochotni položit život.¹⁸⁹ Samozřejmě ne všichni, Paprocký to popisuje v situaci po jednom tureckém vítězství následovně: „*Tu mnozí (křesťané) se poddávali a mnozí se raději zbiti volili, nežli by v nevoli pohanskou upadli*“.¹⁹⁰ Prioritu víry dokonce nad vlastním životem dokládají jasně i slova z bitvy u Komárna, kdy „*...Komárnští velikou mocí Turkuom odpor učinili, toho dokazující, že víry svaté křesťanské více sobě váží nežli životův svých vlastní*“.¹⁹¹ Smrt kromě toho nebyla něčím tabuizovaným, člověk raného novověku se ji snažil chápat od mládí a vnímat ji jako jednu ze čtyř posledních věcí člověka, to jest ve vazbě s božím soudem, peklem a nebem,¹⁹² v případě katolíků od 16. století též očistcem.¹⁹³

¹⁸⁶ Paprocký, 27.

¹⁸⁷ Tamtéž, 153.

¹⁸⁸ Tamtéž, 139.

¹⁸⁹ Aníž by měl být umenšován význam tohoto postoje, zdá se, že v některých případech mohla existovat korelace mezi ochotou zemřít v boji a sociálním statutem, respektive majetkovými poměry. Takto to alespoň vyznívá ze slov Pia II., jimiž popisuje verbování vojáků proti Turkům roku 1456: „*Bylo sebráno vojsko, ne zas tak dobře ozbrojené, jako spolehlivé. Neuspořádaná chátka, lid a chudina chopili se zbraní, pohnuti byvše odměnou života věčného, přičemž boháči spokojeni s přítomným stavem zůstali doma*.“ – Pius II., 135.

¹⁹⁰ Paprocký, 147.

¹⁹¹ Tamtéž, 239.

¹⁹² Sládek, 14.

¹⁹³ Tamtéž, 21.

Nade vše byla důležitá spása lidské duše a tedy snaha si ji vydobýt, nebo alespoň nějakým nerozvážným činem neztratit šanci na její získání. V této souvislosti je zajímavá Paprockým popisovaná příhoda o Čechovi, který brání bělehradskou zeď a chytne jednoho tureckého nepřítele a v obavě, že by se přes něj do města dostali další, jeví se mu nejrozumnější vrhnout se s ním z hradeb. Samozřejmě si je ale vědom toho, že jen Bůh dal člověku život a jen On mu jej může odejmout, neví tedy, nebyl-li by tento čin brán jako svévolné vzdání se života. Radí se proto rychle s Janem Kapistránem, co má v této situaci udělat, aby neuškodil křesťanským obráncům ani své duši. Událost je popsána půvabně: *„Tu jeden z pohanův s praporcem na zeď bělehradskou vskočil, kteréhož uchytiv jeden Čech, hrdina výborný, a uznávaje, že se ho tolikéž pohan vši silou drží, obávjíc se, aby v tom prodlení jiní pohané za ním na zdi se nevedrali, zkríkl na Kapistrana, řkouce: Jak smýšlíš o spasení duše mé, jestliže se s tímto psem pohanským se zdi pustím?“* Když pak mu na to Kapistran odpověď dal, že beze všeho omylu spasena bude, hned on, poručiv se Pánu Bohu, vrhl sebou dolů spolu i s pohanem a jeho zamordoval i sebe. Z čehož povstala bázeň mezi pohany, takže založice oheň v staních proto, aby k užitku a pohodlí křesťanskému nepřišly, na utíkání se oddali.¹⁹⁴ Podobně si počínala jistá žena, která zapálivše střelný prach sama zahynula s několika Turky, aby se vyhnula nedůstojnému žití: *„...jedna žena vzáctná volila sobě poctivě umřítí, nežli v pohanské nevoli nešlechtně živa býti. Ten prach zapálila a tak ty všechny zajaté potratila a sama s nimi zahynula.“* Zde je třeba dodat, že smrt nebyla vnímána pouze coby okamžik nesmírného nebezpečí pro duši, ale rovněž jako okamžik radosti, který připravuje duši k věčné slávě a zbavuje ji všech nesnází pozemského světa. Šťastná smrt byla nadto předzvěstí toho, že duše po božím soudu dojde nebeského ráje.¹⁹⁵ Klíčové totiž je přesvědčení, že

¹⁹⁴ Paprocký, 188.

¹⁹⁵ Sládek, 18.

statečný a dobrý křesťan nemůže mít špatný osud, ať už přežije či v bitvě zahyne, jak pravil Mikuláš hrabě ze Serinu: „...*jestliže statečně zemřeme, v nebi na věky věkův nepochybně živi budeme, pakli při životě zůstaneme, vpravdě slávy a chvály nemalé dosáhneme.*“¹⁹⁶

Křesťanská identita ovšem samozřejmě nesloužila jako vymezení se jinověrnému nepříteli, jak by se z předešlých řádků mohlo zdát, to byl až její důsledek – víra provázela člověka každým dnem a celým životem, Boží záměry byly v představách lidí tím hlavním pohonem veškerého konání. Proto když je například popisován v Praze z hromu vzešlý požár, je jedním dechem dodáno, že „*Pán Bůh uchovati ráčil, že nemnoho shořelo.*“¹⁹⁷ Císař Ferdinand ve svém dopise doufá, že budou jeho záležitosti vyřízeny rovněž s pomocí Všemohoucího: „*A naději máme ku Pánu Bohu, že všechno dobře z daru božské milosti vyřízeno bude.*“¹⁹⁸ Ne náhodou je také Maxmilián nazýván císařem svatým¹⁹⁹, samozřejmě v tom hraje svou roli autorova loajalita k Habsburkům. Císař Rudolf nezůstává pozadu, když je titulován jako „*bedlivý ochránce všeho křesťanstva*“, ani tehdy není ovšem pominuto turecké nebezpečí a je panovníku přičítáno ke cti, že „*nic, což by k prospěchu všeho křesťanstva, nic což by ke škodě a záhubě pohanstva bylo, neobmeškával, ale vždy o to pečoval jako snažný obránce krajín křesťanských, kterak by ouhlavní nepřítel jména křesťanského mohl potřín býti.*“²⁰⁰

Jestliže existuje Bůh jako představitel největšího dobra, musí též existovat představitel největšího zla, tedy ďábel. Ani ten není z Paprockého líčení vyčleněn, je viníkem křesťanské nesvornosti: „*...čert skrze své holomky tomu překážku učinil, aby svornost mezi křesťany roztržena byla, kterouž by*

¹⁹⁶ Paprocký, 139.

¹⁹⁷ Tamtéž, 71.

¹⁹⁸ Tamtéž, 80.

¹⁹⁹ Tamtéž, 163.

²⁰⁰ Tamtéž, 363.

*s užitkem a s požehnáním božským pohanu odporovati byli mohli.*²⁰¹ Ostatně, podle tehdejšího smýšlení má člověk při sobě nejen svého anděla strážného, ale rovněž svého osobního ďábla, který člověka „ponouká ke zlému, nejvíce jej však pokouší při smrti, aby jej Boží milosti zbavil a přivedl k nějakému hříchu, a tak dosáhl jeho věčného zatracení“.²⁰²

4.2.3. Alláh a islám

Čím bylo pro České země a okolní evropské krajiny Bůh a křesťanství, tím byl pro Osmany Alláh a islám. Tuto skutečnost autor nezastírá, naopak ji podporuje několika příklady. Například sultán Murad v jeho podání zdrcen několika neúspěchy v bojích křesťany přísahá Mohamedovi, že se jim postaví a všechny zahubí.²⁰³ Stejnou přísahu mu činí Mehmed III., obzvláště nazlobený na křesťany v těch zemích, které mu dříve byly loajální: „*Sultán Machomet tak zkrocený od křesťanův, a nejvíce od těch, jenž byli od něho odstoupili, jako Muldavané, Valaši a Sedmihradčané, z veliké prchlivosti přísáhl Machometovi skrz sceptrum*²⁰⁴ *své, že se chce nad nimi tak dlouho mstíti, dokavadž všechny nezahubí ve všech třech krajinách dotčených.*“²⁰⁵ Jinde jej Turci prosí, aby jim pomohl: „*A...přikázal bašeti budínskému, aby všichni sborové turečtí každého dne pátečního šťastně se modlili a Machometa prosili, aby jim dal štěstí proti křesťanům*“.²⁰⁶ Umí mu ovšem projevit i vděčnost, když na jiném místě „*pohan ... děkoval Machometovi, že tak slavného klenotu dostal tak lehce, právě hlavu Království uherského*“. Tady je třeba poznamenat, že znalost

²⁰¹ Paprocký, 98.

²⁰² Sládek, 16.

²⁰³ Paprocký, 225.

²⁰⁴ Žezlo.

²⁰⁵ Paprocký, 303.

²⁰⁶ Tamtéž, 328.

islámu v této době nebyla v Evropě příliš fundovaná, a dochází tak mimo jiné často k záměně Alláha za proroka Mohameda²⁰⁷, na první pohled by se tedy zdálo, že i Paprocký mylně považuje Mohameda za boha.²⁰⁸ To ale přímo vylučují další pasáže, v nichž dokládá znalost faktu, že Mohameda uctívají muslimové jako Alláhova proroka: „*Z té příčiny poslal sultán legáta i k chánovi s dary tolikéž znamenitými, žádaje od něho pomoci, a po všech krajinách svých nařídil púst s jistými modtlibami, aby všichni ve všech místech Machometa proroka prosili, aby jim popřál lepšího štěstí na křesťany nežli těchto zběhlých časův, suchotu, kteráž všech krajinám velice škodná byla, aby laskavě proměnil a dal ourodu svým Bisurmanům (to jest Obřezancům) a dostatek všelijaké živnosti*“²⁰⁹ a „...*(paša, když se dozvěděl o lsti sisackého opata) přísáhl Machometovi, proroku svému, klášter Zizek s zemí srovnati a opata nemilosrdně odříti*...“.²¹⁰ Tyto úryvky svědčí spíše o vědomosti, že se v islámu těší úctě oba. V boji mimo jiné turecká vojska pokřikují „*po třikráte „Halach“*“, což se vykládá „*Bože*“ (zatímco křesťané volají „*třikráte „IESUS, smiluj se nad námi*“).²¹¹

Patnácté a šestnácté století přineslo zajímavý obrat – zatímco dříve bylo povědomí o křesťanství v muslimských oblastech daleko větší než znalosti křesťanů o islámu, nyní tomu z různých důvodů (vynález knihtisku, pronikání Turků do Evropy, křesťanští obchodníci a cestovatelé vydávající se do islámských zemí) začalo být naopak.²¹² Co se týče křesťanského poznání islámu, obecně se uvádí, že předpokladem pro nezaujaté studium bylo

²⁰⁷ Rataj, 235.

²⁰⁸ Podobné omyly se nevyhnuly ani nejpřednějším učencům, i Erasmus Rotterdamský převzal do svého díla vpravdě kuriózní představu, že Mohamed byl zabit Turky, kteří byli nejprve jeho spojenci při válečných podnicích, později se však proti němu spikli. – Cardini, 184.

²⁰⁹ Paprocký, 337n.

²¹⁰ Tamtéž, 197.

²¹¹ Tamtéž, 135.

²¹² Cardini, 205

překonání strachu z Turků, které započalo roku 1683,²¹³ a tedy konec jejich vnímání a priori coby nepřátel a hrozby.²¹⁴

4.3. Obrazy Turka

4.3.1. Turek jako Boží trest

Jedním z nejjasnějších důkazů náboženského vnímání turecko-křesťanského potýkání se je obraz Turka jakožto trestu seslaného Bohem. A to zcela ze stejného motivu, pro nějž byli postiženi Židé útoky Filištýnských, Asyřanů nebo Babylóňanů, nebo raní římskí křesťané osobou Attily, jenž je konečně výmluvně přezdíván jako „bič Boží“, tedy jako trest za opilství, obžerství, smilstvo, pýchu, marnotratnost a tak podobně. V rámci konfesijních rozporů mezi katolíky a protestanty se lze setkat se zajímavým jevem – Turci jsou Boží metlou, ale za hříchy těch druhých. Takto to interpretoval Martin Luther již po bitvě u Moháče, emigrující čeští evangelíci se chytli téhož pojetí a vinili habsburskou „bestii“, která seslala Boží pomstu.²¹⁵ Tento pohled, leč prost vinění druhého tábora náboženského rozkolu, se objevuje i u Paprockého, promlouvá skrz Mikuláše hraběte ze Serinu, který před neodvratným bojem s Turky říká svým vojákům: „*Nejmilejší bratří a bojovníci hrdinští, sami to očitě spatřujete, že nepřítel náš více ohněm nežli branným mečem nad námi zvítězuje. Ale poněvadž to boží dopuštění jest pro nepravosti naše, nelze než takovou pokutu snést trpělivě a udatně.*“ Nejednalo se samozřejmě v očích

²¹³ Cardini, 210.

²¹⁴ V současné době lze ovšem strach ve společnosti opět vycítit. Jeho projevem je mimo jiné vznik řady publikací, které by mohly být, analogickým aplikováním Ratajovy klasifikace „turecké literatury“, považovány za moderní spisy propagandistické. Bylo by velmi zajímavé vypořádat, jestli a případně nakolik se tato skutečnost promítá do dnešního studia islámu.

²¹⁵ Rataj, 225.

tehdejších lidí o jedinou Boží metlu, za prostředek k potrestání hříšného lidstva byl chápán i mor, hlad nebo válka jako taková, dokonce i drahota.²¹⁶ Tak Pán Bůh kupříkladu seslal, jak se od Paprockého dozvídáme, na zem hrom, který „některým špice od střevíců (kteréž dlouhé co čápi nosy měly) zurážel“, a to pro „rozpustilost a pejchu v Čechách“.²¹⁷

4.3.2. Turek jako nepřítel, duchovní i světský

V první řadě jsou Turci chápáni, jak by odhadl snad každý bez dlouhého bádání pouze na základě logického úsudku, jako nepřátelé. A to nikoli toliko duchovní nepřátelé – například protestanté duchovní rozměr turecké války zcela odmítali, nechtěli mít jakýkoli podíl na nové kruciátě – ale prostě jako nepřátelé, kteří zabíjejí, ohrožují vlast, kradou statky, znásilňují ženy a zajaté odvádějí do otroctví, a proto je zapotřebí se jim bránit, kvůli prostému uhájení vlastní existence.²¹⁸ Představa Turka jako nepřítele u Paprockého snad nikdy nemizí ze zřetele, dokonce ani ve stručných zápisech kronikářského charakteru, které oznamují změnu vládce na tureckém trůně. Jeden z nich zní: „*Toho roku Orkanes, syn Ottomanův, druhý král turecký, umřel. Kraloval let 22 a veliké škody křesťanstvu učinil, neb se nejprve do Europy pustil a mnoho měst křesťanských lstivě dobyl. Na místo jeho volen Amutates, syn jeho.*“²¹⁹ Už na začátku budiž řečeno, že některé popisy Turků, jejich vlastností a činů budou nejen u Paprockého, ale i u spisů jiných dobových autorů vzbuzovat dojem literárního klišé, jako třeba právě formulace „*veliké škody křesťanům činil*“, jenž se objevuje i v charakteristice dalšího tureckého panovníka a zřejmě by následoval u všech dalších popisů tureckých vládců, kdyby jich bylo ve spisu

²¹⁶ Rataj, 227.

²¹⁷ Paprocký, 74.

²¹⁸ Rataj, 166.

²¹⁹ Paprocký, 68.

více. Zřejmě nejvýmluvnější je označení „úhlavní nepřítel všeho křesťanstva“, kterého je hojně užíváno v dobovém psaní jak pro významné představitele tureckého národa, tak i pro všechny Turky obecně, a ačkoli mají pisatelé pro takové častování své důvody, nadměrná produkce podobných atributů s sebou nutně přináší jakýsi stereotyp. Zcela očekávatelné jsou ovšem v líčení bitev. Tam vede nepřátelský pohled autora k barvitým přirovnáním, v nichž jsou Tataři, turečtí spojenci, „stříleni jako kačky“, jeden baša trefen puškařem, „až se rozletěl jako hrnec ztlučeny“²²⁰, v jisté bitvě zbitých Turků „leží všudy jak hovad“²²¹, Paprocký neváhá ani užít expresivního hanlivého výrazu „zdechl“, když pojednává o smrti sultána Solimana,²²² sultán Murad pak podle autorova líčení, „cítice ... nepokoje (mezi janičáři a z toho vzešlou válku)..., z žalosti zdechl a zcepeněl“.²²³

O tom, že jsou nepřátelé, přesvědčují Turci na Paprockého stránkách samozřejmě svými činy, výmluvná jsou ale i jejich vyjádření, například sultána Selima, jenž navzdory radám svého okolí velel k bitvě: „...*Selimus rozkázal a sám také od osoby své chuť k tomu měl, a tak mezi sebou zavřeli s našimi se potejkati, aby když tyto porazí, jiné vojsko benátské mohl dostati a tudy všecko křesťanstvo oponovati.*“²²⁴

Nepřátelský postoj k Turkům se v křesťanském světě ostatně promítl všemožně, i ve věcech poměrně malicherných, třeba ve formě zesměšňování výrazného orlího nosu muslimských nepřátel při maškarádách, kdy si dvořané nasazovali ptačí masky,²²⁵ nebo v pojmenování psů podle tureckých osob, což je díky Boženě Němcové skutečnost dodnes obecně známá. Však se také Josef Švejk v Haškově románu, jak upozorňuje Tomáš Rataj, ptá hostinského

²²⁰ Paprocký, 233.

²²¹ Tamtéž, 327.

²²² Tamtéž, 140.

²²³ Tamtéž, 247.

²²⁴ Tamtéž, 154.

²²⁵ Rataj, 106.

Palivce, očekáváje přitom jasnou odpověď: „*Máš rád Turky, máš rád ty psy pohanský? Vid', že nemáš.*“²²⁶ Zajímavé ovšem je, že pro Turky představovali podle svědectví misionáře Jakuba Římaře „nevěřící psy“ zase křesťané.²²⁷

4.3.3. Turek jako pohan, muslim a Kristův rouhač

Již ve středověku se mělo za to, že etika „pohanů“ je k etice křesťanské jaksi převrácená, především v otázce tělesných požitků. Tradovalo se, že muslimové tíhnou k všelijakým nemravnostem, a není ostatně divu, vždyť už zakladatel jejich náboženství mnohým chlípností podléhal, a aby je učinil legitimními, dal jim právní základ. Tuto premisu utužovali i veliké křesťanské autority jako Jakub z Vitry, který byl přesvědčen, že by Písmem svatým a díly antických klasiků poučení muslimové jistě přešli na křesťanskou víru, kdyby jim nevyhovoval islám pro své volné mravy. Podle Tomáše Akvinského Prorok příslibem tělesných rozkoší své přívržence dokonce přivábil.²²⁸ Osvícenec Voltaire jej učinil symbolem fanatismu a tyranství²²⁹ ve své hře *Fanatismus, aneb prorok Muhammad*. Skrze něj autor obžalovává vypočítavost tyranů, kteří ovládají lidi pomocí víry a emocí.²³⁰ Dante jej v *Božské komedii* v části *Inferno* umisťuje do hlubin pekla. Je to trest za to, že vnesl do náboženství rozkol.²³¹ Paprockého současník Václav Budovec z Budova se nad mravní nevázaností muslimů pohoršuje ve svém *Alkoránu* často a s velkým gustem.²³² Ať už je Paprockého pohled ve vybraných textech jakýkoli, hned na počátek je třeba poznamenat, že se v něm přesvědčení o jednoznačné prolhanosti a nečestnosti

²²⁶ Rataj, 14.

²²⁷ „*Ti nám nemálo zlořečili, protože prý my, nevěřící psi (tak totiž obyčejně říkají Turci ubohým křesťanům)...*“ Z itineráře Jakuba Římaře – Kalista, 233.

²²⁸ Cardini, 102.

²²⁹ Tamtéž, 107.

²³⁰ Ostřanský, 117.

²³¹ Hillenbrandová, 50.

²³² Budovec z Budova, 14 (předmluva Noemi Rajchrtové).

muslimského proroka či oportunistu muslimů v otázce jejich víry explicitně nevyskytuje.

Není-li Turek nazýván „úhlavním nepřítelem“ či „tyranem“, je nejčastěji „pohanem“ (nedochází-li zrovna ke kumulaci všech těchto i jiných označení), což je z dnešního pohledu zvláštní, neboť tento pojem zůstává jednoznačně spjatý s představou vyznavače předkřesťanského kultu, případně člověka zcela bez vyznání.²³³ I tehdy tomuto názvu zřejmě rozuměli asi ve smyslu duchovní nepřítel nebo rouhač Krista; vzdělanější teologové někdy volili označení ateista, který míval rovněž od dnešního posunutý význam, asi tolik co člověk bez pravé víry v Boha či věřící v Boha jen navenek.²³⁴ Již bylo zmíněno, že pro tehdejšího křesťana byl muslim totéž co Turek a Turek byl vlastně jediným muslimem,²³⁵ s nímž se mohl setkat, ať už přímo či nepřímo. Nejen pro svou víru, ale i pro své činy jsou vnímáni jako ti, kteří nedbají Boha, jak je psáno o sultánovi a jeho lidu: „*Již tak rozuměl ten pohan, že všecken svět v jeho rukou býti měl, nemyslic nic na Pána Boha, kterýž vešken svět spravuje, a ti jeho poručníci takové též myslí byli.*“²³⁶ Paprocký však dokládá i přímý výsměch pro víru, který směřují Turci křesťanům, a to v podobě Mustafovy promluvy k veliteli Bragadinovi. Autor to kvalifikuje jako „*rouhání proti Spasiteli našemu*“²³⁷ a jistě není bez zajímavosti, že tato promluva připomíná posměšky, jimiž byl trápen Ježíš Kristus ke konci svého lidského života. O

²³³ Přitom samotné označení pohan není u Paprockého sám o sobě hanlivé, o Ciceronovi hovoří coby o „vznešeném muži pohanském“ – Paprocký, 169; dále je zajímavé, že podle autorova zjištění Peršané nejsou zvaní jako pohané, dokonce o válečném persko-tureckém střetu pojednává Paprocký jako o boji Peršanů proti pohanům – Paprocký, 194. Nabízí se otázka, jestli si byl vědom okolnosti, že i v Perské říši se vyznává islám. Tento stav platil v Paprockého době již několik století, ovšem teprve Safijovci, kteří se na politické scéně objevili na konci 15. století – Axworthy, 102, vytvořili na území dnešního Íránu první muslimský stát, jenž mohl svým významem soupeřit s otomanskými Turky a egyptskými mameluky – převzato z: <https://www.cambridge.org/core/books/cambridge-history-of-iran/safavid-period/3B34DE5032689105970B775CC2D32ABD#>, citováno 3. 7. 2020.

²³⁴ Rataj, 237n.

²³⁵ S výjimkou Tatarů.

²³⁶ Paprocký, 153.

²³⁷ Tamtéž, 151n.

jiném posměváčkovi je pojednáváno dále: „Dne 25. srpna ráno, když kněží mši sloužili v ležení, vylezl na věž jeden pop turecký, z kteréž Turci křesťanským veliké škody činili, a tam počal hrozně zlořečiti našim a posmíval se křesťanskému náboženství. A vtom puškař spustil dělo veliké tak mírně k té věži, že hned padla s tím posměvačem pohanským, jehožto obležení za kněze měli.“²³⁸ Ač to není nikterak dále komentováno, lze se naprosto legitimně domnívat, že v osudu onoho Turka je spatřována jistá satisfakce za jeho rouhání. Paprocký vidí důvod takového počínání v neznalosti, nepoznání Ježíše, píše, že Turci „o Kristu nic, toliko o svém mnoho rozuměli a nad Spasitele našeho jeho všem přikládajíc, veliké sobě kratochvíle a veselí činili.“²³⁹ Tomu by se mohl leckdo podívat, stačila by mu přitom jen minimální znalost islámu, pro niž by choval v paměti, že Ježíš Kristus je v Koránu jedním z velkých proroků.²⁴⁰ Paprocký má však jistě na mysli poznání ve smyslu přijetí víry, že Ježíš Kristus je Spasitel a Bůh.

4.3.4. Turek jako ukrutný vylévač křesťanské krve a jak si na tom ve ctnostech a ukrutnosti stojí křesťané

Nejpestřejší imaginaci nabízí obraz Turka jako tyрана a nectnostného ukrutníka. Na první pohled se zdá, že je to jen prostě další z pohledů křesťanů na „ty druhé“. Ve skutečnosti tato pasáž může vypovědět leccos i o křesťanech. Přemýšlivého čtenáře totiž mohlo právě v tuto napadnout, zdali krutost, nectnost a tyranie byly výlučně znakem Turků, nebo se týkaly alespoň v nějaké

²³⁸ Paprocký, 346.

²³⁹ Tamtéž, 154.

²⁴⁰ Korán, toho nabízí z původního Ježíšova příběhu více, než by zřejmě většina nepoučených nemuslimů očekávala: „A hle, pravili andělé: „Marie, Bůh ti oznamuje zvěst radostnou o Slovu, jež od Něho přichází, jehož jméno je Mesiáš, Ježíš syn Mariin, a bude blahoslavený na tomto i onom světě a též jedním z těch, kdož k Bohu budou přiblíženi. A bude s lidmi již v kolébce i jako dospělý a bude patřit mezi bezúhonné.“ Pravila: „Pane můj, jak bych mohla mít syna, když se mne smrtelník dosud nedotkl?“ Privil: „Takto Bůh tvoří to, co chce; když o věci nějaké rozhodne, řekne toliko „Staniž se!“, a stane se.“ – Korán, 3: 40–47.

míře i křesťanů. Ještě přemýšlivější čtenář by se mohl ptát, jestli – pokud tedy nebyly skutečně těchto vlastností prosti ani křesťané – si toho Paprocký všiml a byl ochoten to zaznamenat. Tento úsek by mohl mít potenciál buď některé, nebo nejlépe všechny tyto otázky zodpovědět.

Žádný důkaz turecké ukrutnosti na dnešního člověka nezapůsobí tolik jako osud benátského velitele Bragadina, kromě strašlivého způsobu jeho úmrtí rovněž proto, že tam, kde je povětšinou předkládán pouhý výčet padlých a popravených, je skrze něj čtenáři zprostředkován příběh jednotlivce. Uvádí se, že tato událost byla Tizianovi inspirací k namalování obrazu *Apollo a Marsyas* – jediného obrazu, který lze od tohoto renesančního malíře na našem území obdivovat²⁴¹ – a je velmi nepravděpodobné, že by tomu tak nebylo.

Popsání ukrutnosti bývá i vcelku nápadité – například v případě jednoho Turka zajatého a drženého v Ostrihomi, o němž je psáno, „*že mezi Ejpilem a Ostřehomem a mezi horami nebylo většího tyrana a ukrutníka jako výš jmenovaný pohan, dokládající, že snad tak mnoho vlasův na své hlavě nemá, jak jest mnoho křesťanův starých i mladých pochytal a rozprodal.*“²⁴² Poměrně frekventovaným spojením je turecké „prolévání křesťanské krve“. Jednou z dalších důležitých křesťanských kořistí bylo zajetí jistého Turka, kterým byl „*vší zemi Uherské známý tyran Dellymený, kterýž se nikdá nemohl krví křesťanskou dosti nasytit.*“²⁴³ Tímto činem nebyly vinni pouze Turci, o to horší pak pro ně byly důsledky. Moldavský vojvoda Štefan Rozvan skončil na kůlu, protože Poláci usoudili, „*že prve zajat jsouce i propuštěn s tím způsobem a výstrahou, aby proti pohanům bojoval a dal pokoj křesťanuom, podruhé v to upadl, že jest chtěl vylívati krev křesťanskou.*“²⁴⁴ Uhrům pak promluvili do duše, „*aby nebyli tak náklonní k vylévání krve křesťanské, ale aby raději*

²⁴¹ Kromě toho odborníci leckdy usuzují, že se jedná o umělcův nejpůsobivější obraz – Beckettová, 458n.

²⁴² Paprocký, 320.

²⁴³ Tamtéž, 382.

²⁴⁴ Paprocký, 313.

*statečnost svou do boje proti pohanům přenesli, vyjíždějíc odtud beze vší škody země“.*²⁴⁵

Dalším projevem krutosti, dnes v případě provedení bez výjimky odsuzovaným coby počinání masových vrahů, je sekání hlav. Třebaže Paprockého doba měla měřítko zřejmě ještě poněkud odlišná od současné humánní společnosti, už tehdy se jistě jednalo o ošklivý způsob usmrcení a též pokoření nepřítele. Zvláště, když bylo přijímáno s radostí, jako v případě jistého sultána: „...*aga*²⁴⁶ *jeden turecký přinesl sultánovi čtyrydceť hlav křesťanských, čímž se ukrutník ten a tyran velice potěšil...*“²⁴⁷

Někdy turecká krutost pramenila z jejich frustrace, pokud se jim v boji přestávalo dařit, jako například při neúspěšném prvním obléhání Vídně, kdy „*pohané ve všech a městečkách veliké škody dělali a lidu mnoho pomordovali. Zvláště pak nad těmi velkou ukrutnost provozovali, jichžto do své země odvésti nemohli jako starých. A děťátka malý, kteráž ještě mluvíti nemohla, přetínali napoly a po plotích rozvěšovali*“²⁴⁸ rovněž při dalších neúspěších: „*Z té porážky a škody veliké rozhněvali se náramně, přísahajíce, že žádného živiti nebudou, jak se jim nejprve udá nad křesťany zvítěziti. Na znamení hněvu svého pět vězňův křesťanských, kteréž toho času měl v svém ležení, baše poručil bez meškání stínati.*“²⁴⁹ Jindy byla motivací nikoli pouhá odvěta za vojenskou porážku, nýbrž pomsta za konkrétní jeden čin, třeba za provedenou lest: „*Když se pak dozvěděl baše o neštěstí a pobití lidu svého nejpřednějšího, přísáhl Machometovi ... klášter Zizek s zemí srovnat a opata nemilosrdně odřítí, jakož to i opatu skrze listy oznámil a po všechny časy s pilností rozmejšlel, jakým by se prostředkem nad opatem mohl pomstítí*“²⁵⁰ nebo za

²⁴⁵ Tamtéž, 314.

²⁴⁶ Efendi v turečtině znamená pán nebo mistr, aga je pak titul nižší.

²⁴⁷ Paprocký, 353.

²⁴⁸ Tamtéž, 87n.

²⁴⁹ Tamtéž, 204.

²⁵⁰ Paprocký, 196n.

smrt sultánova synovce: „*Pro jeho smrt hněval se velmi sultán Amurat a matka syna mrtvého namlouvala sultána, aby mstil jeho smrt nad křesťany*“.²⁵¹ Někdy mohli neshody v tureckém táboře nepřímo vyvolat i zajatí: „*O ženy zajaté a děti hadrování*“²⁵² *bylo mezi Turky*“.²⁵³

Nejde ovšem jen o krutost samu, daleko podstatnější se zdá být poznatek, že tehdejší křesťané zřejmě mohli mít pocit, že Turci nejsou toliko jejich nepřátelé schopni nad nimi leckdy provádět velké ukrutenství, ale že si navíc kladou za cíl jejich celkové vyhlazení.²⁵⁴ Alespoň se to tak jeví podle některých pasáží, z nichž dvě budou nyní citovány. V první se praví: „*Takové své neštěstí na rozličných místech s křesťany znajíc, sultán Murat velice se hněval a sílu svou všecku proti nim obrátiti umínil a zmordovati všecky po všem světě. A to přísahu Machometovi učinil, že to skutečně dovésti chce*“.²⁵⁵ V druhé pak: „*Té vojny byl nejprvnější původ baše bosněnské, jehožto snažné usilování bylo o to, aby všickni křesťané mohli býti vyhubeni*“.²⁵⁶ Sultán v prvním případě je pod návalem negativních emocí, proto se jeho závazek může zdát přehnaným a vlastně nezamýšleným doopravdy; ostatně, pohrůzkou podobnou té „já tě zabiju“ hrozili někdy v životě – třeba i svým blízkým – i daleko mírumilovnější povahy. V druhé citaci se však nachází požadavek křesťanské likvidace v samém popisu dotyčného paši, pro Paprockého je to jeho hlavní charakteristika, důležitější než jeho jméno. Jedná se tedy o možnou dobově zažitou představu a jako taková by neměla být opomenuta. Hodí se

²⁵¹ Tamtéž, 199.

²⁵² Hádání, spor.

²⁵³ Paprocký, 137.

²⁵⁴ A nejedná se zjevně o ojedinělý případ, kdy se křesťané cítili nájezdníky z mimoevropských oblastí takto ohrožení. Václav I. psal po bitvě u Lehnice německým knížatům: „*Věřte, že Tataři po ničem jiném nebaží, leč zničití všechno křesťanstvo*“ – Adámek, 10. Český král nebyl tak daleko od pravdy, byť zřejmě přecenil náboženský rozměr války – Tataři se skutečně řídili Čingis - Chánovým rozkazem, který vydal ke konci života, totiž „*aby byla pokořena Evropa, ba podroben celý tehdy známý svět a všechny národy*“ – Adámek, 10.

²⁵⁵ Paprocký, 225.

²⁵⁶ Tamtéž, 195.

přítom dodat, že vyhlazení okolních národů není v žádném případě podstatou džihádu, jehož pochopení je pro nemuslimy do dnešní doby velmi nesnadné.²⁵⁷

Kruté zacházení Turků pocítili nejen křesťané, ale i Peršané, se kterými rovněž sváděli boje. O jejich běsnění autor referuje: „*Veliké ukrutenství pohané provozovali nad Peršany, divné muky vymejšleli, některé nožmi a břitvami rozřezávali, některým na rány učiněné vřelý olej lili, jiným ruce, nohy odsekávali, napoly mrtvé po ulicích táhali, děti v desíti letech za vlasy věšeli a k nim stříleli, ženy na koly vstrkali, prsy jim odřezávali, těhotným plod vynímali a ním o stěny tloukli.*“²⁵⁸ Tureckému hněvu neunikli ani perští tradiční starověcí rivalové. Sultán Mehmed se totiž jednou velmi rozzlobil pro mnoho ztracených pevností a zabitých Turků a tento jeho hněv dopadl právě na ně. Dnešní chápání by vedlo k předpokladu, že se mu tak povedla odvěta alespoň na části křesťanstva, jinak to ale hodnotí autor šestnáctého století: „*A že nemohl se pomstít nad křesťany, poněvadž od něho daleko byli, nad svými se potřásati začal a vyhnal všechny Řeky z země, kteříž neměli žen.*“²⁵⁹

Možná ještě naléhavěji, než krutost projevovaná vůči křesťanům (nebo jiným nepřátelům) vyznívá krutost Turků k sobě navzájem. Je známo, že v raném novověku měli sultánové velmi svérázné metody, jak se vypořádat s ostatním příbuzenstvem v otázce nástupnictví na osmanský trůn, a to v podobě jeho vyvraždění. Ukázkovým příkladem je konání Mehmeda III., o němž Paprocký píše, že „*...byl ukrutný. Kteréhož ukrutnost v Amazí jak nad mužským, tak i nad ženským pohlavím seznali.*“²⁶⁰ Jakmile se dozvěděl o úmrtí svého otce Murada III., pospíšil do Konstantinopole, aby se nechal od části pašů prohlásit sultánem. Následovalo toto: „*A on hned bratry své na palác k obědu pozval, kteříž věřice bratru svému, přišli, a o smrti otcovské*

²⁵⁷ Hillenbrandová, 189

²⁵⁸ Paprocký, 194.

²⁵⁹ Tamtéž, 312.

²⁶⁰ Tamtéž, 253.

nevědouce, ničehož se neobávali. Ale když do pokoje vešli, z poručení Machometa zadušení jsou. A na tom ještě nepřestávají, obávající se, aby ještě některý bratr se nenarodil, deset žen otce svého v noci utopiti poručil.“²⁶¹

Častější je popis krutého zacházení sultána se svými podřízenými. Když se sultán dozví, že Benátčané stačili dodat Famagustě potraviny i posily, nechá některé zodpovědné popravit, jiným sebere úřad.²⁶² Pašovi Sinanovi byl janičáry přičítán neúspěch v jiné bitvě, proto „...sultán Amurat, z příčiny té k hněvu jsa popuzen, hned v prchlivosti poslal do Bělehradu, aby Sinan baši zadusili“.²⁶³²⁶⁴ Poprava Turků zastávajících vyšší posty je popisována jako něco zcela běžného (někdy není provinění ani zcela specifikováno, jako v případě paši Orolsana²⁶⁵) a už sama výhrůžka proto vzbuzuje u adresáta dostatečnou hrůzu, která jej vede k velké horlivosti při plnění úkolu.²⁶⁶ Neúspěch nemůže být ospravedlněn ani přesilou nepřátel nebo včas nedodanou pomocí.²⁶⁷ Zaznívá dokonce mínění, že v případě neúspěchu je pro Turka lepší zahynout v boji, neb tak jej tak jako tak neodvratná smrt zastihne dříve a za lepších okolností. Po porážce Turků u Sisaka padl i velící paše. Jeho skon zhodnotil budínský paše takto: „Dobře se tak stalo, že tak slavně zahynul, neb by ho byla smrt hanebná neminula, jak by se byl císaři ukázal, ten bezcitný mamaluk“.²⁶⁸

Jestliže se osmanští sultánové této doby podobali svým nemilosrdným chováním obávaným diktátorům, nebylo by zas tolik překvapivé, kdyby se sem

²⁶¹ Paprocký, 253.

²⁶² Tamtéž, 149.

²⁶³ Tamtéž, 204.

²⁶⁴ V této souvislosti by byla škoda nezmínit, že neúspěch Turků u řečeného města pronikl až do českých rčení, ještě ve 40. letech 20. století lze dohledat spojení „leží jak Turek u Belegradu“, které má sloužit k častování líného člověka – Králík, příspěvek Lucie Jílkové *Turci v češtině*, 216.

²⁶⁵ Paprocký, 132.

²⁶⁶ Tamtéž, 132.

²⁶⁷ Tamtéž, 216.

²⁶⁸ Tamtéž, 200.

tam objevil pokus spáchat na ně atentát. V případě Mehmeda III. Paprocký skutečně dvě snahy zaznamenává, poprvé ji měl jistý derviš, jenž využil vážnosti, které se oni těší u Turků, a vyjednával si u sultána audienci. Jeho neúspěch a špatný konec způsobila jeho přílišná horlivost: „*Když pak bez přestání o to stál, aby před císaře puštěn byl, přišel v podezření. Ihned jat, a jakž vyznal, co jest spáchatí chtěl, umrtven jest.*“²⁶⁹ Druhý zkoušel štěstí vyznavač příbuzného abrahámovského náboženství: „*Potomně Žid jeden o tu věc tolikéž se pokoušel, jenž byl doktora císařského syn, ale jakž se jed na sultána připravený vyjevil, tak hned onoho Žida již zmučeného z světa sklidili a všecken rod jeho vyhuben jest. Jiní pak Židé, obývající se prchlivosti císařské, aby tolikéž trestání nebyli, s znamenitou sumou hotových peněz sultána hněvivého snažili se uspokojiti i toho tou měrou dovedli.*“²⁷⁰ Nebyl to jediný spor mezi židy a oním sultánem. Přikázal jim totiž účast na válce proti křesťanům, což oni ovšem odmítali a domáhali se svých práv, Turci ovšem nebyli na podobnou debatu příliš zvědaví, „*nýbrž mnohé zmordovali, jenž byli na odpor takovému poručení, i v statky jich se uvazovali. Což jiní mnozí vidouce, hrdla svá znamenitými penězi vykupovali.*“^{271, 272}

Dosavadní výčet bez pochyby vysvětluje, proč bylo vnímání Turků v Českých zemích a priori negativní a jejich možná přítomnost vzbuzovala v lidech, když ne stálý strach, tak přinejmenším vidinu zřetelného nebezpečí, ačkoli se přímo území Českého království žádná bitva s Turky netýkala. Turek v Paprockého podání nejen že je krutý, ale hlavně si chce podmanit celý svět, odtud jeho neustálé výpady. A co křesťané? Jak se projevovali v nastalých konfliktech oni, byli bezvýhradně milosrdní, či snad stejně krutí? Byly jejich

²⁶⁹ Paprocký, 264.

²⁷⁰ Tamtéž, 264.

²⁷¹ Tamtéž, 312.

²⁷² Osmané však nepocítovali k židům automaticky nepřátelství, jak by se zdálo z těchto úryvků. Sulejmán Nádherný do své říše dokonce přijímal židovské věřící vyháněné ze Španělska, Portugalska, Neapole, Malty, Sicílie a Sardinie – Müller, 210.

pohnutky opravdu vždycky docela čisté? Je jasné, že zevrubnější bádání by daleko překročilo rámeček této práce, jistou představu nám přesto Paprocký nabízí.

Zprvu jsou křesťané líčeni jako skutečně milosrdní. Což vyzorují i Turci, kteří tak po bitvě u Lepanta opouštějí zoufalý úprk v podobě plavání po moři a nechávají se zajmout.²⁷³ Pocit ze správnosti veškerého křesťanského konání si čtenář hodnou chvíli uchovává, přispívá k tomu mimo jiné i absence zpráv o vyvraždění panovníkova příbuzenstva či popravě neúspěšných velitelů. Představa jasného kontrastu mezi nelidskými Turky a dokonalými křesťany, jež se možná vyrojí v mysli znepokojeného čtenáře, zvláště pokouší-li se, neztotožňuje se ani s jednou skupinou, získat za každou cenu co možná objektivní celkový obraz, se však brzy rozplyne.

První kaz na křesťanské pověsti, který Paprocký popisuje coby důležitý problém stojící v cestě odvrácení tureckých výbojů, je křesťanská nejednota.^{274,275} Jakožto věrný katolík pochopitelně na vystoupení Martina Luthera a vůbec celé protestantské ladění nahlížel se značnou nelibostí.²⁷⁶ Je v tomto zcela zajedno s Habsburky, ostatně o císaři Karlovi píše toto: „*Léta*

²⁷³ Paprocký, 156.

²⁷⁴ Už roku 1448 napsal Aeneas Silvius Piccolomini, který byl zastáncem neodkladné války proti Osmanům, dopis svému papežskému předchůdci Mikuláši V., že roztržky a sebestřednost křesťanských panovníků umožňují Turkům další a další vítězství – Cardini, 153. Stál též o účast českých bojovníků, dokonce by neviděl překážku v kališnickém vyznání mnohých z nich, nebyl však svolný k uznání kompaktát, které požadoval Jiří z Poděbrad, takže i v tomto případě komplikovala protitureckou defenzivu křesťanská nesvornost – Jiří z Poděbrad, král český (příspěvek Petra Čorneje), 15.

²⁷⁵ I spor o podporu bavorských vévodů za vlády Karla IV., pokud by se do něj zapletl král Ludvík, skýtal Turkům skvělou možnost udeřit na Uhry – Kavka, 145. Z toho je patrné, že příčinou křesťanské nejednoty, které mohli Turci využít, nebyly pouze neshody ve věci náboženství.

²⁷⁶ Úmrtí reformátora provází touto zmínkou: „*Léta Páně 1546 Martin Luther, který nesvornost mezi knížaty křesťanskými vzbudil, kterýž mnoho bludův škaredých nasil, kterýž mnoho zlého proti církvi svaté páchal, umřel, maje věku svého let 43*“ – 105. Naproti tomu Marek Bydžovský z Florentina, Paprockého současník s odlišným vyznáním, píše k reformátorově smrti toto: „*Téhož léta (1546) umřel Martin Luther, doktor a kazatel vitemberský, v Eisleben, vlasti své v hrabství mansfeldském 18. dne měsíce února na den sv. Konkordie. Odtud umrlý vezen do Vitemberka a tam na zámku v kostele pochován 22. dne února na den Stolování sv. Petra. Živ byl let 63.*“ – Bydžovský, 55.

*Páně 1530. Císař Karel Pátý odpověděl se knížatům-volencům v Rejně Kolíně, že ustavičně v Němcích bydlet nemůže, poněvadž nad rozličným panstvím a královstvím panuje, a také pro tu příčinu, že jest Německý kraj nepokojný a škodlivý všemu křesťanstvu pro nesvornost náboženství a víry.*²⁷⁷ Toto rozladění nemůže být vnímáno toliko jako odmítání porušení věrouky, je třeba v něm hledat rovněž právě komplikaci pro obranu před vnějším nepřítelem, vnímaném jako společný a „dědičný“. Právě turecké nebezpečství bylo pro stavu skvělou příležitostí, jak císaře držet v šachu. Když se jim podařilo vydobýt si nějaké ty výhody, přislíbily pomoc. Roku 1532 například takto vyjeli proti na Rakouské země útočícímu sultánu Solimanovi. Naléhavost nebezpečí přiměla někdy císaře k výrazným ústupkům, jak o tom pojednává následující odstavec: *„Téhož roku císař Karel položil sněm v Špejru, ale pro časté nájezdy pohanské přenesl jej do Řezna, aby břehy rakouské, k nimž se pohan přibližoval, retovati²⁷⁸ se mohly. Tu opět některá knížata s protestanty o pokoj jednali, kteříž v Šveinfortě svůj obzvláštní sněm měli. A již Turek se přibližoval k německým krajinám s velikými vojsky, kdež v takové ouszkosti císař knížatům musel mnoho povoliti. Protož pokoj zachován jest v Říši tak, že o náboženství nepokoje žádného nebylo. A když Protestantes dostali takového dekretu, císaři poslušenství ve všem připověděli“.*²⁷⁹ Příčinou toho, že křesťané nebyli s to stát proti nepříteli jednotně, nebyl však pouze tento církevní rozkol. V několika případech jmenuje Paprocký jednotlivé viníky, jednou jsou jím Tiffenbacha opustivší Uhři, *„kteříž od něho odběhli a jemu k tomu štěstí, aby do konce dokonáno bylo, pomáhati jsou nechtěli“*²⁸⁰, jindy Francouzi, jejichž král na žádost o pomoc odpoví, *„že dosti možná²⁸¹ jest Říše německá a že může*

²⁷⁷ Paprocký, 89.

²⁷⁸ Zachránit.

²⁷⁹ Paprocký, 93.

²⁸⁰ Paprocký, 230.

²⁸¹ Tj. mocná.

sama Turku odporovati.“²⁸² Protože někteří evropští autoři představovali islám jako náboženství jednotné – málokdo byl v té době s to vystihnout problematiku směrů a rozdílů mezi muslimy –,²⁸³ problém křesťanské nesvornosti se zdál být o to větší.^{284,285}

Beze zmínky nezůstává ani stavovský odboj roku 1547. Češi sice nejprve byli poslušní a na pomoc v šmalkaldské válce vyrazili, nicméně brzy se zase vrátili domů, protože „*se jim ta vojna zdála nepotřebná a neslušná*“. Ferdinand jim samozřejmě poručil, aby se opět vypravili. Avšak Pražané začali namítat, že nemají důvod proti Sasům táhnout, že oni sami s nimi nemají náboženské rozbroje, kromě toho Sasko neodpírá pomoc proti Turkům. Ferdinand na to odpověděl, „*že on pro víru proti němu zbraně své pozdvihnouti nechce, než pro neposlušství a protivenství jeho, kterýž netoliko dekrety císařské zlehčil, ale i Turku poslal, napomínajíce ho, aby příměří zrušiv, na Uherské a České království mocně se obrátil, k čemuž i pomoc svou přislíbil*“.²⁸⁶ Ferdinand nakonec musel s Turky v témže roce uzavřít příměří na pět let.²⁸⁷

Další obtíže působila císaři selská povstání. Protože to započaté na konci 16. století postupně nabíralo na obrátkách a připojovalo se k němu více a více lidí, bylo usneseno, aby na uklidnění situace vyjelo vojsko, které mělo původně táhnout proti Turkům.²⁸⁸ Vojákům se tato změna kurzu vůbec nezamlouvala a nechávali se slyšet, že než se sedláky, daleko raději by bojovali

²⁸² Paprocký, 93.

²⁸³ Rataj, 240.

²⁸⁴ S plánem politické jednoty evropských států, která měla sloužit rovněž pro organizace boje proti Turkům, přišel i Jiří z Poděbrad. I zde se ovšem projevil problémy náboženských svárů, ještě před Lutherem. Protože se totiž počítal mezi stoupence kališníků, papež jej nakonec označil za kacíře a vyhlásil proti němu křížovou výpravu. Paradoxně tak, místo aby se zúčastnil války proti nevěřícím, sám se stal terčem jedné z nich. – Vlček, 5n.

²⁸⁵ O důležitost těchto okolností pro celé evropsko-islámské dějiny svědčí fakt, že o nich píší i mimočeští evropští historikové, Cardini, 158.

²⁸⁶ Paprocký, 108.

²⁸⁷ Tamtéž, 115.

²⁸⁸ Paprocký, 365.

s Turky.²⁸⁹ Když se dostali ke slovu zase sedláci, tázáni na to, jak s nimi jednají jejich páni, začali samozřejmě vyčítat netoliko škody od pánů, ale též od vojáků, a proklamovali, že jejich iniciativa se odvíjí právě od toho, že už nemohli tak kruté a nespravedlivé panování nad sebou snést. Připojili k tomu však důležitý dodatek: „*V čemž jestliže by jim proměna učiněna byla a to sobě objednali, aby páni jejich ukrutnosti své trochu ulevili, připovídali, že chtějí v čas potřeby proti Turku pomoc učiniti podle nejvyšší své možnosti na kterémkoli místě, jednom aby také páni jejich s nimi byli jako za hejtmany*“.²⁹⁰

Již bylo zmíněno, že křesťané bývali k zajatcům dosti mírní, to ovšem nesmí být spatřováno jako všeobecný znak holubičí povahy. Braní zajatců ostatně nebylo železným pravidlem, nejméně v jednom případě Paprocký zpravuje o tom, že vojáci nemohli tohoto zvyku dostat, „*nebo hejtmané žádného neživiti*²⁹¹ *přikázali*“. Zdá se symbolické, že stejně jako v případě bitvy u Lepanta se pak zahnaní Turci vrhali do vod, tentokráte je však místo křesťanské záchrany ze středozemního moře často čekala smrt utonutím, „*poněvadž řeky dotčené (Odra a Kulpa) veliké a hluboké byly*“.²⁹² V některých případech se na tom, že nebudou brát zajatce, křesťané sami domluvili, v takovém případě by potom brali přímo za nepoctivost a porušení nepsaných pravidel, kdyby jednali jinak. Tak se to dá alespoň vydedukovat z již jednou citovaného Tiffenbachova dopisu Matyášovi: „*A at' krátce povím, nemnoho jich (Turků) z vojska dotčeného ušlo živých, kteříkoli přišli v ruce vojska mého, poněvadž Němci a Uhři to mezi sebou ustanovili, aby se s vězni nezaneprazdňovali, ale každého pohana bez milosrdenství mordovali. Mnoho jich bylo, kteříž se vyplatiti chtěli, jenom aby nebyli mordováni, ale žádný je*

²⁸⁹ Tamtéž, 366.

²⁹⁰ Tamtéž, 367.

²⁹¹ Zde „živiti“ nikoli ve smyslu „zajišťovat obživu“, nýbrž „nechávat při životě“.

²⁹² Paprocký, 198.

*slyšeti nechtěl, nebo šlo každému o poctivost, pod kterouž se byli zavázali“.*²⁹³ Rázem je osvětlen důvod, proč bylo zabíjení Turků bráno za poctivost, nikoli pro zabíjení samé, ale jednak pro domluvu, která byla sjednána, jednak proto, že ušetření života Osmanů by zřejmě stejně nebylo motivováno slitovností, nýbrž vidinou peněz.

Nakonec se tedy zdá, že zřejmě i u Turků vzbuzovalo křesťanské vojsko nejen respekt, ale mnohdy i obavu. Dokladem je nejen zhodnocení „jistě u velkého strachu byli Turci“²⁹⁴ či „byl veliký strach mezi pohany“²⁹⁵, mimo jiné též vyprávění o Turcích v jedné z bitev patnáctileté války, kteří prchající chovali naději, „že již uplynou z ruk křesťanských“, nicméně tato zůstala nenaplněna, proto může autor konstatovat: „A tak se stalo, že žádný živý pohan našim v ruce nepřišel, neb kteříž nebyli v pevnosti zmordováni, ti byli v Dunaji stopeni.“²⁹⁶ Jindy do křesťanského vojska přijde Turek oznamující, že po smrti beka z Hustranu mohou očekávat, obrátí-li se znovu k Petrinji, „poněvadž veliká jest bázeň mezi Petřínskými“²⁹⁷, že se hned, jak vojsko křesťanské uzří, poddají“.²⁹⁸

Že války provázeli oběti na životech i na turecké straně je samozřejmé a nemohlo tomu být jinak, při rozvažování nad těmito důsledky se však lze jen nesnadno zbavit postesku nad tím, že nebylo vždy vřavy ušetřeno něžné pohlaví, jinak řečeno boje se zjevně neobešly bez civilních obětí. Informuje o tom tento odstavec: „Téhož roku hejduci²⁹⁹ a Rácové císařští do Turecké krajiny vjeli a zemi okolo Hatvanu i Solnoka až k Budínu hindrovali i mnoho hlav tureckých přinášeli do ležení na každý den. Čtyři sta z nich dáleji se do země Turecké pustili, kteříž veškeren kraj segedinský vyhubili, mnoho Turkův

²⁹³ Paprocký, 222.

²⁹⁴ Tamtéž, 357.

²⁹⁵ Tamtéž, 343.

²⁹⁶ Tamtéž, 325.

²⁹⁷ Podle města Petrinja ležícího jihovýchodně od Zábřehu.

²⁹⁸ Paprocký, 302.

²⁹⁹ V 16. století vojáci najaté uherské pohraniční stráže proti Turkům.

zmordovali, z nichž také 22 osob vzáctných, žen, mládencův a panen 15“,³⁰⁰ ještě naléhavěji tento: „Pláč a křik strašlivý byl v městě vzatém od žen a dětí i od Turkův a lidí vojenských žalostné volání. Neb jak vběhli křesťané ze všech stran do města, hned bez milosti všechny obyvatele napořád mordovali, děti, ženy, staré i mladé, kdo se jim koli nahodil...“³⁰¹ nejexplicitnější je Paprocký v tomto vyjádření: „(Pernštejn a Pezius) ...množství Turkův z obou stran pomordovali, ani pohlaví ženského, ani dítěte nešanovali“³⁰².³⁰³ Poslední ránu mýtu křesťanů jakožto neschopných strašlivého a třeba i zbytečného krveprolití zasazuje tento úryvek: „A tak tehdyž na čtyřech místech křesťané pevnost dobývali, kterouž opanovali právě rytířským šturmem a vojenskou mocí okolo páté a šesté hodiny večerní s hrozným kvílením žen a dětí tureckých. Čtyři hodiny zouplna Němci provozovali veliké ukrutenství nad pohany, neb ačkoli Turci zbraň od sebe zahazovali, na kolena padajíc milosrdenství a nějakého slitování žádali, však předce při nich nic neobjednali aniž pohnuli srdce jich. Všecky napořád mordovali, jak mladé, tak staré, jak muže, tak ženy. Ani nemluvnátkům, kteréž při prsích a kolíbkách leželi, neodpouštěli, krom některých bohatých osob a krom dítěte a ženy beka jednoho, kteréhož při životě zachovali. Valouni³⁰⁴ vymejšleli na ně hrozná trápení. Ženám životy otvírali, plod z nich vynímali a některé živé napořád dřeli i s muži, z kterýchžto koží biče a stouhy sobě dělali.“³⁰⁵

Že budou jednat proti nepřátelům bez velkých cirátů, dokládali křesťané dostatečně svými činy, neméně důrazná byla v tomto ohledu leckdy jejich slova. Když poslal paše Sinan pět Turků k Braumovi s dotazem, půjde-li vydání města po dobrém, či po zlém, „Braum poručiv ty Turky zjímati, čtyřem

³⁰⁰ Paprocký, 302.

³⁰¹ Tamtéž, 289.

³⁰² Nešetřili.

³⁰³ Paprocký, 381.

³⁰⁴ Valoni, francouzsky mluvící skupina obyvatel Belgie, žijící zejména ve Valonsku.

³⁰⁵ Paprocký, 347.

*hlavy stíti a na kůl vstrčiti, pátého odeslal k Sinan bašeti, aby mu oznámil, že Braum žádný zrádce není, toliko z Hardeka takového že jest našel, jaký jest sám, ale že chce v krvi pohanské ruce umývati a města sobě svěřeného statečně brániti“.*³⁰⁶

Ač se i počínání druhé strany pozdává člověku jednadvacátého století kruté, sama skutečnost, že s Turky nejednala v rukavičkách, nevyznívá s ohledem na danou dobu jako velké mravní selhání (ovšem s připuštěním toho, že i tak zůstávají některé jednotlivé činy odsouzeníhodné, lhostejno, v jaké době se odehrály), zvláště v situaci, v níž jim křesťané čelili v první řadě jako obránci. Projevovali se však někdy vyloženě nečestně, kromě toho, že se nedokázali sjednotit pro věroučné spory či neochotu k vojenské podpoře?

Odpověď zní nepochybně ano. Už konec vídeňského obléhání nabídl, jak již bylo psáno, ukázkou sporu starého jako peníze samy, sporu o peníze.³⁰⁷ Kdyby přitom zůstalo jen při podobných nesnázích, nešlo by o nic závažného, potyčky po proběhnutším boji v sobě skýtají daleko nejméně nebezpečí. Mělo však být i hůř – v průběhu jedné z bitev Paprocký narovinu píše, že „*Uhři zatím nejvíce vzhledali na loupež a kořist*“. K šarvátkám tak docházelo už při boji a musel se najít rozhodný vysoce postavený voják, který by je rozehnal: „*Začala se potom váda*³⁰⁸ *mezi Němci a Uhry, že Němci těmto loupež odňali, a v tom 8000 lidu vojenského mezi ně skočilo, takže nebylo znáti, který z kterého vojska byl. Margkrabě burgavský dobytou zbraní rozháněl takové loupežníky, kteříž sotva do města vejdouce, hned kořisti hleděli.*“³⁰⁹ Ani když bylo křesťanům výslovně zakázáno, aby se při boji zaměstnávali myšlenkami na lup, nepadly příkazy vždy na úrodnou půdu: „*Zapovězeno potom, aby žádný nevycházel z orduňku, aniž se kvapil na loupež, ale ti, jenž za Turky běželi,*

³⁰⁶ Paprocký, 244.

³⁰⁷ Tamtéž, 88.

³⁰⁸ Hádka, svár.

³⁰⁹ Paprocký, 289.

vpadli s nimi až do ležení, kdež zbili množství Turkův, a nedbajíce na onono poručení (jakž Janssonius píše), zaneprazdňovali se s sbíráním loupeže, a to bez všelikého pořádku.“³¹⁰ Když se pak spojí hamižnost s nedorozuměním, je i zprvu příznivá bitva prohraná a Paprocký musí konstatovat, že „bylat' jest Victoria ovšem při křesťanské straně ..., ale neposlušnost vojenská jim z rukou ji vydřela...“.³¹¹ Je to pak situace dosti zmatená, poněvadž nejen, že byli „křesťané přestrašeni ..., a nejlépe ti utíkali, ač je žádný nehonil, kteříž volali, aby bázlivé Turky nepřestávali bit“, ale „rovně takový strach byl v ležení tureckém, že všichni ode všeho utíkali. V obojím ležení (jak tureckém, tak křesťanském) všecko zouplna pozůstávalo za celé tři dni, střelba, vozy, peníze a jiné všecky věci rozložené byly a žádný nebyl, kterýž by je zbraňoval vzíti.“ Aby byla ostuda ještě větší, dochází u křesťanů i k vzájemnému obviňování: „Němcům všichni vinu dávají, že tak slavné vítězství ztratili, aniž Uhři mohou nějakou slávu ukázati, kterouž by byli tehdáž obdrželi“.³¹² Představený nešvar nebyl, jak vidno, jen poskvrnou křesťanské pověsti, nýbrž i překážkou jejich úspěchů, vyplývá to i z autorova postesku nad tím, že „mnozí křesťanům předpovídali, že toho roku mnoho na Turku získají, což ovšem bylo by je neminulo, jednom kdyby byli štěstí nabytého užívati uměli, kteréhož se jim změnilo pro samé jejich lakomství a neposlušenství vojákův“.³¹³ V nejhorším mohla chamtivost křesťany dovést až ke zradě, jako tomu tak bylo například v případě lipovského hejtmana Januše Jelesty.³¹⁴

V tomto úseku není zahrnuto na dnešní poměry mnohdy jistě nepřilíš pěkné zacházení vrchnosti se svými poddanými, a to jak v Osmanské říši či muslimském světě vůbec, tak v křesťanském prostoru. Jistou představu o něm nalezneme i u Paprockého, zvláště při vysvětlení okolností povstání sedláků. Je

³¹⁰ Paprocký, 358.

³¹¹ Tamtéž, 358.

³¹² Tamtéž, 359.

³¹³ Tamtéž, 360.

³¹⁴ Tamtéž, 386.

celkem zřejmé, že v územích, která připadla pod tureckou správu, například Uhrách, se životní situace většiny lidí příliš nezměnila.³¹⁵ Tento aspekt je tak možné v daném kontextu pominout jako nerozhodující a kruté chování pánů k lidu tak v práci figuruje pouze tehdy, pokud vyústí ve vraždu či některý jiný závažný a – to je z technického hlediska důležité především – zaznamenaný čin.

4.3.5. Turek jako voják a bojovník naplňující své poslání a křesťan v totožné pozici

Osvojením a zjednodušením Ratajova modelu snad byly postiženy hlavní obrazy Turka, jež Paprockého optika nabízí. Po přečtení vybrané části jeho díla vyvstává přesto ještě nejméně jeden obraz, který není v knize českého historika – pro tuto práci tolik významné – zaznamenan, logicky, protože se nejedná o stereotyp. Přesto možná stojí za pozornost. Jedná se o obraz Turka jako vojáka, tentokrát ovšem s co nejmenším možným položeným důrazem na skutečnost, že jde o jinověrného a často ukrutného obávaného nepřítele. S velkou pravděpodobností nepřinese tento obraz nic převratně objevného, zvláště v porovnání s těmi předešlymi, jeho zajímavost by ovšem měla vzrůst při pokusu o konfrontaci s obdobnou představou vojáka křesťanského.

Jedna z nejdůležitějších vlastností pro zdárný postup při bitvě je statečnost. A tu autor Turkům neupírá, oznamuje čtenáři, že Turci „*obležení zmužile zámku hájili*“³¹⁶ a že „... *hrdel svých tak zmužile bránili, takže křesťané, ztrativši 130 lidu pěšího, od šturmu ustoupiti museli*“³¹⁷ nebo že

³¹⁵ Alois Musil dokonce uvádí, že „osmanští sultáni ovládali a spravovali značné křesťanské menšiny, proto dbali na to, aby byly spokojeny.“ – Musil, 214.

³¹⁶ Paprocký, 224.

³¹⁷ Paprocký, 224.

bránili val „*tak statečně, že hejduci museli ustoupiti*“.³¹⁸ Mezi padlými pod Sigetem je mezi Turky „*mnoho mužův udatných a nejpřednějších*“, ³¹⁹ někdy jsou v boji úspěšnější, neboť „*mají větší srdce*“.³²⁰ Vojáci snad nikdy nebyli vnímáni pouze coby zabijáci kdykoli připraveni pobíjet své nepřátele, ať už pocházeli z jakéhokoli vojska; existovalo jistě vědomí, že jsou to také lidé mající starost o své ženy a děti a truchlící pro své zemřelé. Ani Paprocký ve svém vyprávění nezapomíná na to, že Turci jsou také těmi, kdo před bitvou zvláště dbají o ty své, kteří vyžadují zvláštní ochranu („*...pro tak rychlé shromáždění a výpad vojsk křesťanských, ... z Peštu u Budínu vysílali ženy i děti na místa bezpečnější*“;³²¹ „*...že Turci ani žen, ani dětí do Budína odeslati nemohli...*“³²²) a po ní želí nad ztrátou svých blízkých („*Nežalostnější byla smrt Amurata, syna sestry sultána tureckého, kterýž toliko jediný syn byl a z mladosti své k věcem válečným nakloněný. Pro jeho smrt hněval se velmi sultán Amurat a matka syna mrtvého namlouvala sultána, aby mstil jeho smrt nad křesťany, což on připověděl učiniti, vida ji v velikém zármutku postavenou.*“³²³). Jinak ovšem musely obě strany s lidskými ztrátami počítat, jak je jisté jednak z logiky věci, rovněž z následujícího úryvku: „*Tehdáž hrabě (Mansffeld) listy rozkázal psáti do Vídně i do jiných křesťanských měst hlavnějších, aby ve všech kostelích prosby činěné byly, aby Pán Bůh ráčil štěstí křesťanům z své nesmírné lásky popřítí,*³²⁴ *neb dobře to uznával, že bez velikého krve křesťanské vylití Ostřehom nebude moci opanován býti*“.³²⁵

Představa Turka jako vojáka se zbraní v ruce jistě byla v Čechách chována dlouho, neboť ještě v *Lidových rčeních* Jaroslava Zaorálka z roku

³¹⁸ Tamtéž, 276.

³¹⁹ Tamtéž, 141.

³²⁰ Tamtéž, 147.

³²¹ Tamtéž, 343.

³²² Tamtéž, 274.

³²³ Tamtéž, 199.

³²⁴ Tj. popřát, nikoli „popřít“.

³²⁵ Paprocký, 275.

1947 se kromě jiných objevuje i spojení „*přišel k řeči co Turek k šavli*“ ve významu „*rozhovořil se a teď neví, kdy přestat*“. Jako další zde zaznamenaná úsloví se toto v současné češtině (příliš) nevyskytuje, naopak dosud živé je „*turecké hospodářství*“. To se přitom s velkou pravděpodobností nevyskytuje v daném významu ve všech jazycích: Němci mají „*polnische Wirtschaft*“ (polské hospodářství), Angličané „*banana-republic economy*“ (hospodářství banánové republiky), Rusové „*безалаберное хозяйство*“ (nedbalé hospodářství).³²⁶ Dá se na tom ilustrovat, že vnímání Turka jako bojovníka na nepřátelské straně bylo v Českých zemích zřejmě zažité, takže různé představy o Turku přešly do jazyka, a to převážně představy negativní (dále například, „*lže jako Turek*“, „*je prudký jako Turek*“ – prchlivý), ale ne vždy, některé příklady mohly mít i neutrální či dokonce pozitivní vyznění („*je červený jak Turek*“ – je pěkně červený, „*je tlustý jak Turek*“ – je velmi, leč zdravě tlustý).³²⁷ V těchto frazémech pak většinou nehrálo turecké náboženství výraznou roli, nanejvýš nepřátelský postoj k nim jakožto protivníku v častých bojích.

Vynechány nejsou ve výčtu ani zcela prosté záležitosti s vojenstvím související, zejména problémy. Tím může být i pouhé rozeznání nepřítelů od vlastních vojáků, jak se ukazuje v části, v níž takto Turci dopustí, aby je křesťané překvapili, protože se zprvu domnívají, že se k nim vrací jejich soukmenovci „*s nějakou znamenitou loupeží*“. Poznavše svůj omyl, nezbývalo jim než postavit se jim, „*chtějíc zkusiti, zdali štěstí laskavým okem na ně vzhledne*“. Nevzhledlo, protože se ukázalo, že křesťanských vojáků je poměrně veliké množství, proto se raději Turci dali na ústup. Důležitá není pro vojáky jen statečnost, ale též pečlivost, jejíž nedostatečnost může mít závažné následky a vést též k přísnému potrestání, jak se čtenář dozví zde: „*Dvadcátého druhého dne téhož měsíce pro nějakou nedbanlivost našich*

³²⁶ Králík, příspěvek Lucie Jílkové *Turci v češtině*, 216.

³²⁷ Tamtéž.

*vpadlo do ležení dvě stě Turkův, kteříž škodu velikou učinili. I o větší byli by se pokusili, než že bez meškání křesťané přiběhli v orduňku³²⁸ a pohany vyhnali z ležení. V tom vypadnutí zabit jeden rotmistr, muž znamenitý jménem Greis, kteréhožto vojáci všichni u večer před západem slunce vypověděni byli z ležení bez všelijaké zbraně, a to z příčiny té, že jsou nebránili rotmistra svého, a jiní káráni byli vězením“.*³²⁹

Ideál rytíře středověkého stylu je již v 16. století minulostí, udržet jej se snažil zejména Jan Zajíc z Hazmburka mimo jiné svými pořádanými rytířskými turnaji, ostatně se domníval, že Turkovi by se měl postavit křesťanský rytíř jako důstojný symbol české stavovské společnosti.³³⁰ Ať tak či tak, statečnost a oddanost křesťanských vojáků je podle Paprockého samozřejmostí. I jejich zbožnost je, přinejmenším navenek, nesporná, v autorově díle není proslovu křesťanského velitele bez vzývání Boha a vybízení ke statečnému a šlechetnému jednání. Jak bylo výše patrné, ani tyto skvělé předpoklady však zcela nezabraňují tomu, aby docházelo i ke skutkům neušlechtilým, které nejen že vrhají na vojáky špatné světlo, ale hlavně stojí v cestě jejich úspěchu proti nepřátelům. Ti si toho také sami stačí povšimnout, konkrétně Mehmed III., který „*přemýšlel toliko o udatnosti vojska křesťanského, kterémuž kdyby bylo na překážce lakomství nebylo, zprosta nepřemožené byti jeho hrdinství rozuměl. Jakož pak kdykoli a jakýkoli počet lidu svého proti křesťanům vypravil, vždy téměř stranu svou přemoženou a nejpřednější bojovníky zbité viděl, z čehož i k tomu přicházel, jestliže by knížata křesťanská, zanechajíc domácích ruznic, jednomyslně s asiatskými boj vedli, že nescíslné vojsko jeho proti síle lidu křesťanského nic nebude moci prospěti.*“³³¹

³²⁸ Šiku.

³²⁹ Paprocký, 346.

³³⁰ Zajíc z Hazmburka, 39 (předmluva Jaroslava Pánka).

³³¹ Paprocký, 360.

Svoji stopu mají v Paprockého bojových líčeních i Češi,³³² v jednom případě jsou takovými smutnými hrdiny. Němci totiž českému ústupu, který měl sloužit toliko k opětovnému nabití zbraní, nesprávně porozuměli jako útěku a dali se proto s Uhry na útěk sami. Další průběh bitvy tak nemohl být jiný, než že „*sami Čechové na placu zůstali, kteříž statečně s Turky bojovali tak dlouho, dokavadž nebyli od takové síly přemoženi. Tu zahynul onen slavný a udatný rytíř, jenž byl z kmene těch, kteříž užívají za erb řeky na červeném poli, při němž padlo mnoho vzáctných Čechův, kteříž na tom místě hrdinsky svou krev vylili*“.³³³ Příběh českého vojáka, který za ochranu hradeb položil život, je znám již z předchozích stránek. A i ve třetím případě se o Česích píše v dobrém: „*Čechové mají vědomost o množství Turkův, společné a veřejné tažení ustanovili a hned bez meškání k hranicím uherským jeli, ostříhajíce*³³⁴, *aby pohané z hranic škody nečinili, a hned pěších 1600 a jízdných 4000 arciknížeti vyslati připověděli, kteréhožto lid očekával 23. dne měsíce srpna.*“³³⁵

Třebaže by měla být odvaha jednoznačným atributem křesťanů, ani toto neplatí absolutně. Velitel Mansfeld ji chtěl pojednou u svého mužstva otestovat, ale s výsledkem být příliš spokojen nemohl: „*Na tom místě (pevnosti zhotovené u Dunaje) chtěl Mansfeld srdce a zmužilost vojska svého zkusiti. A spravil to jedné noci při velikém utišení všech, že okřik učiněn nejináč, než jako by Turek do ležení vpadal. I počali němečství vojáci ne k zbrani sahati, ale z neopatrnosti před tím okřikem nohy k běhu hotoviti, což potomně jim k veliké bázni a nesmělosti přičteno. A z toho oni velmi se styděli, že byli tak ničemně*

³³² Jejich podíl na bojích s Turky je výrazný, není však dosud zcela probádán. O účasti českých vojáků při obraně Vídně pojednává ve své studii Jan Bohuslav Miltner – Miltner, 2015. I on kromě jiných pramenů vychází rovněž z Paprockého *Diadochu*.

³³³ Paprocký, 358.

³³⁴ Dbaje, hlídaje.

³³⁵ Paprocký, 232.

přestrašení“.³³⁶ Stud tedy zřejmě sloužil i jako prostředek k nepolevování v bitvě, což je zjevné z tvrzení, že „činili křesťané znamenité škody Turkům, takže oni za velikou hanbu sobě to počítali, jestliže by se nesměli nad nimi pomstíti“³³⁷ nebo ze svědectví křesťanů, „že se jednom 10 000 Turkův a Tatarův přepravilo přes Dunaj, pročez že by hanba byla, kdyby s nimi neměli pošermiclovati“.³³⁸

O křesťanské chrabrosti již toho text prozradil dost, i nadále by se daly citovat formulace o nich coby „zmužilých“ či „statečných“. Obecně se však dá říci, že odvaha křesťanů si s ničím nezadá s odvahou tureckou. To nejzřetelněji potvrzuje popis této náhodně vybrané bitvy: „Již toliko dvě míle od sebe vojska byly a čím dále více s hřmotem velikým k sobě se přibližovaly, až se právě z obou stran zmužile potkaly. Statečně dotírali křesťané, Turci také zmužile odpírali, takže z obou stran množství vojákův zahynulo. Vbíhali naši až do ležení tureckého, odkudž potřikráte velikou mocí tureckou odehnáni, však nicméně s pomocí boží taková v nich smělost byla, že se nic nestrachovali před onou mocí tureckou, ale vždycky zmužile sobě počínali proti nepříteli Turku. Trval ten boj od rána až do večera, až právě Sinan baše s svými ustal a křesťané z milosrdenství a lásky božské ustavičně trvali v své síle, dokavadž Turky na hlavu neporazili“.³³⁹ Dala by se brát přímo jako modelová, pouze se zohledněním toho, že role „dotírajících“ a „odpírajících“, respektive vítězů a poražených mohla být libovolně přehozená. Podstatným rysem těchto válečných střetů je, že v nich bojují muži, kteří jsou připraveni za svou věc položit život. A to na obou stranách, bek Ali se prokazoval takovou věrností, až na ni Paprocký musel upozornit: „takovou, hle, věrnost zachovával svému sultánovi, totiž že raději chtěl ukrutně a nuzně umřít, nežli by se měla skrze

³³⁶ Paprocký, 268.

³³⁷ Tamtéž, 344.

³³⁸ Tamtéž, 349.

³³⁹ Tamtéž, 297.

poddání Ostřehoma státi nějaká škoda otomanskému panství“.³⁴⁰ Odhodlání hejtmana Vilíma Trčka je pak až poněkud tragikomické, o to však naléhavější: „...Trčka, kterýž slávě nesmrtedlný i život i všelijaké zboží překládal, ten prosil, jestliže by nechtěli než zámek poddati, aby jeho nejprve zabil, aby aspoň očima svýma na nevěrnost jich nespatrił“.³⁴¹

4.3.6. Turek jako křesťanský partner v diplomatických stycích, nebo snad i spojenec?

V každé době platí, a to zdaleka nejen pro vysoké státní představitele, že ať si člověk o svých odpůrcích a rivalech myslí cokoli, diplomacie si žádá, aby byl ve svých projevech nanejvýš zdrženlivý. Navzdory všemu, co bylo výše napsáno, velmi by se mýlil, kdo by se domníval, že se habsburský císař a turecký sultán titulovali ve svých listech jinak než s nejvyšší úctou. Sultán císaře takto: „*U víře Ježíše Nazaretského mezi jinými křesťanskými knížaty volenému a velkomocnému římskému císaři panu Ferdinandovi, příteli nám milému*“, císař Karel oplácel slovy: „*Nejjasnějšímu a nejmocnějšímu panu sultánovi, císaři tureckému v Asii a Grecii, sousedu a příteli našemu poctivosti hodnému*“. Vcelku ironicky je tato skutečnost včleněna mezi úseky pojednávajícími o vzájemné vojenské vřavě mezi oběma vojsky.³⁴² Zatímco mezi katolíky a Osmany byly takovéto vztahy myslitelné zřejmě leda tak pro dojednání (dočasného) příměří, v představách vůdců českého povstání byli Turci potenciální spojenci proti Habsburkům. Může se dnes zdát zvláštní, že byl pro ně spojenec jiné víry vůbec přípustitelný, v této době, kdy náboženství mělo výsostné postavení a touha po spáse určovala chod života. Nebyli však

³⁴⁰ Paprocký, 189.

³⁴¹ Tamtéž, 353n.

³⁴² Tamtéž, 91n.

první, ani poslední,³⁴³ samotná Osmanská říše měla sloužit křesťanské zemi jako protiváha častěji, vlastně až do 20. století. Co však vyznívá velmi naivně až humorně, je myšlenka pozdější konverze Turků ke křesťanství, kterou se stavové utěšovali.³⁴⁴ Jisté naděje nepřestali do Vysoké Porty vkládat ani čeští evangeličtí pobělohorskí emigranti, Jan Ámos Komenský za tímto účelem dokonce dal podnět k přeložení Písma do turečtiny. Z těchto myšlenek později opustil – je zřejmé, že v tureckém elementu prve spatřoval možnost proměnu Evropy v novou lepší Evropu, později však došel k tomu, že to není správná cesta a podnětem ke křesťanské nápravě a sjednocení křesťanů se i jemu stal společný boj proti Turkům.³⁴⁵

³⁴³ Francouzští a luteránští vládci s Turky vyjednávali a hledali kompromisy ještě předtím – Cardini, 184.

³⁴⁴ Rataj, 125.

³⁴⁵ Tamtéž, 232.

Závěr

Způsob, jakým Bartoloměj Paprocký z Hlohol a Paprocké Vůle ve vybraném díle, totiž výboru z Diadochu, nahlíží na islám, konkrétně zejména na jeho vyznavače představované osmanskými Turky, nepřináší podle očekávání přílišná překvapení. Ačkoli se nejedná na rozdíl od jeho propagandistických spisů o dílo programově protiturecky zaměřené, stejně je tu Turek vnímán jako nepřítel, rouhající se představitel odlišné víry, krutý a obávaný tyran či trest seslaný samotným Bohem za mnohé křesťanské hříchy. Stejně jako se dalo předpokládat podle výsledků dosavadních prací zabývajících se studiem islámských stop v raně novověkých Českých zemích a podle zběžného prozkoumání životopisných údajů polského a českého historika v jedné osobě. Stálo tedy za to věnovat tomuto bádání tolik práce a času, je k zhodnocení výsledku dobře investovaný čas čtenářův?

Autor se odvažuje věřit, že odpověď zní ano. Vůbec nešlo o to zjistit Paprockého názor na Turky, o to už bylo v minulosti dávno postaráno. Nešlo ani příliš o to pochopit Paprockého názor na Turky, i když tomu už se práce blíží daleko více. Jeho pohnutky jsou však naprosto jasné a ve své době legitimní – je to katolík, Středoevropan, cítí se přímo ohrožován osmanskou expanzí, má k dispozici mnohé informace o tureckém počínání, nejlépe ovšem vypovídá ono počínání samo o sobě.

Význam tohoto textu tedy nemá být v tom, co Paprocký o islámu říká, poněvadž to už je známo, ani proč to říká, poněvadž to lze ze znalosti okolností poměrně snadno pochopit, nýbrž jak to říká. To je také důvodem toho, proč byl ponechán tak velký prostor pro vyjadřování samotného původce Diadochu. Avšak to by samo nestačilo, v tom případě by jako rovnocenná náhrada mohlo čtenáři posloužit přečtení díla jako takového. Autor se ovšem stylizoval do role jakéhosi moderátora a prostředníka mezi Paprockým a čtenářem, druhému

jmenovanému má pak předložit myšlenky prve jmenovaného v logickém a přehledném uspořádání, doplněné dalším přehledem získaným studií podobných děl a příslušné odborné literatury, někdy třeba jen zdánlivě se týkající tématu, přesto nosné, v neposlední řadě velmi živým zájmem o současnost jako dobu svého žití.

Jednou z největších motivací pro sepsání této práce bylo přesvědčení, že historie může být živá, ba co více, že historie skutečně živá je.³⁴⁶ Jakýpak div, že spousta lidí s nelibostí pozoruje v současnosti se hojněji uskutečňující styk křesťanské a islámské tradice, když má Evropa za sebou staletí bojů s muslimy. Útočící Turci byli bráni jako Boží trest, nakonec sama otázka, jak mohl Bůh něco dopustit, se ozývá dnes a denně, jakékoli vyznání tazatele přitom není podmínkou. Podobně malá jako v novověku je i informovanost mnohých současných Evropanů o osobách muslimského vyznání a jejich náboženství, tento deficit však většinou rozhodně nečiní dotyčným problémem udělat si na celou komunitu názor i za cenu zaměňování vyznavačů za etnickou skupinu a naopak, nedostatečný přehled se stává nezřídka příčinou vzniku různých polopравd a mýtů, tehdy i dnes. Strach z muslimského nebezpečí pocíťovaný například právě Paprockým v historickém povědomí Čechů a dalších Evropanů přetrvává podnes. Samozřejmě, že už nejde o Turky, ale jak již bylo popsáno, většina lidí tuto diferenciaci pomíjí, stejně jako závažnou skutečnost, že okolnosti styku představitelů obou náboženství dnes probíhají za zcela jiné situace. Je daleko nad rámec této práce a nad kompetencemi jejího autora postihnout byť jen v obrysech charakter současné situace, nadto se plněji ozřejmí až v budoucnosti.³⁴⁷

³⁴⁶ Zatímco v Szigetváru se nachází Park maďarsko-křesťanského přátelství, tureckou fontánu v Nových Zámcích Slováci odmítli – Převzato z <https://mynovezamky.sme.sk/c/22286194/nove-zamky-turecka-fontana-v-meste-nebude.html>, citováno dne 30. 6. 2020.

³⁴⁷ Podporu této myšlenky našel autor i u věhlasného historika Giovanniho Reala, jenž podobnou tezi vyslovil ve své publikaci z roku 2003 – Reale, 9.

Má-li být Paprockého náhled na představitele islámské víry, s nimiž měl co do činění, krátce shrnut, samozřejmě je vidí, jak už bylo mnohokrát řečeno, jako nepřátele, rouhače, ukrutné pohany, seslaný Boží trest... zároveň však – a to je důležité – rovněž jako lidi, kteří mají své chotě a děti, kteří želí nad ztrátou svých blízkých, za svou věc statečně bojují a jednají zbožně podle své víry. S křesťany je tak spojuje skutečně mnohé, významné rozdíly jsou snad jen tři, avšak zcela zásadní a neumožňující smír – odlišná kultura, neshodnost ve víře a hlavně fakt, že každá skupina v boji stojí na své straně při probíhajících bojích.

Dá se tedy snad prohlásit, že cíle práce byly splněny. Zdá se ovšem, že návrh přinesla i jistý bonus – z pohledu na islám se podařilo vytvořit i jakýsi letný pohled na tehdejší křesťanstvo. Křesťané v Paprockého podání nejsou dokonalí a neplní vždy funkci vzorů hodných následování – v ukrutnosti se leckdy přibližují Turkům, nejsou kolikrát schopni se domluvit, potýkají se se sobectvím, lakotou a v neposlední řadě zbabělostí. Vzájemná konfrontace není tak bojem hodných se zlými, lidí s nestvůrami nebo ctnostných s prohnílymi. Rozhodujícím je Paprockého identita s křesťany, jejich bojovníci jsou pro něj „naši“, s nimi je pojí společná tradice, území a především víra v Boha. A jako absolventu oboru Dějiny evropské kultury nedá to autorovi podotknout, že i po zohlednění všech rozdílných okolností může být tento Paprockého apel na evropské³⁴⁸ a křesťanské³⁴⁹ hodnoty podnes příkladný a podnětný.

³⁴⁸ Přitom jistě platí, že málokterý pojem je tak obtížně definovatelný jako právě kultura. Neméně složité je přesně vystihnout evropské hodnoty, aby nepředstavovaly toliko nadužívaný a přitom vyprázdněný pojem. Jako zajímavé se autorovi jeví východisko Giovannioho Reala, jenž za kulturní a duchovní evropské kořeny považuje antickou kulturu, křesťanskou zvěst a nakonec velkou vědecko-technickou revoluci, Reale, 27. V tomto výčtu bude zřejmě některým chybět osvícenství. To mělo bezesporu na vývoj evropských dějin znatelný vliv, Reale mu přesto výsostně postavení kořenu Evropy upírá, postavit vedle sebe křesťanství a osvícenství totiž podle něj znamená „*upadat do zmatků, v nichž se zračí onen nihilistický relativismus*“. Význam osvícenství v jeho podání odhaluje věta následující: „*Stavět vedle sebe a zaplétat do sebe náboženskou (křesťanskou) komponentu s osvícenskou filozofií znamená mást strukturální*

Seznam literatury

Primární literatura

Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona : český ekumenický překlad. Praha: Česká biblická společnost, 2009. ISBN 978-80-87287-23-1.

Budovec z Budova, Václav - Rejchrtová, Noemi Antialkorán. Václav Budovec z Budova ; k vyd. připravila, předmluvu napsala, poznámkami a vysvětlivkami, ediční poznámkou, slovníčkem a rejstříkem opatřila Noemi Rejchrtová. 1. vyd. Praha : Odeon, 1989. 435 s. : obr. (Živá díla minulosti / Řídí Miloslav Žilina ; 108) ISBN:80-207-0174-5

Bydžovský z Florentina, Marek - Kolár, Jaroslav Svět za tří českých králů: [Ferdinand, Maxmilián, Rudolf II. : výbor z kronikářských zápisů o letech 1526-1596. Marek Bydžovský z Florentina ; vybral, sestavil, k vydání připravil ... Jaroslav Kolár]. Vyd. 1. Praha : Svoboda, 1987. 292 s., [16] s. obr. příl. : il. (některé barev.), mapy, portréty, faksim. ; 28 cm (Členská knihnice)

Korán. Přeložil Ivan Hrbek. Praha: Odeon. 1991. ISBN 80-207-0444-2.

Paprocký z Hlohol a Paprocké Vůle, Bartoloměj - Petřů, Eduard O válce turecké a jiné příběhy: výbor z Diadochu. Bartoloměj Paprocký z Hlohol ; k vydání připravil, předmluvou, ediční poznámkou, slovníkem opatřil a obrazovou přílohu vybral Eduard Petřů. Vydání první Praha : Odeon, 1982. 481 stran, 16 nečíslovaných stran obrazových příloh : ilustrace, faksimile (Živá díla minulosti ; svazek 92)

Pius II. – Linhart, Jiří

Historie česká. O původu a skutcích Čechů a několika jejich panovníků věnovaná nejjasnějšímu knížeti a pánu Alfonsovi králi aragonskému; překlad z roku 1687 upravil Jiří Linhart. Litvínov: Dialog, 2010. 167s. ISBN 978-80-7382-136-4.

odlišnosti, které mezi nimi trvají a jejichž spor byl z určitých hledisek pozitivní, avšak jen na základě dynamických vztahů a dosti složitých antitezí“ – Tamtéž, 10.

³⁴⁹ Proti zdánlivě samozřejmému propojení Evropy a křesťanství by mohla být vznesena námitka, že jsou na evropském kontinentu zastoupena i další náboženství. To ovšem nic nemění na skutečnosti, že „to byla právě křesťanská zvěst, z níž se Evropa duchovně zrodila...“ – Tamtéž, 9.

Zajíc z Házmburka, Jan - Pánek, Jaroslav
Sarmacia, aneb, Zpověď českého aristokrata. Jan Zajíc z Házmburka ; vydal,
poznámkami a úvodní studií opatřil Jaroslav Pánek. Vyd. 1. Praha :
Scriptorium, 2007. 206 s. ISBN:978-80-86197-87-6.

Sekundární literatura

Adámek, František -
Tataři na Moravě. Adámek, František. Praha : Neklan, 1999. 134 s. ISBN:80-
901987-8-3

Baďurová, Anežka -
Humanismus v rozmanitosti pohledů: farrago festiva Iosepho Hejnic
nonagenario oblata. k vydání připravili Anežka Baďurová ... [et al.]. 1. vyd.
Praha : Knihovna AV ČR, v.v.i., 2014.. 488 s. : il. (převáž. barev.), faksim.,
portrét ISBN:978-80-86675-27-5.

Cardini, Franco - Němcová, Jiřina
Evropa a islám. Cardini, Franco; [Z ital. orig. přel.]: Němcová, Jiřina. Praha :
Nakladatelství Lidové noviny, 2004. 295 s. ISBN:80-7106-640-0.

Cardini, Franco - Němcová, Jiřina
Evropa a islám. Cardini, Franco; [Z ital. orig. přel.]: Němcová, Jiřina. Praha :
Nakladatelství Lidové noviny, 2004. 295 s. ISBN:80-7106-640-0

Čechura, Jaroslav -
České země v letech 1437-1526.. II. díl, Jagellonské Čechy (1471-1526) /.
Jaroslav Čechura. Praha : Libri, 2012. 423 s. : ilustrace ISBN:978-80-7277-
493-7.

Čornej, Petr - Marek, Bořivoj - Klobušický, Jiří - Hanzlíčková, Hana - Žalud,
Zdeněk - Pelikán, Jaroslav - Iwańczak, Wojciech - Urbánek, Rudolf - Křížková
Červená, Radka - Bezděk, Jiří - Zelenka, Miloš - Caranová, Michaela - Lode,
Jiří - Vitanovský, Michal - Vinklerová, Veronika
Jiří z Poděbrad, král český. text Petr Čornej, Bořivoj Marek, Jiří Klobušický,
Hana Hanzlíčková, Zdeněk Žalud, Jaroslav Pelikán, Wojciech Iwanczak,
Rudolf Urbánek, Radka Křížková-Červená, Jiří Bezděk, Miloš Zelenka,
Michaela Caranová; ilustrace: Jiří Lode, Michal Vitanovski, Veronika
Vinklerová. Vydání první Velké Přílepy : Olympia, 2018. 229 stran : ilustrace
(převážně barevné), portréty, noty, faksimile [Vydáno ve spolupráci s ČVUT a
městem Poděbrady] ISBN:978-80-7376-525-5.

Eco, Umberto -

Jak napsat diplomovou práci. Eco, Umberto. Olomouc: Votobia, 1997. Velká řada (Votobia). ISBN 80-7198-173-7.

Hillenbrand, Carole - Jeníková, Jitka

Islám: historie, současnost a perspektivy. Carole Hillenbrandová ; přeložila Jitka Jeníková. Vydání první V Praze : Paseka, 2017. 301 stran, 16 nečíslovaných stran obrazových příloh : ilustrace (převážně barevné), mapy, faksimile [Přeloženo z angličtiny; Chronologický přehled; Terminologický slovník] ISBN:978-80-7432-685-1

Chroust, Václav - Buršíková, Zdeňka - Viták, Karel

Dělám to k větší slávě Boží a chvále vlasti: Bohuslav Balbín a jeho doba : barokní jezuitské Klatovy 2014 - sborník příspěvků. Uspořádali Václav Chroust, Zdeňka Buršíková, Karel Viták. 1. vyd. Klatovy : Město Klatovy, 2014. 185 s. : čb. portréty, faksim. (Klatovy v prostoru a čase ; 6) ISBN:978-80-260-7169-3.

Kalista, Zdeněk -

Cesty ve znamení kříže: dopisy a zprávy českých misionářů 17. a 18. věku ze zámořských krajů. sebral, úvodem a poznámkami opatřil Zdeněk Kalista. 2. vyd. V Praze : Katolický literární klub, 1947. 334 s., [8] l. obr. příl. : il., mapy ; 20 cm (Knihy Katolického Literárního Klubu ; roč. VIII. sv. 6)

Kavka, František -

Vláda Karla IV. za jeho císařství (1355-1378): Země České koruny, rodová, říšská a evropská politika.. Díl 1. (1355-1364); Díl 2. (1364-1378) /. František Kavka. Praha : UK-Karolinum, 1993. 252 s., 16 s. obr. příl.; 292 s., 14 s. obr. příl.

Kolár, Jaroslav -

K typologii české historické prózy z období humanismu. Jaroslav Kolár. In: Folia Historica Bohemica / Praha : Ústav československých a světových dějin ČSAV 11, (1987,) s. 345-364.

Kovařík, Jiří -

Bitvy a osudy válečníků.. I., Války pro víru (1526-1588) /. Jiří Kovařík. První vydání Třebíč : Akcent, 2017. 463 stran : ilustrace, portréty, mapy, plány, faksimile ISBN:978-80-7497-192-1.

Králík, Jan, Anna Černá a další

Každý den s češtinou: zajímavosti a zvláštnosti : 121 kapitol o češtině. Králík, Jan, Anna Černá a další. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2009. ISBN 978-80-7106-884-6.

Kučera, Jan Pavel - Rak, Jiří - Businská, Helena - Svatoš, Martin

Bohuslav Balbín a jeho místo v české kultuře. Jan P. Kučera, Jiří Rak ; [vybrané texty z latinských originálů přeložili Martin Svatoš a Helena Businská]. 1. vyd. Praha : Vyšehrad, 1983. 415 s. : il., faksim. [Název na doplňkové titulní stránce: Balbín a jeho místo v české kultuře; Hřbetní název: Bohuslav Balbín]

Mendel, Miloš - Ostřanský, Bronislav - Rataj, Tomáš

Islám v srdci Evropy. Vlivy islámské civilizace na dějiny a současnost českých zemí. Mendel, Miloš - Ostřanský, Bronislav - Rataj, Tomáš. Praha : Academia, 2007. 499 s., il. ISBN:978-80-200-1554-9.

Miltner, Jan Bohuslav -

Čeští obránci Vídně před Turky roku 1529. Jan Bohuslav Miltner. Vydání: první V Pstruží : Lukáš Lhoťan, 2018. 119 stran [Poznámky] ISBN:978-80-907004-1-3.

Musil, Alois - Žďárský, Pavel

Ze světa islámu. Alois Musil ; ed. Pavel Žďárský. Vyd. 1. Praha : Akropolis, 2014. 443 s. : il. (některé barev.), portréty ; 24 cm + 1 záložka 23 x 10 cm ISBN:978-80-7470-062-0 :

Müller, Zdeněk -

Islám a islamismus. Dilema náboženství a politiky. Zdeněk Müller. Praha : Academia, 2010. 256 s. (Novověk. 7.) ISBN:978-80-200-1818-2

Linka, Jan -

Na okraj Kroniky české. k vydání připravil Jan Linka. Vyd. 1. Praha : Academia, 2015. 252 s., [8] s. obr. příl. : il. (některé barev.), 1 plán, faksim. (Studia Hageciana ; 1) [Pub. k stejnojmenné konferenci konané 14.-15.11.2013 v Ústavu pro českou literaturu AV ČR] ISBN:978-80-200-2432-9.

Ostřanský, Bronislav, ed. -

Islamofobie po česku: český odpor vůči islámu, jeho východiska, projevy, souvislosti, přesahy i paradoxy. Ostřanský Bronislav. Praha: Vyšehrad, 2017. ISBN 978-80-7429-903-2.

Porák, Jaroslav -

Humanistická čeština: hláskosloví a pravopis. Jaroslav Porák. 1. vyd. Praha : Univerzita Karlova, 1983 (Ústí nad Labem :. 171 s. : tb. (Acta Universitatis Carolinae. Philologica, Monographia ; 75/1979) [Obálka Jaroslav Příbramský]

Puchner, Martin - Poncarová, Johana Petra

Svět ve slovech, aneb, O síle příběhů utvářet národy, historii a civilizaci. Martin Puchner ; z anglického originálu The written world ... přeložila Petra Johana Poncarová. První vydání Brno : Host, 2018. 415 stran, 16 nečíslovaných stran obrazových příloh : ilustrace (některé barevné), mapy, portréty, faksimile [Poznámky; Obsahuje rejstřík] ISBN:978-80-7577-579-5

Rataj, Tomáš -

České země ve stínu půlměsíce. Obraz Turka v raně novověké literatuře z českých zemí. Rataj, Tomáš. Praha : Scriptorium, 2002. 423 s. ISBN:80-86197-31-X.

Reale, Giovanni - Osolsobě, Klára - Osolsobě, Petr

Kulturní a duchovní kořeny Evropy. Za obrození evropského člověka. Reale, Giovanni; [Z ital. orig. přel.]: Osolsobě, Klára - Osolsobě, Petr. Brno : CDK, 2005. 183 s. (Dějiny a kultura. 12.) ISBN:80-7325-068-3.

Sládek, Miloš -

Vítr jest život člověka aneb Život a smrt v české barokní próze. [Sestavil a průvodní slovo napsal]: Sládek, Miloš. Praha : H&H, 2000. 323 s., il. ISBN:80-86022-47-1.

Stuchlik-Surowiak, Beata -

Obraz małżeństwa w "antyfeministycznych" utworach Bartosza Paprockiego na tle obyczajowych, religijnych oraz literackich zjawisk XVI i pierwszej połowy XVII wieku. Beata Stuchlik-Surowiak. Wydanie I Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2016. 331 stran (Prace naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, 0208-6336 ; 3417; Historia literatury polskiej) ISBN:978-83-8012-749-4.

Vlček, Emanuel - Boubín, Jaroslav

Hold českému králi Jiřímu z Poděbrad: katalog k výstavě. Emanuel Vlček, Jaroslav Boubín. Praha : Národní muzeum, 1991. 24 s. ISBN:80-7036-019-4.

Wendy Beckett -

1000 nejkrásnějších obrazů sestry Wendy Beckettové. Beckett, Wendy. Praha. Euromedia Group k. s., 2010, 512. ISBN 978-80-242-2806-8.

Vysokoškolské kvalifikační práce

Klonek, Justyna Ewelina. \textit{Podobieństwa i różnice między językiem polskim i czeskim w aspekcie nazewnictwa człowieka ze względu na jego wygląd zewnętrzny oraz wykonywany zawód} [online]. Brno, 2015 [cit. 2020-07-02]. Dostupné z: <<https://theses.cz/id/4gvew3/>>. Disertační práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Mgr. Roman Madecki, Ph.D.

Kurak, Ewa. “Lwów: Miasto Uczonych W Twórczości Bartłomieja Paprockiego (1543-1614).” *Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów Uniwersytetu Jagiellońskiego. Nauki Humanistyczne*, no. 10 (1) (2015): 51–80. <http://www.doktoranci.uj.edu.pl/documents/1167150/e595b560-cc39-44f1-af32-5fe9a175d88b#page=51>.

Moučková, Tereza. Reakce zemí Visegrádské čtyřky na současnou migrační krizi v Evropě [online]. Brno, 2016 [cit. 2020-07-02]. Dostupné z: <<https://is.muni.cz/th/xqgwd/>>. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií. Vedoucí práce Vít Hloušek.

Internetové odkazy

<https://www.ipsb.nina.gov.pl/>, Internetowy Polski Słownik Biograficzny, naposledy vyhledáno 18. 6. 2020.

http://www.spalicek.net/apps/index.php?recordId=KP_1902, naposledy vyhledáno 5. 7. 2020.

https://web.archive.org/web/20120312041124/http://ilcik.cz/dubnany/dejiny/od_1656.html, *Lánové rejstříky (1656–1711)*, naposledy vyhledáno 2. 7. 2020.

https://zlatyfond.sme.sk/dielo/912/Pilarik_Turcico-Tartarica-crudelitas-Turecko-tatarska-ukrutnost/2, Štefan Pilárik: Turcico-Tartarica crudelitas (Turecko-tatárska ukrutnosť), naposledy vyhledáno 2. 7. 2020.

<https://www.cambridge.org/core/books/cambridge-history-of-iran/safavid-period/3B34DE5032689105970B775CC2D32ABD#>, naposledy vyhľadáno 3. 7. 2020.

<https://mynovezamky.sme.sk/c/22286194/nove-zamky-turecka-fontana-v-meste-nebude.html>, naposledy vyhľadáno 18. 6. 2020.

Obrázková příloha

Zdroje obrázků

1. [cit. 2020-18-06] Абрагам Гогенберг, Аурелио Пасаротти / Public domain. Dostupný na WWW:
[https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Church_of_the_Holy_Cross_in_Lviv_\(Abraham_Hogenberg\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Church_of_the_Holy_Cross_in_Lviv_(Abraham_Hogenberg).jpg)
2. [cit. 2020-18-06] w:Bartel Beham / Public domain. Dostupný na WWW:
<https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Siegeofvienna1529.jpg>
3. [cit. 2020-18-06] Unknown author / Public domain. Dostupný na WWW:
<https://commons.wikimedia.org/wiki/File:SiegeOfViennaByOttomanForces.jpg>
4. [cit. 2020-18-06] Johann Peter Krafft / Public domain. Dostupný na WWW:
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Johann_Peter_Krafft_005.jpg
5. [cit. 2020-18-06] Lokman / Public domain. Dostupný na WWW:
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Szigetvar_1566.jpg
6. [cit. 2020-18-06] Alphonse Mucha / Public domain. Dostupný na WWW:
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Mucha_defense_of_Szigetvar.jpg
7. [cit. 2020-18-06] Olfert Dapper / Public domain. Dostupný na WWW:
<https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ammoxostos.jpg>

8. [cit. 2020-18-06] Titian / Public domain. Dostupný na WWW:
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Titian_-_The_Flaying_of_Marsyas.jpg
9. [cit. 2020-18-06] Paolo Veronese / Public domain. Dostupný na WWW:
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:The_Battle_of_Lepanto_by_Paolo_Veronese.jp;eg
10. [cit. 2020-18-06] User:Csanády / Public domain. Dostupný na WWW:
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Park_of_Hungarian_Turkish_Friendship_Szigetv%C3%A1r_3.jpg

Popis obrázků

1. Místo posledního odpočinku Bartoloměje Paprockého z Hlohol a Paprocké Vůle: kostel sv. Kříže a františkánský klášter (v popředí, za ním je klášter dominikánský). Rytina Abrahama Hogenberga podle kresby Aurelia Passarottiho, 18. století.
2. První turecké obléhání ve Vídni, dobové zobrazení Bartholomäuse Behama (1502–1540), 1529 (viz 4.1. První obléhání Vídně).
3. Osmanské vyobrazení obléhání Vídně z 16. století od neznámého autora, muzeum umění v Istanbulu (viz 4.1. První obléhání Vídně).
4. Výpad Mikuláše Zrinského ze szigetvárské pevnosti – Johann Peter Krafft (1780–1856), 1825 (viz 4.2. Bránění Sigetu).
5. Turecká miniatura zobrazující první linii otomanského a tatarského oddílu na Szigetvár, Lokman, 1579 (viz 4.2. Bránění Sigetu).
6. Obléhání Sigetu si k vyobrazení zvolil i autor Slovanské epeje, Hájení Sigetu proti Turkům Mikulášem Zrinským, Alfons Mucha, 1914 (viz 4.2. Bránění Sigetu).
7. Přístav ve Famagustě, Olfert Dapper, 1703, mědiryt (viz 4.3. Boje o Kypr).

8. Stahování Marsya z kůže, Tizian, 1570-1576. Inspirací pro toto dílo bylo malíři s největší pravděpodobností umučení benátského velitele Bragadina (viz 4.3. Boje o Kypr).
9. Alegorie bitvy u Lepanta, Paolo Veronese, 1571 (viz 4.4. Bitva u Lepanta).
10. Park maďarsko-tureckého přátelství v Szigetváru. Důkaz toho, že události popisované Paprockým nejsou dodnes zapomenuty, a zároveň ukázka jedné z možností, jak na ně s odstupem času reagovat.

Obrázek 1

Obrázek 2

Obrázek 3

Obrázek 4

Obrázek 5

Obrázek 6

Obrázek 7

Obrázek 8

Obrázek 9

Obrázek 10